

Limburg aan de galg. De legende van de Bokkerijders en de geschiedenis van hun lot

Frans van Oldenburg Ermke

bron

Frans van Oldenburg Ermke, *Limburg aan de galg. De legende van de Bokkerijders en de geschiedenis van hun lot*. Leiter-Nypels, Maastricht 1966

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/olde002limb02_01/colofon.php

© 2013 dbnl / erven Frans van Oldenburg Ermke

Ze reden op bokken...

Een holle weg die over de kam van een heuvel als ongemerkt voert van het ene dichtbeboste dorp naar het andere...

En dan zijn er drie bomen die geen bomen zijn...

Een ritselen, knisteren en klepperen als van dorre blaren

- en nog wat anders. Je hoort het en durft niet op te kijken.

Je weet wat daar zo naargeestig rumoert.

Knekels, skeletten, met nog wat flarden vlees eraan.

Geen wonder dat hier zoveel kraaien huizen.

Die zijn niet bang voor de mensen zoals de mensen voor elkaar...

Waar galgen zijn, zijn ook bandieten, zo zegt men. En straffen trekken de misdaad aan.

Wie alleen maar een dief was, wordt een moordenaar.

En na de eerste moord valt de tweede niet zwaar meer.

De mensen zijn niet banger voor een moord dan voor de galg.

Alleen maar een dief?

Ook daarvoor word je gehangen. En de scherprechter krijgt twee gouden pistolen per gehangene.

Dat honger de beste saus is, ach, je moet heel arm zijn om dat te weten. En dan weet je ook dat die saus bitter vergif wordt, als het daarbij blijft - als het blijft bij die wrange en wrede honger...

Dat vergif stijgt je naar het hoofd, kruipt in je bloed als een kwaadaardige koorts. En dan kom je zo licht tot stelen.

Je wordt betrap, en voordat je het gestolen schaap kunt roosteren, de weggekaapte kip kunt plukken, snappen ze je, samen met je zoontje.

En dat, in de onnozelheid van zijn twaalf jaar, praat zijn mond voorbij.

Dan volgt, na een kort proces dat ook de laatste resten van je armzalige have en goed verteert, de straf 'door de coorde' dat er de dood op volgt.

Je dood lichaam, al uitgemergeld door armoede en nood, daarna gemarteld, ontwricht, geslagen, geschroeid, naar de uiteindelijke verlossende bekentenis geranseld - o dood waar is uw overwinning na de nederlaag van zo'n leven?! - wordt dan in ketenen geklonken, al is men bang dat doden zich nog wreken.

En op het galgeveld moet het blijven hangen, 'anderen ten exempel en afschrik'!

Wie het zou willen afknopen, moet zich haasten, want anders zijn de kraaien hem voor.

En de ekster zit op de galg en lacht.

Eén keer is het voorgekomen dat men een man afknoopte, nadat de strop zijn werk had gedaan.

Maar het zwarte gespuis had zich al aan hem verzadigd.

De beul had zijn harde goudgulden die hij aan hem had verdiend, al in vreemde herbergen verteerd. Want waar

de beul thuis is, gaat geen herbergdeur voor hem open. De handen die zich wisten in onschuld nadat ze het doodvonnis tekenden en er zand over strooiden, hadden zich sindsdien weer duizenden keren vroom werktuiglijk gevouwen voor het gebed om het dagelijks brood - en geenszins vergeefs - en om de vergeving van een schuld die steeds groter werd.

De man die men hing, was een verrader geweest.

In de vochtig donkere kelder van het Dinghuis hadden de met bloed en angstzweet gesmeerde raderen van de voortreffelijkste martelwerktuigen dag en nacht gepiept en geknarst.

En de man had 'ja' gezegd, 'ja, ja, ja!' op alles wat men hem vroeg.

Want ieder 'neen' betekende een kwelling te meer, een pees die scheurde, een bot dat kraakte, een duim die versplinterde.

En men had hem gehangen, waarbij heel Maastricht verbaasd en verbijsterd toekeek.

Spionnen moeten hangen.

Maar die man zag er niet naar uit dat hij ten behoeve van welke vriend of vijand ook, ooit verraad zou hebben gepleegd, hetzij om geld of uit avontuur.

Van Aldenhoven, zo was zijn naam, was een geacht burger die de armen tot vriend had. En nu was hij de armste van allen.

Toen nu de Fransen, ten behoeve van wie hij de verrader zou hebben gespeeld, de Staatse legers versloegen die hij zou hebben verraden, en de stad met geweld hadden ingenomen ondanks de moedige verdediging onder gouverneur Aylva, is de vrouw van de vermeende spion,

samen met haar twee dochters en schoonzoons, naar de nieuwe gouverneur gegaan, zeggende:

‘Mijn man is onschuldig!’

‘Als dat zo is en het valt te bewijzen, zal ik hem vrijlaten,’ antwoordde monsieur Löwendahl.

Want hoe kon hij weten dat die mevrouw, door haar familie omstuwde, voor een lijk kwam pleiten dat naar geen ander geluk meer verlangde dan naar dat van een diep en warm en veilig graf?

En toen het de gouverneur dan eindelijk duidelijk werd - want het Frans van die vrouw was zo best niet - wat er van hem verlangd werd, liet hij de lijst van spionnen in Franse dienst nakijken en liet ook navraag doen bij zijn Franse generaals die natuurlijk verklaarden geen spionnen nodig te hebben om zo dapper te zijn als de geschiedenis vertelt. Toch informeerden ook zij bij hun ondergeschikten.

Die schudden het hoofd. Je zult moeten toegeven dat je spionnen nodig hebt om je generaal te helpen een stad te veroveren!

Aldus kwam vast te staan - juist door het feit dat er niets vaststond - dat het ongelukkig aan de galg bengelende geraamte zo onschuldig was als een pasgeboren kind! En, ja, hoe kon het ook anders!

En één keer dan beleefde het door allerhande grenzen kriskras doorsneden Limburg dat er een schuldig bevonden gehangene als schuldeloos werd opgeknoopt.

De vijand-van-gisteren in wie zovelen heimelijk de vriend van morgen hadden gezien, verklaarde plechtig dat hij generlei verraderlijke hulp van de arme galgebroke had ondervonden.

De klokken werden geluid. De vlaggen - ook de Franse - gingen halfstok. De weduwe, haar dochters en schoonzoons mochten vrij en ongehinderd rouw dragen. Er werd een mooie, veel te grote kist voor de ijlings afgesneden knoken en knekels besteld die alsdan met grote plechtstatigheid naar de Maasbrug werd gedragen.

En wat een gezicht:

die duizenden die twee jaren tevoren vol wettelijk gerechtvaardigd afgrijzen naar 's mans terechtstelling hadden gekeken maar nu tranen schreiden, omdat hij zo duidelijk en klaarblijkelijk dood was!

Er kwamen zelfs omfloerste trommen aan te pas... Zo dankbaar waren de Fransen voor de diensten die hun niet bewezen waren!

Van buiten de kerkpoort tot aan het klooster der paters Begaarden, waarheen de Cellebroeders de grote kist met zo'n klein gewicht droegen en alwaar een voortreffelijke dienst voor zijn arme, twee jaar lang verwaarloosde ziel werd gecelebreerd, stonden de Maastrichtenaars in dichte drommen te gapen naar zoveel plechtig vertoon, zo zielig, zo nutteloos, behalve voor de nu pas goed en onbelemmerd treurende weduwe, haar door de smart verscheurde dochters en de verstolen glunderende schoonzoons. Nu kon men ongestoord erven!

Een dode kan men weliswaar niet meer levend maken, zelfs door het slaan op omfloerste trommen niet. Maar wel kan men aan de van man en eer beroofde weduwe de ten onrechte in beslag genomen goederen en gelden teruggeven, met rente op rente en een flinke som extra als schadevergoeding.

En je zult het meemaken - als een door bittere armoede

tot dief en moordenaar bekeerde schooier, als een met strop en galg bedreigd deserteur en door alle schouten op last van Brussel, Parijs en Den Haag opgejaagd menselijk stuk wild - dat een hele stad van haar gouverneur-van-de-dag het strenge bevel, onder dreiging met geen geringe straffen, opgelegd krijgt om nooit meer enige verwijten te doen aan de familie van dat afgeknoopte heerschap dat 'weer eerlijk gemaakt werd' door de zeer christelijke begrafenis van zijn verbleekte en afgeknaagde botten.

En niet alleen voor de tijd dat de Fransen in Maastricht waren maar ook zelfs daarna, mocht er geen kwaad woord meer gezegd worden over de man die onschuldig verklaard werd door hen, van wie zo zonneklaar was komen vast te staan dat hij hun vriend niet geweest was! Hoge bomen vangen veel wind. Dat onschuldig verklaard galgeaas was niet de eerste de beste. En het kostte de stad heel veel geld, dat een van haar burgers, toen de stad eenmaal verraden was, geen verrader bleek te zijn. Ook de reputatie van een stad is duur!

Wat werd erom gelachen in de dorpen langs de Maas en in het gebied rondom Aken, in de knechtsverblijven van de vele kastelen waarover steeds weer een andere heer gebod, en rond de kampvuren in de bossen waardoor al die grenzen liepen die huursoldaten tot deserteurs, marskramers tot smokkelaars, onschuldigen tot voortvluchtigen maakten!

Om een arme sloeber die een brood stal of een handvol graan, werd zo'n drukte niet gemaakt.

Om hem werden de kraaien en raven niet in hun maaltijd gestoord.

Het krotje waar hij woonde, werd met de grond gelijk gemaakt als medeplichtig aan zijn misdrijf.

En, inderdaad, daaruit kon slechts de ellende kruipen, de nood, de misdaad, want vuile stulpjes zijn gevaarlijker dan grote en schone kastelen...

En langs de holle wegen verrezen de galgen, met wreed en bitter ooft dat niemand plukte, want een graf is te veel eer voor wie na zijn dood geen huis meer heeft.

Zo huiver je - omdat je geen land hebt om te verraden en geen vrouw en geen schoonzoons om je met klem van juridische redenen te redden na je dood - tussen de hongerdood en de strop.

Je bent verbannen uit de stad omdat je bij een vechtpartij - je moest voor een ander het gelag betalen - je mes trok. Of je had een andermans koning beledigd of je eigen hertog. Of je had alleen maar een schaap gestolen. Of enkel maar wat boter.

Je was geen boer en ook geen burger meer, geen schoenmaker die voor de rijken schoenen lapte, geen kleermaker die van hetzelfde laken een pak maakt voor zichzelf en voor zijn klant, geen hoefsmid die voor schout en schepenen de paarden beslaat.

Een banmijl ligt er tussen jou en je nering. En je zult het wel laten om terug te keren naar de stad die je verstiet als was je een pestlijder of melaats.

De beul is er als de pinken bij om de hand af te kappen die het mes trok. En het touw ligt al klaar voor de strop. Dan ga je bedelen bij de boeren. En hun hond gromt vals aan zijn ketting om de bodem uit je opgelapte broek te scheuren. Ze hebben niets te missen, de boeren, want overal tieren de muizen die, als de oogst rijpt, de korrels

uit de aren vreten en de rest uit de schuur wegslepen om zelf een voorraadje aan te leggen voor de komende winter die zeer koud zal zijn.

Die dieren voelen zoiets aankomen, hoe heet de zon 's zomers ook branden mag.

Of er heerst een grote sterfte onder het vee, en de vilder gaat van erf tot erf.

Maar de arme bedelman krijgt nog geen kroes melk, laat staan een kluit boter of een homp kaas.

Armoe is geen schande, evenmin als het iemand tot eer strekt rijk te zijn. Maar wie rijk is, strekt zichzelf tot eer. En de arme strekt zichzelf tot schande als hij weigert op gepaste wijze te kreperen met een gebed op de lippen of te gaan werken voor een maandloon waarvan hij een week kan leven, of geduldig te wachten voor de poort van een klooster waar de heilige armoede droog brood aan de armen uitdeelt.

Eendracht maakt macht. De vorsten zijn machtig, dank zij hun legers. De stedelingen hebben hun gilden. Zelfs de bedelaars hebben - in China - hun koning.

Maar hier, in deze streken, is men al lang weer vergeten dat zij die thans regeren en als schout en schepenen met hun rakkers het land aflopen op zoek naar het gespuis dat, zoals de muizen, al stelende hamstert voor een strenge winter, eens zèlf de bedelzak in hun wapenschild voerden toen de nood tot de hoogste trede van de pui van hun huizing of van het brede bordes van hun kasteel was gestegen en aan hun eigen deur aanklopte.

Dan sluiten jonkers en burgers een verbond, sterk door hun armoede en trots op hun bedelnap. Hùn armoede is een onrecht waartegen men zich rechtmatig verzet, want

wie rijk is geweest, heeft het recht het te blijven. Doch wie arm is, heeft de plicht het te blijven tot de dood erop volgt.

En reeds wordt de arme een dief als hij zich het recht neemt rijk te worden. De rijken stichten rijken, veilig door hun macht en het geloof van het volk. Wat de armen stichten, zijn benden, zijn horden, en hun macht is het bijgeloof van de rijken, hun kracht het feit dat ze niets te verliezen hebben en de bittere werkelijkheid dat men maar één keer gehangen kan worden, of men nu een brood steelt, of een schaap, of een hele kudde.

Een bende: en daar kom je dan bij, zo heel toevallig.

Je hebt geen angst omdat je van vader op zoon al zoveel galgen gezien hebt, omdat het naargeestig ratelen en klepperen van het dode gebeente van de arme zondaar niet erger is dan het klapperen van je eigen tanden van honger, kou en ellende, en omdat je toch al verdacht wordt omdat je al zolang in de gelegenheid leefde die de dief maakt. Ja, armoede is een zeer verdachte omstandigheid.

En die van de bende voeren je dronken, en je bent erbij. Of ze lenen je graan of hout voor de winter, en dat hoef je dan niet terug te geven als je de eed zweert.

Ze rijden op bokken, zoals de eenvoudige boeren geloven die maar niet kunnen begrijpen hoe hun hoeve twintig mijl verderop in vlammen kan opgaan als ze niet gauw genoeg in klinkende munt antwoorden op de brandbrief die een onbekende hun in het marktgewoel in Sittard, Maaseyk, Aken of Maastricht in de hand speelt. Bijgeloof is de wetenschap van de arme.

En de zoon die zijn vader voor dood op de weg ziet

liggen - nadat deze overvallen en uitgeplunderd is -, en die dan een huis binnenloopt om hulp te halen en, teruggekomen op de plaats des onheils, zijn vader, dood of levend, niet meer ziet, weet het wel zeker dat die onverlaten die zo snel de benen namen, op bokken door de lucht rijden, onzichtbaar, om dan als stootvogels of sperwers neer te strijken en hun weerloze slachtoffers met zich mee te voeren naar hun holen, grotten en schemerige bossen.

Maar als je 'erbij bent', weet je wel beter. Er is meer gevaar dan buit, meer avontuur dan plezier, meer geluk dan wijsheid.

En hoger dan de galg komt niemand, behalve dan misschien de man achter de schermen, de leider achter de leider, de grote onbekende die niemand kent, die niemand ooit kennen zal.

Woont hij in Maastricht in een huis als een paleis, of in een patriciërshuis in Luik?

Zijn de armen die zich gezamenlijk van hun armoede willen bevrijden, dan toch weer aan de rijken verkocht, die hen aan de galg helpen als ze stelen en hen laten stelen om hen aan de galg te helpen?

Je staat in het donkere bos tegen de kille stam van een boom geleund, en wacht. Dorre knekels klepperen droog en hol in de wind. Je tanden klapperen. Van de kou? Of toch van de angst?

Ineens - een fluitsignaal. Een melodie zoals je op de kermis hoort. Of een viool die speelt.

Het is de speelman. Het sein van de armen die op het punt staan gemeenschappelijk rijk te worden.

Het kan niet missen: als ze maar talrijk genoeg zijn en

hecht verenigd en zwijgzaam en bovendien nog gewapend, dan wordt de heilstaat een feit.

Maar nu sluip je door het bos als de dief die je bent naar de afgesproken vergaderplaats van dieven zoals jezelf.

En de mensen zullen weer zeggen dat het spookt op de Heksenberg...

Het begon in een herberg

De lamp hangt laag. Hoe minder geld, hoe minder olie, en hoe langer de pit.

Zoals de waard is, vertrouwt hij zijn gasten. En dat is niet verder dan van de toog tot aan de deur en terug.

De herberg is van oudsher het vaderland van de dakloze, het tehuis van de zwerver, de veilige haven waar de landloper aanlegt op zijn pelgrimstocht van hooimijt naar hooischuur, van de keuken van de boerin naar de slaapkamer van haar getrouwde dochter en van het ene open raam naar het ander.

En wie bij de waard in het krijt staat, heeft een vriend voor het leven gewonnen, - zolang je niet betaald hebt tenminste.

De lamp bij Vincken hangt scheef omdat de laatste maanden bijna niemand van zijn stamgasten betaald heeft en hij zijn klanten niet meer licht gunt dan waar ze recht op hebben.

En dan zijn er die beweren dat hij zaken doet die het licht niet kunnen verdragen.

Douven die zo arm is dat je het ruiken kunt, komt binnen door de lage deur. Hij kijkt als een geslagen hond.

Hij is geen stamgast, staat zelfs niet in het krijt.

Van huis uit een landbouwer, koppig gehecht aan zijn grond die hij bij stukjes en beetjes heeft moeten afstaan tot er niet veel meer dan een lapje zo groot als een schoteldoek overbleef - genoeg voor wat aardappelen en wat gras voor zijn koe - leeft hij liever van de hand in de tand dan op krediet - dat trouwens niemand hem geeft. En gelijk heeft hij!

Waar leeft zo'n man van, kostwinner van een gezin dat met zijn armoede mee groeit?

Als de honger hem niet het huis uit drijft, dan slaat hij op de vlucht voor het jammeren van zijn blagen en de beschuldigingen van zijn vrouw. Dan werkt hij als dagloner bij boeren die bijna nog minder hebben dan hij, of hij klopt aan bij zijn tweelingbroer die net als hij in Merksteijn, binnen het machtsbereik van de abt van Rolduc, woont.

En die verwijst hem naar de herberg van Jean Vincken in Haanrade, waar zelfs de meest berooide boer weleens komt om een glas bier of een glaasje brandewijn te kopen, of een glas rode wijn.

Dat maakt het kille bloed wat warmer.

En als er dan nog mensen zijn die trakteren, ziet zelfs het grauwe leven van een hongerlijder op eigen erf er ineens veel rooskleuriger uit.

En altijd is er de kans om 'je aan te sluiten'.

De speelman is er, de Fransoos, die zo'n zot taaltje spreekt als hij in de landstaal verstaan wil worden.

Maar als hij zijn viool grijpt is het alsof er heel een zigeunerkamp uit de snaren springt.

Je zit erbij, in je hoekje bij het vuur, als een spin in haar

web. En je weet precies wat er nu gebeuren gaat.

Die arme Johan Douven zal zijn eerste stap naar de galg zetten als de speelman hem op het derde glas trakteert. Wat de speelman speelt - en in het holst van de nacht zal hij fluiten wat hij speelt - is geen melodie, en het is nog het signaal niet dat iedereen verstaat die 'erbij' is.

Het is een woeste werveling, een dans die Tater Sus - een bruin verbrand gezicht met pikzwarte knevel - danst met een mes tussen zijn scherp witte tanden.

Vreemde kerels komen er in de herberg van Sjeng Vincken - vreemde kerels met een vertrouwd beroep, zo vertrouwd als de figuren van het kaartspel -. Altijd is het de koning die wint van de knecht, en de vrouw die de boer te slim af is.

En de koning is steeds een vréemde koning, de vrouw een vréemde vrouw.

Laag hangt de lamp boven de glimmende toog.

Langs de wand met de wormstekige klok die nooit loopt maar al jaren op twaalf uur staat - om de spoken te misleiden als ze niet mochten weten hoe laat het is, - langs de verkleurde prenten van verre veldslagen en bijbelse rampen, bewegen zich schaduwen, grillig vertekend, meer dan levensgroot.

De gekrulde snor van Tater Sus lijkt op twee kromzwaarden. En het mes tussen zijn tanden wordt de bijl van de beul.

En je kijkt toe vanuit je hoekje en wacht.

Van de trouw van die zonderlinge rekels hangt je leven af, èn van je eigen trouw.

Eén woord te veel en ze zullen zelf tot beul worden, en het mes tussen hun tanden wordt een dolk in de rug.

Snoter Nardus die altijd een vuile neus heeft, haalt die op met nadrukkelijk welbehagen.

Iedereen hier kent iedereen en allen zijn ze elkaar vreemd, als bij een maskerade.

Wie weet eigenlijk waar een marskramer vandaan komt? De een leurt met kammen, de ander met lint, garen en band, weer een ander met àlles, en als het moet zelfs met mensenlevens.

Je ziet hem, zo'n marskramer, altijd in dezelfde herberg, of je nu in Sittard bent, in Overhoven of in Maeseyk, in Merkstein of in Kloosterrade.

En overal is er een speelman, een zwarte tartaar, een zigeuner èn een waard die stevast een achterkamer gereed houdt voor voorname bezoekers die de gelagkamer te min achten en de achterdeur veiliger.

Hun paard staat op stal voordat je er erg in hebt.

Een marskramer, een speelman, een vrouw en een boer: en dan komt de koning, maar die zie je nooit.

Zoals in het kaartspel komen ze steeds weer terug, altijd in dezelfde rol.

En de marskramer van Schinnen is dezelfde als die van Voerendaal. Voor die van Voerendaal is het de marskramer van Voerendaal en voor die van Schinnen de marskramer van Schinnen. En als het een ander is dan is het zijn broer.

Zo is het volksgeloof, de goedgelovigheid van de boer die overal dezelfde boer is, die geen verschil kent tussen de ene zigeuner en de ander maar hem toch niet terugkent als hij hem elders ziet.

Voor de boer is de wereld zijn dorp, met geen andere hemel en hel dan de stad waarvan alle geluk en ellende

moet komen: de koning èn de beul, het recht en het onrecht, de winst van de markt en de dreigbrief van de notaris.

De ene boer is rijker dan de andere, maar de meesten zijn armer dan de rest.

De speelman heeft zijn viool opgeborgen in de zak die hij op zijn rug draagt. De jonge meid naast hem die hij zijn dochter noemt - maar dan is hij een wel zéér liefhebbende vader - lonkt verleidelijk naar de tot dagloner verarmde boer, Johan Douven.

Dat was de vrouw in het spel dat hij en zijn broer zouden spelen.

De boer echter, tot dagloner en tot bedelaar verarmd, denkt aan zijn èigen vrouw.

Die was eens zo mooi, ja, veel mooier nog dan die meid. Maar schoonheid als men arm is, is een verboden weelde, waar alleen de landheer van profiteert als hij daar lust toe heeft. En niemand die hem de riek door het lijf durft steken.

Maar Douven z'n vrouw, hoe mooi ook, is hem trouw gebleven, en heeft voor geen achterstand in de pacht haar deugd verspeeld. Want zij is flink en kordaat, ook tegenover ridders die eens roofridders waren. En zij houdt zoveel van hem dat ze alles voor hem zou willen wagen - voor hem die nu alles voor haar en hun kinderen op het spel gaat zetten.

Alles?! Maar wat zou hij dan nog hebben, die arme sloeber die door al te hard werken alles verloor?

Maar, ja, hij heeft nog zijn geloof en zijn verleden, zoals men dat in grafstenen op een dorpskerkhof leest, zijn goede naam, zijn leven.

En hij luistert niet naar de speelman die vertelt - over zijn jeugd in Parijs, over zijn heldendaden-op-bestelling als huursoldaat, telkens overlopend naar het leger dat het best betaalde en dat ook de meeste buit maakte om te verdelen; die vertelt over zijn heimelijke avonturen met de schone vrouwen die in Limburg op kastelen wonen en met het personeel dat in keukens en kelders en in schuren thuis is en dat niet graag alleen onder dakpannen en in mansardes slaapt.

Hij luistert niet naar de vleierige taal van die jonge meid die onder haar rokken een mansbroek draagt, maar die gul haar boezem toont in een slordig dicht geknoopte kiel. En die meid is moedig als een man.

Hij staat erbuiten - voorlopig nog. Het heimelijk gefluister in geheimtaal en de veelzeggende blikken van al die vreemde en toch vreemd vertrouwde gasten zeggen hem nog niets - alleen dan dat er een complot is en dat hij erbij betrokken gaat raken.

Uit de verte nadert, aanzwellend als een onweer, het ratelen van wielen, het getrappel van paardehoeven.

De waard, als had hij erop gewacht, komt met dobbelstenen voor de dag. En allen doen mee, luidruchtig, met dreunende vuistslagen als was een stuiver verspeeld een leven verloren.

Het uitbundig geschreeuw en klaterend geklak van de stenen die uit de leren beker op de toog worden gekwakt, overstemmen alles: ratelende wielen en trappelende paarden, het gestamp van zware laarzen en het slaan met deuren.

En niemand schijnt te merken dat de waard zich verwijdert, voorzichtig op z'n stoffen sloffen. Niemand

schijnt het gesmoord gefluister achter de deur van de achterkamer te horen of het gehinnik van paarden op stal en het schravelen van hun hoeven over de stenen. Nu er alleen maar gespeeld wordt - om geld dat hij niet heeft, maar nergens heeft de arme zoveel krediet als bij armen als hijzelf - mag Jan Douven ook meedoen. Maar hij weigert bedroefd en slaat op zijn lege zakken.

Er valt een rozenkrans uit die onder daverend hoongelach door de zigeunermeid wordt opgeraapt en als oud vuil in het haardvuur geworpen.

‘Vijf tientjes!’ krijst ze. ‘Vijf tientjes en een volle aflat! Die kun je inzetten!’

Geschrokken en onnadenkend - zoiets doet men in een dergelijke woest verwilderde omgeving niet - slaat Douven een groot kruis.

Hij wil zich al bukken naar het snoer met de houten kralen die knallend verbranden als droge erwten in een hete pan.

Maar de speelman die tussen z'n tanden een melodie van slechts zeven tonen fluit, slaat hem kameraadschappelijk op de schouder - iets te hard misschien, maar niet onvriendelijk bedoeld, want het zijn allemaal harde, geharde mannen die hier al dobbelend en drinkend met vrouwen in broeken bijeen zitten.

En de allerhardste is een vrouw! Want mannen zijn zo eerlijk om te vechten uit haat. Maar de strijdlust der vrouwen heet liefde, en die duldt geen nederlaag en geen versmading.

‘Je zult nog wel andere machten aanbidden en naar andere paternosters leren verlangen!’ giechelt die meid, en ze fluistert iets over slierten worsten die bij een rijke boer

in Bardenberg als guirlandes aan de balken van de rookzolder hangen en over de rijk voorziene kelder van de pastoor van Brunssum. En lang niet al zijn wijn is miswijn! Neen, er is ook goede bourgogne!

En vanuit je hoekje bij de haard, waarin het laatste blok dennehout vonken schietend in zijn eigen as uiteenvalt, kijk je toe, hoe de waard terugkomt en de speelman heimelijk een teken geeft.

Het metalen kruisje van de rozenkrans blijft nagloeien als een laatste waarschuwing aan wèlgeordende tijden en heilige zeden. - Pas later zal men op de gedachte komen dat, wie schurkenstreken uit wil halen, dit nog het best achter het mom van grote godsvrucht kan doen! - Nu sluipen allen de speelman en zijn meid achterna, de achterkamer binnen, terwijl de waard - die nooit ergens weet van heeft, zelfs van het weer van morgen niet - in de open deur van zijn herberg heel onverschillig en argeloos zijn lange Duitse pijp staat te roken.

In de porseleinen kop, gesierd met het sprekend gelijkend portret van Götz von Berlichingen (die met de ijzeren vuist en zijn mond vol grove woorden) gaat met gemak anderhalf ons en meer fijne herenbaai.

Dat de waard die goede tabak rookt, bewijst dat hij niet zo berooid is als hij voorgeeft, of beslist betere relaties heeft dan het kleurige maar onfrisse kermisvolk dat bij hem over de vloer komt en blijvend in het krijt staat.

En als dan de arme Johan Douven, het zorgelijke hoofd beneveld door de drank - drie glaasjes, maar wat zat erin? - de anderen naar de achterkamer volgt, ziet hij tegelijk méér en minder dan er te zien valt.

Hij is, gedurende veel slapeloze nachten en na eindeloze

gesprekken met zijn trouwe en kordate vrouw, op 't ergste voorbereid.

Hij ziet dan een dikke en een lange schrale man. En beiden zijn gemaskerd. Die mannen zijn heren. Dat merk je aan hun kleding en aan de blik van hun ogen door de spleetjes in het zwart fluweel van hun masker.

Zo kijken geen bedelaars. Zo kijken geen hongerlijders. Zo kijken geen hongerige honden die opzitten en pootjes geven om een afgekloven been...

Er brandt geen lamp. Er knisteren kaarsen, die de motten aantrekken en de muggen ook.

Die kaarsen in hun goedkoop koperen kandelaars zijn zo schrander opgesteld dat ze meer schaduw dan licht geven, zodat je meer schimmen dan mensen ziet.

Dus lijkt het in het tamelijk ruim vertrek drukker dan het is, want al die schimmen zijn geen mensen.

Op de plankenvloer, met zand vuil wit geschuurd, is met krijt een grote cirkel getekend, nauwkeurig en goed rond, met behulp van een touwtje en een spijker.

Aan de rand van die magische ring staan, zwijgend en plechtig stil, als meenden ze die vertoning ècht, de landloper, de zwerver, de marskramer, de speelman, de meid in haar mansbroek, Tater Sus, de zigeuner, en Snoter Nardus die van de zenuwen vergeet zijn neus op te halen, zodat die onder het masker viezer is dan ooit.

Want maskers dragen ze allemaal, minder om hun twijfelachtige identiteit te verbergen - want wie weet al wie ze zijn, zelfs als men hun gezichten ziet? - dan wel om de geheimzinnigheid van heel die duistere samenzwering te verhogen.

Ja, iedereen kent immers iedereen, al weet de een nau-

welijks wie de ander eigenlijk is, en of die ander misschien niet een ànder is dan hij schijnt.

Wie heeft ooit geweten wat een marskramer in zijn mars heeft en of er roest of bloed kleeft aan het mes, waarmee de landloper zijn brood snijdt?

Figuren uit een kaartspel zijn het. En geen hunner kan ooit zeggen, hoe het eigenlijk gespeeld wordt, en wat er troef is, de koning niet met zijn kroon, ook de boer niet met altijd en eeuwig het domste gezicht van de wereld: de schop, de spade van de grafdelver, de ruiten van Beckers, de glazenmaker uit de Heek die zo bekwaam is in het inzetten van ruiten maar al even vaardig in het geruisloos verwijderen ervan als er ingebroken moet worden in huizen waar de ramen nog niet met het vuile papier van de armoe zijn dichtgeplakt, de klaveren van de onnozele veeboer die zijn leven en al zijn have en goed op het spel zet in de dwaze hoop nog eens als bokkerijder het klavertje van vier van het geluk te zullen vinden, of de harten der vrouwen die veroverd willen worden om dan zelf hun weerloze prooi te veroveren. Een kaartspel. Maar hoe gespeeld?

Intussen is Johannes Douven, de onnozeste van allen, in de kring geleid, geblinddoekt en zo lang in het rond gedraaid totdat hij niet meer weet, waar Aken ligt en waar Maastricht.

Duizelig van de drank en al dat vreemd gedoe heeft hij de vreselijkste eden gezworen voordat hij het goed en wel besepte. En de onbekenden, achter hun maskers, grijnzen voldaan.

En omdat het half dronken gevoerde en half door het in de drank gemengde gif verdoofde slachtoffer, dat zich

nu stompzinnig aan een ongewisse toekomst gewijd heeft, lezen noch schrijven kan, moet hij, onder getuige van twee enigszins meer ontwikkelde lotgenoten, bij wijze van handtekening een kruisje zetten onder al de verschrikkingen die hem werden voorgezegd en die hij op commando bezworen heeft. - Verraad, dat moet hij goed begrijpen, is erger dan de galg. Maar voor de rest zal hij in weelde baden, zoals eenieder die zijn ziel aan de duivel verkocht. Een leven met de duivel kent geen kruisen. -

Doch wat hij daar allemaal op boerenmanier tekende, kan hij onmogelijk weten. Het geschreven woord is Grieks voor hem en zelfs als het hem wordt voorgelezen, lijkt het niet veel meer dan een onverstaanbaar koeterwaals. Al die stadhuiswoorden!

Als een analfabeet onder getuigen tekent met het laatste kruisje dat hij ooit maken zal, dan bezweert hij altijd meer dan hij kan verantwoorden, meer ook dan hij beseft en meer dan men hem voorleest. Wat weet hij al van 'abjureren', van 'constante vigilantie', van 'attesteren' en 'concorderen'? Maar dat hij zijn ziel kwijt is en op geen hemelse bijstand meer hoeft te rekenen, is hem zonder meer duidelijk. Zoiets hoort nu eenmaal bij doodskoppen, maskers en dode handen met kaarsen erin.

Ja, Johannes Douven is nu zijn ziel kwijt: een gering verlies voor een hongerlijder die van de hemel tot dusverre slechts een hel op aarde ontving plus de belofte van een uiterst vage zaligheid - het monopolie van dikke pastoors, hun magere kapelaans en hun deskundig uitgemergelde kudde die zich op deze wereld slechts voedt met het woord der liefde en een schamele korst brood.

Dan wordt, als de zwaar gemaskerde vreemden die zorgvuldig zijn naam noteerden, wie zijn ouders waren, waar hij woont en waar hij werd geboren, reeds lang weer verdwenen zijn - en de dikke waard rookt argeloos zijn pijp voor de deur van zijn herberg - aan de nieuweling zijn taak toegewezen.

In je veilige hoekje bij de haard knik je tevreden. Ook die is erbij. En hij krijgt al dadelijk zijn eerste opdracht. Het spel kan beginnen. Eenieder heeft royaal zijn leven ingezet. En wie wint, blijft veilig buiten schot.

Je knikt tevreden. Hij is erbij. En door het aanvaarden van zijn eerste opdracht is hij voorgoed als achtbaar burger onschadelijk gemaakt.

Een nieuweling, vandaag nog een eerlijk man die rechtschape en in vrede met God en de mensen honger leed, wordt zo gauw niet verdacht als hij morgen tegen de avond erop uittrekt om in te breken bij die rijke boer Frens in Bardenberg.

En dat je met hem mee moet, samen met die andere zonderlinge figuren uit het spel, is niet zozeer om die arme brodeloze stakker te redden.

O ja, je zult op wacht staan en hem door een fluitsignaal waarschuwen als er gevaar dreigt. Je zult de hond koest houden als die luid blaffend te keer wil gaan. Een stuk vergiftigd vlees of een welgerichte messteek doen wonderen. En misschien lukt dat of dreigt er verder nog onraad - van de kant van een meid en een knecht bijvoorbeeld die in het hooi iets anders nog zoeken dan een welverdiende rust - dan kun je altijd nog vluchten. Wie op wacht staat, staat het dichtst bij de vrijheid!

Maar je voornaamste plicht is het toch - behalve je

eigen hachje tijdig te redden - erop toe te zien dat die nieuweling zijn werk doet, er niet stiekem met zijn buit, die allen toebehoort, van doorgaat, of verraderlijk afdruipt naar schout en schepenen om, nog onbedreigd door duimschroeven en pijnbank en Spaanse stevelen, zijn pas bezworen trouw te breken.

Bij zo'n nieuweling zit de schrik voor de wet er nog stevig in. En misschien denkt hij wel, dat ook verraders geen gebrek lijden.

Hoe machtig en prompt in hun wraak zijn nieuwe vrienden zijn, moet hij nog aan den lijve ondervinden. Ook de onderwereld kent haar wetten.

Doch alles verloopt goed.

In de bescherming van een vroege maartnacht zonder maan vindt Johan Douven op de tast de weg in de welvarende hoeve van de boer. Hij heeft er vaak genoeg als slecht betaalde dagloner gewerkt om niet blindelings over de mesthoop in de beerput te vallen.

De hond aan zijn ketting kent hem als zijn vriend en kan niet vermoeden - tenzij hij het aan zijn angstzweet ruikt -, dat hij in één nacht de vijand van zijn meester en een gevaar voor diens spaarzaam vergaarde bezittingen is geworden.

De buit is niet gering. En Jan Vincken, de waard met de vuurrode baard, alleen al voldoende om hem tot roverhoofdman te maken, neemt, hoewel hijzelf geen aandeel aan de roofoverval had - want hij zou al te zeer opvallen, zelfs met een masker voor - het grootste part als een gulle 'óvergave' in ontvangst. Als 'kapitein' komt hem dat eerlijk toe! En ook jij krijgt je deel. Ieder het zijne. En wie het meest weet, moet het royaalst worden bedacht.

En het eindigt met de strop...

In Bardenberg heeft boer Frens hooglopende ruzie met zijn vrouw. Op een morgen ontdekte zij dat haar pas aangevulde linnenkast zo leeg was als toen ze die van haar moeder erfde.

‘Al je hemden zijn weg,’ jammerde ze, ‘al onze lakens en al mijn onderrokken, op één na, want die zat in de verstelmand. Waarom stond je ook niet op, toen de hond bij de burens zo blafte?!’

Maar boer Frens had geen hond en die ochtend zelfs geen haan gehoord. Zijn vader had naamdag gehad en hij had die gevierd met meer vrolijkheid dan wijsheid. Als de tijden slecht zijn, moet je iedere gunstige gelegenheid gebruiken om dat te vergeten!

Hij was na een laatste glas op de gezondheid van vader en patroonheilige als een blok op zijn bed neergevallen. En er hadden tien leeuwen kunnen brullen, hij zou het niet gehoord hebben. Neen, zelfs een aardbeving zou hem niet hebben gedeerd.

Mopperend liep zijn vrouw - je zult zo'n dronkelap tot man hebben! - naar de provisiekamer. En daar viel ze bijna flauw van de schrik. Alle kazen waren weg, en

de boter ook - àlles wat er van de wintervoorraad restte. Zelfs de rommedoe die al rotte.

Ook het kistje met de winst op de eieren. Die was voor de boerin om er zo nu en dan iets extra's voor te kopen. Marskramers hebben van die mooie dingen die ze met nòg mooiere woorden aanprijzen.

En boerinnen zijn vaak onvoorzichtig genoeg om zo'n marskramer - zo heel toevallig en per ongeluk - te laten zien waar ze hun guldens en daalders en goudstukken bewaren.

Ook marskramers moeten betaald worden, en je moet het geld toch èrgens vandaan halen.

De boer, nadat hij zijn ogen heeft uitgewreven en zijn zware hoofd in een emmer met ijskoud water gedompeld, neemt eens rustig de schade op.

Gezien door een traag wegtrekkende nevel van alcohol schijnt de werkelijkheid zo bar werkelijk niet.

En hij is rijk genoeg - van vader op zoon, en dat al vele generaties lang - om te vinden dat de schade nogal meevalt.

Zijn hemden weg? Ach, hij meent dat het hemd dat hij draagt, nog wel mee kan totdat de naaister nieuwe gemaakt heeft!

Aangifte doen? Een aanklacht indienen?

Zelfs de braafste boer, voorzitter van de harmonie, koning van de schutterij, eerste bas van het zangkoor 'Die Himmel rùhmen', lijdt nog aan een onoverwinnelijke afkeer van alles wat rechtbank en politie, van wat voor de een zijn wettig gezag en voor de ander zijn ongenadig strenge overheid is.

Hij zal iedere bunder van zijn land tot de laatste stuiver

die hij naar de advocaat brengt, verdedigen. Doch wat deert hem het verlies van een paar el linnen of een dozijn of wat sneeuw witte hemden die op zon- en feestdagen met leed en moeite een heer van hem moeten maken? Die hemden! Iedere zondag een nieuw!

Er zat trouwens veel te veel stijf sel in, en dat geeft nare rode striemen in je nek. Een dwangbuis kan niet hinderlijker zijn.

Het enige dat hij doet - ondanks het kermen en klagen en jammeren van zijn vrouw die het liefst alle weerbare mannen van het dorp bijeen had getrommeld ter bescherming van haar hoeve die onder de hoede van haar man en met een handvol onbetrouwbare knechts en een stel bange meiden geen uur van de dag en geen minuut van de nacht veilig is - is een langere ketting kopen om de waakhond aan vast te leggen.

Ook gaat hij eens praten met zijn dagloner Douven, die trouw, hoewel wat slaperig, is komen opdagen om, zoals altijd, om wat werk te vragen.

Een betrouwbare kerel, die Douven, vindt de boer. Hij heeft van die eerlijke, goedgehartige ogen en is niet te lui om te werken al krijgt hij er ook maar een grijpstuiver voor. En soms een boterham. Een kop koffie.

‘Let goed op, Johan!’ zegt boer Frens tegen zijn bleke en uitgemergelde dagloner die wat beverig voor hem staat en zenuwachtig de rand van zijn vuile pet door zijn vingers laat glijden. ‘En als je verdachte kerels hier in de buurt ziet, moet je me onmiddellijk waarschuwen, versta je?’ En Johan knikt gedwee.

De boerin, in haar bange zorg om spaarpot en beddegoed, nodigt de arme sukkel uit Merkstein op de koffie

en stelt hem zelfs voor om voorlopig de nacht op haar hoeve door te brengen.

‘Een èchte man in huis is altijd veiliger,’ orakelt ze met een onvriendelijke blik op haar echtvriend, die even later zijn knecht de nieuwe ketting laat zien, waaraan de hofhond nu vastligt.

Het dier gromt tevreden als Johan Douven het streelt, en het likt vol genegenheid diens eeltige hand.

En wie kan onschuldiger zijn èn betrouwbaarder èn toegewijder dan Johan Douven?

Dat blijkt wel, want de nachten dat hij op de zolder van de hoeve in het hooi waakt en slaapt, eerbiedigen de boeven het eigendom van boer Frens, terwijl er toch in het nabije Ophoven en elders in het Limburgse land tot in Grevenbicht toe en zelfs in kerken en kapellen op onrustbarende wijze wordt huisgehouden.

De heuvels branden als was het Sint Maarten!

De schout, de HoogEdelAchtbare Heer Poyck, maakt zich zorgen.

Een schout is een goede schout zoals ze destijds in Nieuw Amsterdam zeiden, als er in zijn rechtsgebied inderdaad ook recht heerst, als de dief er zich niet rustiger voelt dan zijn geweten en beslist niet veiliger dan wie hij besteelt en als het recht, ofschoon geblinddoekt, de weeg-schaal tussen schuld en boete mooi in evenwicht houdt, zonder acht te slaan op de steekpenningen die men ongezien in haar keurslijfje tracht te stoppen.

De heer Poyck was pas getrouwd, met een beeldschoon meisje van zo goed als adellijken huize. Hij voelt dat hij het aan zijn en haar naam verplicht is, een goede schout te zijn, wiens daden men lovend vermeldt in de rap-

porten aan de hoge regering in Brussel.

Er zwerven in zijn district al te veel landlopers rond, kramers en handelaars zonder licentie, vrolijke flierefluiters die op hun viool spelen, op hun fluit of op hun draaiorgeltje op een poot, al of niet in gezelschap van een gedresseerd aapje of een marmotje. Verder zijn er nog de vele afgedankte soldeniers, van wie men nooit weet, of het misschien geen deserteurs zijn, al zijn er veel bij die een been of een arm missen, dus toch wel nauwelijks voor de legerdienst in een of ander huurleger geschikt kunnen worden geacht.

Maar zijn ze betrouwbaar, die ondanks alles goedlachse lieden? Zijn ze zo eerlijk als hun open gezicht, hun gulle lach en de olijke flonkering in hun gitzwarte ogen beloven? Zijn ze zo goed als hun woord?

Ze laten om het minste of geringste hun hagelwitte tanden zien, doch dat doet een bijtse hond ook, op wiens aard en gezindheid al evenmin staat valt te maken.

En dan is de heer Poyck nog eerder een honden- dan een mensenkenner, ondanks zijn rechtskundige studie en zijn in Rolduc aan de kloosterschool opgedane kennis van de oude Grieken.

Zo leeft de gestrenge schout van Merkstein die ook een goed schout wil zijn, in voortdurende twijfel en angst, om zijn kasteel, zijn beeldschone vrouw en zijn goede naam. Ja, om zijn naam vooral.

Er wordt inbraak na inbraak, roof op roof gepleegd, zelfs heiligschennende inbraken in het huis van God en Zijn heiligen. Er lopen geruchten over zondige bijeenkomsten in afgelegen kapellen, over zwarte missen en schendige eden.

Veedieven, veilig opgehangen, missen onverhoeds een hand, hoewel ze toch door een deskundige en degelijk geschoolde beul heelhuids naar de andere wereld zijn geholpen.

Tabernakels worden geopend met breekijzers, gewijde hosties over de kerkvloer verspreid en vertrapt. Uit godslampen wordt de olie gestolen, offerblokken voor hun tijd gelicht, communiebanken als brandhout de kerk uitgeslept.

En dat gebeurt niet op één plaats, in één dorp, maar tegelijk of in snelle opeenvolging op verschillende plaatsen, in ver van elkaar gelegen dorpen, als is het een besmettelijke ziekte, een epidemie, zoals de cholera, de pest die zich van de streek heeft meester gemaakt.

Je zou bijna medelijden krijgen met de arme schout van Merkstein die ten slotte niemand meer vertrouwt, ja, nauwelijks nog zijn eigen gezicht in de spiegel, want als het de duivel is dan dwingt hij je ook onbewust tot het kwaad, altijd, overal, tot in je slaap toe.

En hij weet niet: is hij rechter of beul, wild of jager, slaaf of meester?

En is hij een jager, dan loopt hij alle kans onverhoeds een stroper te worden als het wild om de bocht van een landweg plotseling van het gebied der Oostenrijkse Nederlanden overgaat in dat van de Staten.

Hij telt de paarden in zijn stal, of er geen bij is dat gestolen werd, dat paard van die heer uit het land van Valkenburg misschien dat hij zo graag had gehad...

En wordt er een pastoor bestolen tussen Sittard en Vaals, tussen Meerssen en Maeseyck, tussen Merkstein en Merkelbeek, dan moet hij zich vaak eerlijk bekennen:

die man heb ik nooit veel goeds gegund, die was me te arrogant, te geldgierig.

Doch dan vermant hij zich. Een heer als hij doet dergelijke dingen niet. Als hij doodt, dan doet hij dat in een duel. En als het een mindere is, mag de beul het werk voor hem opknappen. Hij hoeft geen paarden te stelen als hij die kopen of desnoods requireren kan. En een briefje naar de bisschop is voldoende om iedere priester die hem mishaat, ten val te brengen.

Maar hijzelf wil niet ten prooi vallen aan de machten die boven hem staan òf aan de noodlottige gevolgen van een strijd om macht en bevoegdheid die onherroepelijk ontbrandt als een schout zijn buurman een boef afkaapt of hem laat ophangen aan een Oostenrijkse galg terwijl hij aan een Staatse verdiende te bengelen.

Dus gaat er een brief naar het verre Brussel, waar namens het nog verdere Wenen deze landen bestuurd worden in gehoorzaamheid aan de genadige landsvrouwe Maria Theresia die een goede moeder is die nog geen vlieg kwaad doet.

Oude voorschriften, resoluties en instructies uit de tijd van Karel de Vijfde, verscherpt nog door de alles en allen verketterende Philips de Tweede - die bewonderenswaardig onverdraagzame man - stellen allen die uit hoofde van hun beroep, van hun afstamming, van hun aanstelling of alleen maar van hun pretentie recht spreken en vonnissen wijzen, in staat om iemand, mits op goede gronden verdacht of door betrouwbare personen beklad en belasterd, te martelen, uit te hongeren, tot waanzin te brengen totdat hij alles zegt wat men van hem wil horen en de namen noemt van lastige en hin-

derlijke derden, die dan op hun beurt de pijnbank op gaan om alweer nieuwe namen te noemen.

Wie één beschuldigde zo aan 't praten krijgt, heeft al gauw een hele bende bijeen. En een volle gevangenis en een galgeveld vol lijken is een zeker teken van een streng en dilligent bewind.

Maar de hoge heren in Brussel die namens hun nòg hogere heren in Wenen hun macht tot over een deel van Limburg uitstrekken, manen tot matiging.

En als de HoogEdelGestrenge Heer Poyck zijn collega's uit de omgeving bijeenroept om hen te raadplegen, hoe tot een gezamenlijke klopjacht te komen op de nachtdieven en het ander gespuis, waarbij aan eenieder de eer van de vangst blijft gegund, zijn het ook de Staten, de Machten en Heerlijkheden, de Grootmogenden en de Hoogmogenden die tot strengheid èn matiging manen - of tot matiging èn strengheid, al naar gelang je het bekijkt. En je kùnt het bekijken zoals je dat het best uitkomt.

En als je in Limburg naar de galgen ziet of in het Kameronbos luistert naar het fluitsignaal van de Speelman, van de Keukelaar, de goochelaar die Jacques Dujardin heet en helemaal uit Parijs komt, of als je in de herberg van Vincken vanuit je hoekje toekijkt hoe er een nieuw slachtoffer in de val wordt gelokt, dan vraag je je weleens af, wie zich het eerst tot een bende of een bond verenigden: de zogenaamde bokkerijders òf de drossaards, de schouten, de schepenbanken van die juridische lappendeken die Limburg heet.

Maar het gevaar was groot. Had een gerenommeerd jurist, die precies wist voor hoeveel kippen je een dief

mocht radbraken en hoe hoog hij moest hangen voor het stelen van een schaap, niet nog onlangs een lange brief naar Den Haag geschreven waarin met evenveel woorden gezegd werd, dat je niet door het Limburgse land kon reizen zonder uitgeschud en beroofd te worden? Nog voor Valkenburg was je je beurs kwijt!

Werd er in de Sint-Goedele te Brussel niet een plechtige mis opgedragen om te worden bevrijd van de plaag die het land van Valkenburg, de omgeving van Kloosterrade, de Heerlijkheid Schinnen, het Graafschap Hoensbroek zo deerlijk teisterde.

En èrg was het.

In het jaar Onzes Heren 1734 gingen de gauw- en nachtdieven, de geronselde armen en de arme deserteurs die bij gebrek aan soldij, nu zonder opdracht van hun commandanten, aan 't plunderen sloegen, en niet voor Koning en Keizer, maar zo maar voor zichzelf, voor de eerste keer in het land van Overmaas gezamenlijk op roof uit.

Aan legers die plunderen, was men wel gewoon.

Als men de schanddaden, door de brandschattende, rovende en hun overwinningen vooral op het terrein der liefde behalende legers in de loop der tijden in het Limburgse gepleegd, moest opsommen, dan zou daarbij, wat de bokkerijders deden, in het niet verzinken.

Maar roversbenden zijn geen legers, hoewel de legers van vroeger in niets van roversbenden verschilden...

Op 15 december van dat jaar 1734 dan werd in Baesweiler de deur van de sacristie van de kerk aldaar geforceerd. Offerblokken werden met geweld geopend en leeggehaald, misgewaden geroofd.

En dat kun je betreuren, ook al was je er zelf niet bij - vooral omdat je collega's het volgend jaar terugkwamen en zilveren en gouden voorwerpen, waaronder een monstrans en een ciborie buit maakten. En je was er wéér niet bij!

De helers - achtbare burgers van Sittard en elders - bleven buiten schot, zoals altijd, tot het laatste vonnis en de laatste strop. En de opbrengst was gering. Wie van achtbare burgers te veel voor gestolen waar vraagt, loopt gevaar al terstond als onbetrouwbaar te worden aangegeven! Gewijde vaten! Lood is meer waard...

In november van datzelfde jaar trokken de vrienden naar de kerk van Merkstein. Met een armvol misgewaden slopen ze naar de plaats van samenkomst terug, vloekend omdat de pastoor zo voorzichtig en zo weinig menslievend geweest was om alles van waarde in goed gesloten en stevig met ijzer beslagen kisten op te bergen. Een gebroken breekijzer was het gevolg van hun poging om iets meer dan praktisch onbruikbaar textiel te veroveren. En wat had je daar nu aan?

Van twee alben en een superplie kun je moeilijk een paar manshemden, hoogstens wat vrouwebroeken met kant aan de pijpen maken. En die kant kun je niet eens laten zien, zonder je als bokkerijdster te verraden!

De parochiekerk van Eijgelshoven werd op 8 juni 1736 met beter succes en meer - zij het dan louter tijdelijk - gewin bezocht.

Behalve wat vroom borduurwerk, waaronder een communiedwaal die je dochter voor haar trouwen goed gebruiken kon als bruidssluijer - ook dieven hebben zo hun trots, en een huwelijksmis is toch al zo duur! -

ging ook de inhoud van de offerblok eraan. En die was een hele maand niet gelicht, omdat de pastoor op reis in het buitenland vertoefde.

En toen hij terugkwam uit Rome, met de zegen van de Heilige Vader en vele onschatbare relieken, miste hij ook zijn kelk die bij een opkoper in Sittard was ondergebracht.

De onvrome kerkgangers trokken vervolgens - intussen was het 27 januari 1737 geworden - naar Afdon, naar de Sint-Leonardskapel, een vroom pelgrimsoord, waar ze met hun breekijzers de offerblok openden en roofden wat voor de armen was bestemd.

En dat was niet veel omdat de offerpenningen juist twee dagen tevoren door de zorgzame handen van pater Hendrik Thimister eruit waren genomen.

Die arme beroofde pater, behorende tot de reguliere kanunniken van de abdij Rolduc, was geboortig uit Henri-la-Chapelle en pastoor te Afdon.

In de avonduren hield hij in het Latijn een dagboek bij tot lering en vermaak van het ontwikkeld nageslacht, want je kunt nooit weten wat voor wonderlijke dingen je als pastoor op een afgelegen dorp nog eens meemaakt; en zo'n dagboek is als een vertrouwde vriend in je eenzaamheid. Je kunt er zonder gevaar en in vol vertrouwen alles aan meedelen.

En, ja, 19 februari van datzelfde jaar 1737, toen hij in Aken gebleven was om daar wat godvruchtig vertier te zoeken, was het zijn huishoudster die hem met bevende stem allerhande wetenswaardigs voor zijn dagboek had te vertellen toen hij, op niets kwaads verdacht, in zijn pastorie terugkeerde.

‘Hac nocte, cum mansissem Aquisgrani - deze nacht, te Aken overblijvende, heeft men te half elf of daaromtrent gauwdieven in de nabijheid van de pastorie vernomen. En mijn huishoudster, in mijn kleine slaapkamer zijnde en kijkende door het raam, zag er een door de tuin zelve ronddwalen. Door binnen in huis een luid gerucht te maken bewerkte zij, dat zij heen gingen. Sedert heb ik des nachts immer in verscheidene vertrekken licht laten branden...’

En dat zou je dan ‘een kaarsje voor de duivel branden’ kunnen noemen!

Maar op 5 november van het volgend jaar was het weer mis. Ja, volkomen mis!

En opnieuw nam de ZeerEerwaarde Heer Henricus Thimister, Can. Reg. Abbat. Rodens, de ganzepen ter hand en noteerde in het zorgvuldig handschrift, aan monniken eigen:

‘Hac nocte circa secundum - deze nacht te twee uur of daaromtrent pleegden dieven een inbraak in onze grote zaal. Daar niets vindende en vandaar ook niet tot andere vertrekken kunnende doordringen zijn zij alsdan vandaar gegaan. Vervolgens drongen zij door de ramen van het studeervertrek binnen, alwaar zich, behalve enige boeken, niets anders dan drie paar schoenen bevonden. Van deze roofden zij twee paar, en juist dezulke welke van zilveren gespen waren voorzien. Het andere paar lieten zij op de tafel staan, waar zij het, mij al stommelend gerucht horende maken, wel moesten achterlaten. Voorts namen zij twee stukken schapevlees mede, welke mijn keukenmaarte in de tuin buiten aan het raam had opgehangen om het vlees zo doende vers te

houden. Evenals het vorig jaar zijn zij de tuin vanuit de straatzijde binnengedrongen, en wel over het gemak, en hebben alsdan de straatdeur, het slot verbrekende, geopend. Benedictus Deus - God zij gedankt Die ons ook ditmaal gespaard heeft.

‘Diezelfde nacht nog hebben zij ingebroken in twee huizen aan de overzijde van de straat, doch aangezien zij overal bij hun schendig handwerk werden gestoord, zo hebben zij niets buit kunnen maken.’

Geen wonder dus dat de schrik er bij hoog en laag in zit - vooral bij ‘hoog’, bij de externe koorheren en interne kanunniken van de abdij Kloosterrade, bij de verantwoordelijke leiders der beide leenheerlijkheden van de abdij, bij schout en schepenen van Merkstein en Kerkrade.

Geen wonder ook dat de schout van Merkstein, de nog jonge maar gestrenge heer P.C. Poyck, pas getrouwd en om eer en toekomst beducht, alles op alles zet om de onvatbaren te vatten, zijn collega's raadpleegt, zowel hen die van Brussel als hen die van Den Haag orders ontvangen, requisitoriaalbrieven rondzendt van de ene schepenbank naar de andere om getuigen op te roepen en dat hij alvast de martelwerktuigen laat oliën en de raderen van de pijnbank laat smeren voor dat heiligschennende gespuis dat van armoede naar de kerk gaat om er te roven wat men voor de armen offerde en de pastoors in hun slaap stoort die al hun wakende uren eraan besteden anderen de kaarsrechte weg naar de hemel te wijzen.

Maar had je kunnen denken dat nu juist die arme Johan Douven er het eerst bij zou zijn? Juist die tot bittere

armoede vervallen keuterboer die zo tevreden en zorgeloos naar huis trok met zijn deel van de gevulde linnenkast van boer Frens z'n vrouw en met een vaatje ranzige boter dat hij met een stalen gezicht op de markt verkocht - want een berooide pachtboer is al blij met wat smout op z'n brood - en met een handvol guldens om hout te kopen voor de kachel, wat voer voor zijn laatste kippen en voor zijn magere koe die dan misschien eindelijk weer wat melk zou geven!

En je hebt in je vuistje gelachen om die onnozele hals, want al heb je niets anders gedaan dan op wacht gestaan - op een eerbiedige afstand en tot de vlucht bereid -, toch was je aandeel in de winst er niet geringer om. En het kwam er alleen maar op aan dat die stomme boer, met zijn arm vol linnengoed, zijn vaatje ranzige boter en zijn zak vol guldens, niet gesnapt werd en dan tenminste zijn mond hield...

Want zou zijn vrees voor het recht zoals dat van kilometer tot kilometer snel van Oostenrijks tot Staats en van Heerlijkheid tot Heerlijkheid wisselt, eens groter zijn dan voor het ondergronds geweld dat alles wat branden moet, in brand steekt, en eenieder die beter dood is, sterven doet - wat dan?

Maar de rode haan had het tot nu toe nog altijd gewonnen van de dubbele adelaar en de Hollandse leeuw; en als die Douven dan al gepakt werd, wie zou hij al kunnen verraden, behalve zichzelf, zijn broer en zijn medeplichtige vrouw?

En nu is hij dan toch, dank zij de al te grote ijver van de eierzuchtige schout van Merkstein, gesnapt. Ja, en wie had dat kunnen denken?

Maar wie dat wèl had kunnen denken, had een gelukkig voorgevoel gehad of verraad gepleegd ten algemene nutte. Een schràndere geest!

Zo blijft de zaak tenminste in de familie. Zo'n nieuweling weet immers nog niets van de anderen, kan niet vermoeden wie zijn gemaskerde medeplichtigen zijn. Dat er bij een rijke boer wordt ingebroken, mag die boer zelf, met de aan boeren eigen angst voor procesverbalen, rechters en rechtbanken, tamelijk koud laten. Maar boerinnen, banger nog voor dieven en bezorgder nog voor hun speldengeld dan voor schout en schepenen, zijn zo onverschillig zwijgzaam niet.

En er werd nòg eens bij hen ingebroken - en toen ging haar eígen linnengoed eraan en volgde de weg van de boer z'n zondags gesteven hemden.

Haar trouwe dagloner die in het hooi van de zolder sliep en waakte - die arme Johan Douven met zijn goedge ogen en die zo lief en vriendelijk was voor de anders zo barse waakhond - had niets gehoord, niets gezien.

Doch wat heeft zo'n man die des morgens opstaat om voor de koeien en het kleinvee van anderen te zorgen, om hout te hakken en onkruid te wieden en daar nog een kop warme koffie voor krijgt, zo vast te slapen als onverlaten er met de wasmand met strijkgoed en de nodige vaten boter en ettelijke kazen vandoor gaan?! En bovendien - en dat is vreemder nog - heeft men Berb, de vrouw van Douven, des zondags op klaarlichte dag, voor, tijdens en na de Mis, keuriger, netter en rijker gekleed gezien dan voor de vrouw van een straatarme dagloner past.

Ook zijn er die erop durven zweren dat haar zwager

Peter, de tweelingbroer van haar Johan, een sneeuw wit hemd van boer Frens aanhad!

Al komt het dit keer ook niet tot een aangifte en een aanklacht, het komt tot praatjes en geroddel.

Magdalena Frens, de dochter van de rijkste boer van Bardenberg, klaagde haar nood bij de huishoudster van de schout.

Het was des zondags na het lof. En ze had duidelijk haar eigen onderrok onder de rokken van Barbara Douven zien uitkomen.

Dus liet, zonder dat wie ook van de betrokkenen erop verdacht was, de kloeke schout van Merkstein, des nachts huiszoeking doen in de schamele woningen van de gebroeders Douven te Herbach.

De vrouw van de bestolen boer, Anna Frens, geboren Muyckers, en haar bijdehante dochter Magdalena waren mede van de partij.

Boer Frens zelf wist van niets en sliep in het plotseling lege echtelijke bed de slaap der gerechten. Zijn vrouw had hem iets gezegd van een verre nicht die op haar uiterste liep. En hij zou altijd nog gauw genoeg horen wanneer de begrafenis was en of er iets te erven viel... En voordat Johan Douven de slaap uit de moede ogen had gewreven - het was zo lang stil en veilig op de hoeve geweest dat hij weer thuis sliep - hadden moeder en dochter Frens, met de pienterheid aan zulke vrouwen eigen, al onder de schamele spulletjes van Douven enige voorwerpen herkend en aangewezen die eens en voor altijd hun onvervreemdbaar eigendom waren.

De gerechtsdienaar - Ketteler heette de man - had ook zijn ogen niet in de zak. En hij merkte dat vrouw

Anne Berb Douven en haar schielijk ontwaakte man, tijdens die grondige, door twee paar vrouwenogen geleide huiszoeking, gauw nog zo het een en ander onder hun haastig aangeschoten kleren wegmoffelden.

Een visitatie aan den lijve volgde.

De gerechtsdienaar Ketteler was een trouw en plichtsgetrouw echtgenoot en politiemann. En bij het onderzoek aan den lijve van huisvrouw Douven zagen zijn ogen niet wat zijn handen voelden. Bovendien droeg de vrouw een mansbroek. En wat zij stal, had ze op zak - nutteloze zaken zoals goede buurvrouwen die van elkaar lenen - dat wil zeggen: buurvrouwen van gelijke stand en positie!

Johan Douven en zijn vrouw, berooid van alles en nu ook van het weinige dat ze op zak hebben, trachten zich eruit te redden door met bevende stem te verklaren dat ze de op hen gevonden voorwerpen hebben gekocht bij hun buurman Joist.

Uit het raam hebben zij genoemde buurman over haag en heg, sloot en greppel zien vluchten. Dus ook één van hen! In elk geval is hij veilig en hij kan dus geen kwaad. En wat het ondergoed van vreemde herkomst betreft dat de fouillerende Ketteler op het lichaam van vrouw Douven vond - wat zijn dergelijke vrouwen ongelooflijk mager: niets dan beenderen en vel zonder ook maar één onsje vet! - dat heeft ze daar schielijk verborgen, vrezende het daarvoor aan haar buurman betaalde geld te verspelen, want ze heeft nu intussen wel begrepen dat het door haar gekochte gestolen is, want waarom houdt men hier anders huiszoeking? Maar ze kunnen heus beter elders gaan zoeken!

Maar ondanks die doorzichtige uitvluchten en hoewel men inderdaad bij de verdwenen buurman ook zo van alles vindt dat op de hoeve thuis hoort, worden Johan Douven, diens huisvrouw en ook zijn broer Peter in verzekerde bewaring gesteld.

Als ze langs de hoeve van Frens komen, begint de waakhond klaaglijk te janken, rukt aan zijn lange ketting en wil zijn trouwe vriend volgen waar hij gaat.

Maar waarheen zij gaan, is naar de bar ongestuvige kerker van 's Hertogenrade. En daar houdt zelfs een hond het niet lang uit!

Doch ondanks de sinds de Spaanse inquisitie gebruikelijke martelingen die iets van een even plechtig als gruwelijk ritueel hebben en die beginnen met het ceremonieel tonen van de daartoe bestemde werktuigen en een overtuigende demonstratie van hun pijnlijk vernietigende werking, blijft de arme hongerlijder onder die langzame dood zo zwijgzaam als hij tijdens zijn ellendige leven was.

Ja, hij bekent wat hijzelf misdaan heeft, maar alleen dit en niet meer. Hijzelf heeft helemaal alleen en daartoe door niemand aangespoord wat geld, wat boter, wat linnengoed en nog zo wat kleinigheden van zijn weldoener weggenomen, die hem vertrouwde, die hem veel werk en zelfs nog wat loon gaf, een slaapplek in het hooi en des morgens ook nog een snee brood en een kop warme koffie, pittig bitter van de cichorei.

Maar geen woord over zijn medeplichtigen. Geen woord vooral over zijn medeplichtige vrouw.

En toch is dat geen bráve vrouw.

‘Ga stelen!’ heeft ze tegen hem gezegd toen de honger

met zijn scherpe klauwen en alles verslindende kaken het leven van hun kinderen en van henzelf bedreigde. ‘Ga stelen!’ heeft ze herhaald toen de nood hun het laatste ontstal dat ze bezaten en het ondervoede lichaam zich nauwelijks nog kon voeden met het weinige dat net nog voldoende is om te kunnen werken en al werkend de honger, de uitputting en de vermoeienis nog te vergroten, de kuil van jammer en ellende nog dieper uit te graven.

Een bráve vrouw lijdt zonder klagen en troost haar schreiende kinderen met de droge korst brood en de kroes water die de armen zelden zijn ontzegd.

Maar ‘ga stelen,’ heeft Anne Berb bij haar Johan aangedrongen, ‘want als je niet te lui en te laf was om te gaan stelen, dan hadden wij altijd brood genoeg in huis.’ En tegen haar zwager Peter, precies even oud als haar man, heeft ze wel vijftig keer hetzelfde gezegd. ‘Ga naar de herberg van die Jan Vincken!’

Een bráve vrouw stuurt haar man en zwager niet naar de kroeg. Maar Anne Berb heeft van haar ouders niets dan een knap gezichtje en haar slechtheid geërfd.

Haar vader is destijds ook al de armoede in de misdaad ontvlucht, opererend vanuit Mariënberg, evenals haar broer Nicolaes.

Maar wat weet die goedaardige Johan van zijn aangetrouwde familie? Wat weet hij van die andere Peter Douven uit Kerkrade, zijn naamgenoot en meer niet? En dat zijn tweelingbroer hem de weg heeft gewezen naar de kroeg, is dat soms zonde, is dat een vergrijp?

En zo wordt Johan Douven dus gemarteld en zwijgt. Hij zwijgt van de pijn die hij aan anderen niet gunt. Het

is een zwijgen dat moedig genoemd zou mogen worden als het uit hogere beweegredenen voortkwam, uit liefde voor zijn land bijvoorbeeld, uit een diepe genegenheid en respect voor het bezit van anderen, of om een geloof aan een wereld hiernamaals die wel veel en veel beter moet zijn dan deze, waar de armen hun armoede als een schuld moeten dragen.

Alleen geeft hij toe dat hij wat ze méér bij hem vonden dan wat wettig in alle armoede het zijne was, gestolen heeft. Gestolen uit nood!

Tweelingbroer Peter, al evenzeer in de klem van de pijn, bekent nog een tweede inbraak, in Rimburch, bij Matthuis Coonen, en ook nog een derde, bij Lenard Crons, halfwin op de hoeve te Herbach.

Als medeplichtige wordt de naamgenoot uit Kerkrade genoemd. Maar die is toch al voortvluchtig. Die heeft toen de rechters op de Douven-jacht gingen, tijdig en heel in het geheim het rechtsgebied verlaten, waar rechtsgeldig en wettig strop en galg op hem wachten. Die heeft de wijk naar Maastricht genomen, die grote stad waar een vreemdeling zo vreemd is als een ander en men iemand die werken wil niet naar zijn verleden vraagt.

Het verleden immers is een slecht getuigschrift. En is het goed, dan is het vervalst.

Maar Johan Douven zwijgt als het graf over alles dat hij zelf niet deed, en zelfs dat vertelt hij onder het aandraaien van de duimschroeven nog maar half. En wie het dan al gedacht mag hebben dat men Johan Douven zou snappen - of wie zo handig is geweest hem op het juiste ogenblik te verraden - moet geweten hebben dat

de arme schelm zijn schuld het liefst binnenskamers houdt...

En op een warme dag - 8 augustus 1741 - wordt de stakker, samen met zijn tweelingbroer, tussen twee hagen nieuwsgierige mensen, naar de galg geleid.

Je moet zoiets gezien hebben!

Een kermis is er niets bij, en de marskramers doen goede zaken...

Bovendien heeft het iets van een processie want de biechtvader van de ongelukkige sloebers mag natuurlijk niet ontbreken. En die loopt nu voorop, achter de koster, die het kruis draagt, en geflankeerd door twee misdienaars in rouwzwarte togen als zijn de stumpers nu al veilig en heelhuids dood en is de galg slechts een formaliteit zoals het neerlaten van de kist in het graf, waarna men de dode het heilig kruis nageeft.

De pater bidt en zingt aan één stuk, zo onverstaanbaar als paters doen die het wel geloven. En Johan Douven en zijn broer kunnen, geboeid als ze zijn, alleen maar amen zeggen. Het vroom slaan van kruisen is er voor hen niet meer bij.

Als een zware rozenkrans hangt de strop hun om de hals. Een strop van vezelige maar harde hennep.

Die hoeft nog slechts een stevige ruk te krijgen, en ze zijn er geweest.

Het zweet driipt van hun vaalbleek en mager gezicht. Hun ogen zijn als van dof glas, zonder leven, zonder uitdrukking.

Ze zijn als gestorven, die ogen, maar niemand zal die toedrukken als die twee eenmaal veilig en wel hoger hangen dan het fruit dat aan de bomen rijpt.

Ze zullen er rijp worden voor een lang vagevuur en een eeuwig gelukkige hemel, als men de zingende en biddende pater mag geloven, die zelfs na hun dood de armen niet alles ineens gunt. Er moet na zoveel pijn nog wat pijn bij. Dat maakt de hemel nog maar mooier en begerenswaardiger. En dan is er altijd nog de kans op de hel. De mensen langs hun laatste weg zwijgen, fluisteren gedempt of schelden hardop, roepen gemene schimpwoorden en rauwe grappen, waarom hier en daar luid wordt gelachen.

Maar de koster met zijn kruis vertrekt geen spier van zijn gezicht. Hij weet wat er bij een begrafenis op staatskosten past.

Doch als de schout die meeloopt in de stoet, goed geluisterd heeft, zal hij hebben gemerkt dat al dat schelden en schimpen en lachen slechts een uiting van opluchting is. - Zo lachen baldadige scholieren als de meester de verkeerde onderhanden neemt en de schuldige buiten schot blijft! -

‘En het eeuwige licht verlichte hen,’ zingt de vrome pater van Kloosterrade.

Hij heet Kämmerling en is een geducht theoloog die, naar men zegt, precies heeft uitgerekend, hoeveel engelen er kunnen dansen op de punt van een naald, gesteld dan dat engelen kunnen dansen en wat speldeprikken over hebben voor dit echt aardse genot.

En de zwart getoogde koorknappen, gebruind door het werken op het land in de oogsttijd, antwoorden met hun hoge stemmen, vergenoegd en onbezorgd, want hun wacht een stevig ontbijt van verse eieren met goed doorregen spek.

En het klinkt als een blij juichen wat ze daar klaar en duidelijk antwoorden op het mompel-zingen van de zeereerwaarde pater:

‘Jubelen in de Heer zal mijn verbrijzeld gebeente!’

En, ja, die koning David, met om beurten een boet- en een lofpsalm, al naargelang het weer en het behaalde resultaat van zijn nu eens geslagen en dan weer zegevierende legers, had goed jubelen en juichen. Hij had nooit pijnbank en schavot gekend...

De beul komt achteraan met zijn knechts en hij lacht in zijn baard.

Hij denkt aan het vette loon dat die uitgemergelde geraamten hem zullen opleveren als strop en galg, deskundig door hem bediend, zijn werk voor hem gedaan zullen hebben.

Hij laat zich als heel- en laatmeester voor iedere geslaagde operatie goed betalen en is de enige chirurgijn wiens werk altijd slaagt.

Zijn patiënten hebben zich nooit bij hem beklagd!

‘Komt, heiligen Gods, engelen des Heren snelt toe,’ psalmodieert de pater boven het hongerig rammelen van zijn dikke buik uit. ‘Ontvangt hun ziel.’

En ‘was het maar alvast zover,’ denkt hij. In de abdij immers, in de ruime vertrekken van vader abt zelf, wacht hem een rijkelijk maal, omdat hij zijn plicht zo goed heeft gedaan. De verdachten hebben niet alleen als schuldigen bekend, maar ze hebben ook rouwmoedig hun zware schuld gebiecht. En eerst daarna kan men er zeker van zijn dat er geen rechterlijke dwaling in het spel is.

Hun wacht nu de hemel, na nog zo wat branden en

braden in het vagevuur. En dat is meer dan een welgedekte tafel! Gelukkige kerels, denkt de pater. Wat hebben die het toch gemakkelijk. Maar toch wil hij, hoe gelovig ook, hun lot niet delen. Het kruis van zo'n pater is van goud of van zilver maar niet van ruw hout. En hij draagt het op de borst en niet als een zware last op de schouder...

‘Voert hen voor 's Heren aanschijn,’ zingen de beide koorknapen, maar meer uit sleur dan uit overtuiging. Van hun ouders immers weten zij - en die ouders van hen zijn rijke, gezeten, aanzienlijke mensen met plaatsen voorin de kerk, met gebrandschilderde ramen die hun naam dragen, met uit hun zak betaalde heiligen van hout die uit dankbaarheid sprekend op hen gelijken, en met meer eigendunk dan geloof -, dat het bandieten zijn, die twee, die eigenlijk de hel verdienen als er in de toekomstige wereld een even rechtvaardige en goede schout regeerde als hier in Merksteijn, als in Schinnen en in Geleen.

En als ze dan, na vele gebeden en doodernstige woorden, zijn opgeknoopt - en zoiets kun je beter niet zien, vooral die paarse tongen niet die hun, onwaarschijnlijk dik gezwollen, uit de rochelende mond hangen - is iedereen tevreden...

Ja, eenieder is tevreden, op de abt van Rolduc na.

En de monnik die de kroniek van Kloosterrade al sinds jaren met een grote stiptheid bijhoudt, noteert:

‘Na de executie werden de schout, de griffier, de zeven schepenen, mitsgaders enige goede vrienden in de abdij op een zeer copieuze maaltijd onthaald. Het gehele proces werd gevoerd en beëindigd op kosten van de abdij,

aangezien de betrokkenen arme lieden waren die noch roerend noch onroerend goed bezaten. En onze goede vader abt moest als tijdelijk heer van Merkstein overeenkomstig de wetten en costuymen van het land alle kosten dragen...'

Zo iets zul je meemaken, hoe copieus ook dinerend! Zelfs de beul, het touw van de strop en de gebroken sport van zijn ladder moest Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid betalen...

Daar had de arme Johan Douven toen hij uit stelen ging, daartoe krachtig door zijn vrouw aangespoord, wel nooit aan gedacht: dat hij voor de kosten van galg en rad eerst het nodige had moeten bijeen garen, om nog te zwijgen van het lekkere etentje voor zijn rechters en een milde gift aan de pater voor diens geestelijke bijstand. Dat alles kost geld.

Wat jaagt een bandiet die zich vangen laat, de goede mensen toch op kosten!

En zo treedt hij dan, van alle aardse smet door biecht en berouw en een onvoorstelbaar pijnlijke boete gezuiverd, toch nog voor zijn hoogste Rechter met een onbetaalde rekening aan zijn wereldse heer, de HoogEerwaarde Abt van Rolduc, tot wiens tijdelijke macht en streng aardse plicht het behoort, zijn zondige onderdanen langs de genadeloze weg van marteling en schavot via een ladder met kapotte sporten naar de eeuwigheid te helpen!

Maar zoiets zal vader abt niet nòg eens overkomen.

Nauwelijks is die dure kermis der gerechtigheid voorbij en zijn de talrijke toeschouwers weer afgedropen - zo'n schouwspel was een welkome afleiding na de drukke oogsttijd - om in de herberg van Jan Vincken heerlijk

na te griezelen -, of aan alle door de abt aangestelde beambten in het rechtsgebied van Merkstein en Kerkrade wordt een plechtig schrijven verzonden.

Het is een 'brief op poten' zoals dat heet, een echte 'brandbrief' zoals men in de kringen van de familie der gehangenen zou zeggen.

Geen van die beambten, schouten, schepenen, drossaards, baljuws, of hoe ze verder mogen heten, zal nog in de toekomst, in geval dat de proces- en executiekosten niet uit het vermogen van de misdadiger kunnen worden gedekt en bestreden, een beroep mogen doen op vader abt als heer van de bank.

Ja, stel je voor dat, als je je handen vroom in onschuld wast, je ook nog de zeep en de handdoek zou moeten betalen!

En wie op zijn neus keek, was de goede schout.

Hij heeft het toch zo uitstekend bedoeld, zo grondig overdacht en voorbereid in zijn geest.

Dit was een kans zoals schouten slechts één keer in hun leven krijgen.

Heel het Limburgse land wemelt, naar men zegt, van kwaaddoeners die een hechte bende, een vast verbond vormen. En wie er één greep, hem om zo te zeggen op heterdaad betrapte, kon heel dat net van boosheid oprollen zoals men dat met een sleepnet vol kwaadaardig gevaarlijke vissen doet.

En hij heeft er niet één maar twee gevangen, en ook nog een zwaar verdachte vrouw die in het te grote hemd van een ander rondliep.

De schout heeft eerlijk gedacht dat het niet missen kon, dat het geld voor galg en rad goed besteed zou zijn, dat

hij tussen pijnbank en schavot zijn griffier aan één stuk aan 't werk zou kunnen zetten om de namen van al de andere gauwdieven te noteren.

Hijzelf is - maar dat hoeft niemand te weten - een enigszins kleinzerig man. Hij kan niet tegen pijn en veronderstelt dat ook anderen die zwakte van hem delen. Daarom heeft hij het een geniale vondst van zichzelf gevonden om de oude en geheiligde praktijken van de goede koning Philips de Tweede weer in ere te herstellen. En zelf heeft hij - voor vreemde pijn volkomen ongevoelig - toegekeken, of de beul zijn martelwerktuigen wel behoorlijk bediende.

Maar ze hebben gezwegen, die bandieten. Dat volk kan tegen een stootje. Dat had hij vergeten.

En nu zit hij met de stukken.

Die hoge kosten van geding en executie worden hem nu door zijn geestelijk-wereldlijk heer als zondige verkwisting verweten. Er viel op de geëxecuteerden niets te verhalen. Geen stuiver. Geen oortje.

Zelfs van de kordate Anna Berb Douven viel er geen stuiver te plukken, terwijl de rest lustig doorging met moorden en branden.

En als een laatste poging om de enige mond die nog kan spreken, open te breken, is Anna Berb door de beul die toch al zo'n drukke dag had, in het openbaar gezeseld, want wat je ook van het recht in die streken mag denken en fluisteren, preuts is het niet!

Met twaalf roeden zijn haar 'telkens drie slagen' toegebracht: een lust voor het wellustig griezelen oog van allen die het zagen.

En dan wordt ze ook nog, zwijgzaam tot de laatste

striem, gebrandmerkt om de maat van het volksvermaak dat justitie heet vol te maken, en daarna ‘ten eeuwighen daghe uit dese landen verbannen...’

Wie zou nu, voor altijd onschadelijk, het steile maar rechte pad van de deugd niet bewandelen?

Letterlijk als een geslagen hond, gemarteld, geschonden, gebrandmerkt - en de schout moest eens weten hoe verschrikkelijk veel pijn zo iets doet! - met een man aan de galg en met haar deerlijk van honger, ellende en schrik jammerende kinderen aan de hand en aan haar opgelapte rokken (dàt bezit heeft men haar gelaten!), sleept Anna Berb Douven zich die paar kilometer voort die van het ene land naar het ander voeren:

een weg, aan 't einde waarvan haar onherroepelijk hongerdood of galg wachten.

Voorlopig láátste gericht

Als een dichte, verstikkende nevel hangt de rook in de holle wegen van het Limburgse land.

Des nachts gloeien de bermen als de wanden van een hellekrocht, laaien als heidense brandoffers de vlammen in brede maar onzekere zuilen òp uit stallen en schuren. Lang voor het dag is, kraaien de hanen. De koeien loeien: een dierlijk kermen dat erger is om te horen dan het huilen en vloeken van de rijke boeren die nooit zó arm kunnen worden of ze behouden hun grond nog en het appeltje voor de grote dorst dat ze ergens in die grond in een ijzeren kist begraven hebben.

Je denkt aan het gezicht van de schout: hoe hij keek toen hij de gebroeders Douven aan de galg zag bengelen, toen hij Anna Berb met geselslagen het land uit liet ranselen. Een gezicht als van erts.

Echt zo'n man met een stalen wil, met een ijzeren geestkracht, die om eer en goede naam over lijken hooghartig naar zijn doel wandelt.

Hij had een voorbeeld gesteld, afschrikwekkend, afdoende. En als je even die onaangename geschiedenis met de rekening van de beul en met zijn eigen declaratie voor

bewezen diensten vergeet, blijft toch het feit, dat vader abt hem en zijn trawanten op een goed maal heeft onthaald en hem luid en voor allen onder het heffen van een roemer goede bourgogne als een voorbeeld van trouw geprezen heeft.

En wie een wit voetje bij vader abt heeft, is met hemel en aarde tegelijk verzoend, die hoeft voor geen spoken en geen mensen te vrezen.

Doch toen, als een zware wagen die van een steile helling rolt - en geen tien man en geen honderd paarden kunnen hem meer houden - begon het in Limburg voorgoed en onweerhoudbaar.

Inbraak op inbraak, kerkschennis op kerkschennis, brand na brand...

Het is als was er onverhoeds een olielamp omgevallen in een schuur vol droog hooi. Een oog gloeit rood, kwaadaardig als van een krolse kat die, alle haren steil overeind, haar zin wil hebben en haar zin niet krijgt. Andere ogen, rood, venijnig...

En dan laat, loeiend, brullend, de hartstocht van het vuur hoog op.

Triomfantelijk kraait de haan zijn zegelied.

En de liedjeszangers die van dorp tot dorp trekken, van kermis tot kermis, van jaarmarkt tot jaarmarkt, van Kerstmis tot Driekoningen, van Nieuwjaar tot Carnaval, met hun viool, hun goochelkunstjes en hun schorre stemmen, zingen het allerwege met heimelijk leedvermaak:

‘Hör die Wohnplatz dieser Grausen,
Kirchrath, Herzogenrath und Kleick,
Aeffden, Grünstrass und Bruckhausen,

Heijden, Bracheln, Merkstein, Scheit,
 Scherpenseelen, Tevern, Schinnen,
 Uebach, Herlen, Amstenrath,
 Eigelshoven, und mit ihnen
 Hunsbroek, Postert, Grotenrath...'

Ze zingen het in de herbergen, van Jan Vincken en van anderen, waar hun lied met luid hoongelach wordt ontvangen of met een nors en gemelijk stilzwijgen, vooral als ze komen aan het couplet over de gebroeders Douven, dat luidt:

'Vor zwey Jahr sind schon gefangen
 Zwey Gebrüder von der Band'
 Dort zu Merkstein aufgehangen,
 Beyde wurden Douven genannt...'

Maar het liedje dat ze van Anna Berb zouden kunnen zingen, zingen ze niet.

Toen de vrouw van Johan Douven - gegeseld en gebrandmerkt, van huis en hof verstoten, verbannen, onteerd - van de eerste schrik bekomen was, voegde ze zich als vanzelfsprekend bij de enige maatschappij die rechtens de hare is, bij de vrienden van haar zo wreed gemartelde en tegen wil en dank de hemel in gewurgde ondervoede man.

Waar geen menselijkheid is, lijkt onmenselijkheid het enige middel van bestaan voor die onmaatschappelijken, voor wie geen enkele maatschappij meer openstaat.

En weer trekt ze de broek aan, maakt het gezicht zwart en volgt de lokroep van de vreemde speelman.

Weer wordt er boter gestolen. Niet om op het droge

brood van haar en haar kinderen te smeren. De boter wordt verkocht en het droge brood met smout gesmeerd.

Dat is genoeg om in leven te blijven. Maar er moeten kleren zijn en schoenen, hoog gesloten japonnen om het verraderlijke brandmerk te kunnen bedekken.

En dan is er de eed, de zwijgplicht, het dwingend bevel van de onbekende man achter de schermen, de naamloze meester die er wel zijn eigen bedoeling mee zal hebben om het Limburgse land, vreedzaam en gewillig en lijdzaam van oudsher, zo in opschudding te brengen.

Je zag hem nooit die opperste kapitein, die hoogste hoofdman, die geduchte aanvoerder die altijd zo precies wist waar iets te halen viel, maar die steeds buiten schot bleef, hoewel hij nooit zijn deel aan de buit langs zijn neus liet gaan en nooit meer overliet dan het strikt overbodige - een brouwketel met een gat erin of een zak beschimmelde haver, waar zelfs een karrepaard nog zijn neus voor optrok.

Doch al zag je hem nooit, hij wist je toch altijd te vinden. Altijd en eeuwig.

Zijn handlangers zaten overal, zolang ze nog niet hingen...

En als je hem zag, het gezicht zwart gemaakt of gemaskerd, sprekend met verdraaide stem als een carnavalsgek, verkleed, de handen zelfs nog bedekt, zelfs dan wist je nog niet, of hij het wel was.

Wat kon de gebrandmerkte, gegeselde, uitgehongerde Anne Berb, weduwe van Johan Douven, van beroep en memorie 'galgeaas', anders doen dan méédoen, totdat ook zij opnieuw gesnapt en dan op last van de abt van

Kloosterrade, maar ditmaal niet helemáál op zijn kosten, met touw en strop de hemel van de boetvaardigen wordt ingehesen?

Doch was zij schuldig, of zelfs maar medeplichtig aan alles wat er tussen haar uitgestelde en daadwerkelijke executie gebeurde?

Hier stal men een kaas en meer dan veertig pond boter, daar linnengoed, wollen stoffen, pasklare kleren, garens, gedroogde pruimen, suiker - basterd en geraffineerd -, klein geld uit offerblokken, groter geld uit ijzeren kisten, zilver-, ja zelfs goudstukken. Ruiten van winkels werden ingedrukt, gaten in de lemen muren van schuren geslagen, grendels en luiken door middel van ijzeren staven geforceerd. In Kohlberg. In Bardenberg. In Spekholz. In de Groenstraat. In Kerkrade.

De buit? Veel ondergoed. Vijftig hemden. Twaalf slaapmutsen. Twee zilveren kruisen. Een verguld zilveren trouwring. Het vlees van een heel varken! Tin. Koper. Worsten. Vier hammen. Pekelvlees. Een vet schaap, geslacht, uitgebeend en al. - -

-
Begin oktober 1741 werd er ingebroken te Pannesheide aan de Steegel, bij Matthys Kockelkorn, in diens bierbrouwerij.

Bier stroomde er en bloed. Als wáter!

Het was een roes die bloeddorst werd. En de hele buurt sprak ervan.

Niemand kende de daders, hoewel ze hen allen hadden gezien.

Een vrouw was erbij, en die was als man verkleed. En veel kerels met zwarte of zwart gemaakte gezichten.

Zigeuners, Taters, mensen uit de buurt?

Ze spraken een taal die de hunne niet wezen kon. En ze maakten een lawaai als waren het er honderd.

Een ware overval werd het, een echte veldslag.

Daar waren de dreigende slagen van een breekijzer.

De keiharde leem tussen het vakwerk van de achtermuur van de schuur werd weggebikt.

En hoewel iedereen die sliep door het donderend gerucht vol angst ontwaakte, bleef men in de ban van de angst roerloos liggen, het beddelaken tot over de ogen, de dekens tot over de oren getrokken.

De indringers hadden nu de voordeur voor hun makkers geopend, en nu stormden ze de brouwerij binnen. In huis waren er nog twee, en die sliepen niet en deden ook niet alsòf en hielden zich ook niet blind en doof voor het naderende gevaar.

Het waren de dochter van Matthijs Kockelkorn en het dienstmeisje.

Die zaten laat nog wat te eten in de keuken.

En toen ze in het anders zo waardig stille huis leven in de brouwerij hoorden, vluchtten ze, door het gedruis verontrust, want zelden is het een vrolijke kermis die zó laat nog begint.

In de koestal zochten ze hun heil bij het gedweeë vee. Maar ze kwamen ook daar, die zwartgemaakte onverlaten. De koeien loeiden. En met de haren werden de beide meisjes naar de keuken teruggesleept, daar vastgebonden, mishandeld, en toen met de weerloze handen op de rug de keldertrap afgegooid.

Zo kwamen ze in de bierkelder en verdronken bijna in het bier dat uit de vaten stroomde.

De vreemde gasten immers hadden eerst hun dorst ge-

lest en toen, in een dronken bui, de keggen uit de tonnen geslagen.

In de paardestal, waar zelfs de vadsige brouwerspaarden klaar wakker stonden te hinniken van de bare schrik, werden de beide brouwersknechten die in het hooi te slapen lagen, overvallen, geboeid, daarna geslagen en getrapt, toen bij de andere gevangenen op de schuimend overstroomde vloer van de bierkelder geworpen. De heer des huizes intussen had men in zijn slaapkamer overrompeld, gebonden en gekneveld.

Zijn vrouw was ziek maar werd toch met haar kinderen en haar oude moeder eveneens in de bierkelder geworpen, waar - wat men zo noemt - bacchanalen plaatsvonden. En dat zijn dingen waarover je, als je erbij geweest bent, liever zwijgt.

Wel zou het overdreven zijn te beweren dat men nog vele maanden later geen bier meer lustte. Doch wel is het waar dat nog dagen daarna eenieder toch liever wijn of jenever dronk.

Terwijl men zich nu daaronder in die kelder met bier en vrouwen vermaakte op een wijze die noch het bier noch de vrouwen tot eer strekte - en de mannen nog het minst - werd boven op zijn kamer de arme brouwer aan de tand gevoeld.

De man was aanvankelijk in het geheel niet spraakzaam. Er is immers niets waar een rijke brouwer, door de nood in de weerloosheid van de arme gedrongen, met groter tegenzin van scheidt dan van zijn arme geldje.

Hij was geboeid. Hij werd geblinddoekt. En men stak wat stro in brand en hij werd daarmee op plaatsen waar men het minst nog vuur verdraagt, geschroeid, zodat hij

hard gilde maar nog altijd weinig zei.

Dat gillen nam men hem kwalijk en het duurde ook niet lang. Reeds was de vuile prop die naar olie smaakte en naar mest, weer terug in zijn mond. En hij zou maar wijzen waar zijn lieve geldje lag.

Die kast daar?

Men brak die open. En men vond er veel.

Maar, ja, wat is véél voor zo velen?

Wat blijft er over van 400 rijksdaalders aan contanten als iedereen - zij die, zwaar en doordrenkt van 't bier, in die kelder rondspartelden en zich vermaakten met naakte vrouwen, expres voor dit doel ontkleed, en zij die buiten waakten, en ook zij die in de stal paarden en paardeknechts in toom hielden - er het zijne van hebben moet?

Doch er was nog meer: veel linnengoed en mans- en vrouwenkleren, tien stukken vlasdoek, tin en ook drie gebedenboeken voor wie berouw mochten voelen.

Die vrome boeken waarin ook gebeden stonden voor een goede dood en voor het welslagen van de oogst, waren van zwaar zilverbeslag voorzien, alsof Gods woord zich nog het best thuis voelt temidden van veel degelijk zilver!

Het 'geef ons heden ons dagelijks brood' zou het voortaan zonder zilver moeten doen.

En zonder eerbied werd de koperen Christus van zijn zilveren kruis genomen.

De dienstmeid intussen raakte met al haar kleren ook nog zestien rijksdaalders kwijt. - Waarom had ook zij niet tijdig bij de weerbare armoe haar heil gezocht? - En de paardenknecht Johan Giesen - en waarom zijn

mannen toch altijd zoveel minder spaarzaam dan de vrouwen? - speelde elf rijksdaalders kwijt.

Hij moest lijdzaam toezien - en, goed geboeid als hij was, kon hij niet anders -, hoe de drinkers van vrij bier en genietters van de vrije liefde hun buit aan geld, kleren, kerkboeken en goed vlaslinnen op twee paarden laadden - tamme dieren wie 't niet kon schelen voor welk gespuis, rijk of arm, ze lasten droegen -.

En bij het verdelen van de buit kreeg elk voor zijn moeite tien patacons.

De beul verdiende meer met één nacht martelen. En voor die grijpstuiver kon men nauwelijks een strop kopen of het hout voor een galg...

Doch spoedig daarna al was er weer en béter werk aan de winkel.

De speelman speelde en de speelman floot:

het signaal waarop een leger toestroomt, vanachter hagen, vanonder bosjes en struiken, vanuit het woud en een verlaten hooimijt op het winterveld.

En Anne Berb, de weduwe, is erbij, in mannenkleren, het blonde haar onder een muts verstopt. Ze ziet van woede en haat en wil zich wreken.

Op wie? Op wat? En hoe?

Ach, daarvoor moet je, eenmaal maar, onder een galg hebben gestaan. En zij was bovendien gezeseld en gebrandmerkt en door de wet naar het kamp der wettelozen verstoten, omdat haar kinderen honger hadden en schreiden.

En het schreien van een kind dat honger heeft, valt door geen luid gelui van kerkklokken te overstemmen. Te Mariënberg bij Waubach woont een pastoor die Wil-

helm Joseph Werden heet. Hij is een waar vriend der armen en dus rijk. Hij neemt het hun niet kwalijk dat zij arm zijn.

Neen, integendeel, hij prijst hun zalig, verdeelt onder hen eerlijk het penningske der weduwe en belooft hun royaal het rijk der hemelen, waarvoor zij door vurige gebeden schatten moeten vergaren die het vuur niet verteert en die zelfs niet door de motten gevreten worden. Armoë is geen schande in een parochie die zichzelf respecteert.

Een schone hemel vol goud en zilver en muziek van snaren is ons aller loon, zelfs als we arm zijn en niet morren.

Maar een arme die mort, verspeelt hier op aarde reeds zijn hemels loon en blijft arm voor en na.

En hij sterft, zoals bekend, als een hond.

Hetgeen hij zonder meer al doet, en meestal vóór zijn tijd. Ja, heel onverhoeds.

Wat de rijke begeert, maakt hem rijker.

Wat de arme begeert, doet hem schuldig zijn voor zijn aardse en hemelse rechters.

De een neemt in bezit als hij neemt, onder het oog van notaris en overheid die er het hunne van krijgen, en het vergaat hem steeds beter nog.

De ander steelt als hij iets neemt. En stelen is zonde, waar de verschrikking van de martelkelders op staat - maar de behandeling daar is duur - en later de hel die eeuwig en gratis is.

En die rovers nu, die vervloekte bokkerijders, trokken, nadat ze door hun aantal en door het drinken van verdovende èn sterkende dranken - met hele bekers tege-

lijk - hun angst voor de hel, gratis of op staatskosten, hadden overwonnen, naar de pastorie van Mariënberg.

Een geducht leger, maar dat merkte je zo niet, omdat ze verspreid optrokken als groepjes late kerkgangers of minnende paartjes op zoek naar een warm plekje.

En eerst hakten ze, ter plaatse aangekomen, met ieder op zijn post en de moedigsten vooraan, een gat in een belendende schuur, wat ze met een zwaar breekijzer deden. Slag na slag.

Zo'n koevoet doet wonderen!

Maar 't was een heel karwei dat zweet kostte, hoewel het winter was en vroom.

Het geluid van de slagen galmde door de vrieslucht. En zij die de wacht hielden, wachtten gespannen op het eerste alarm.

Dat is het ongeluk van dergelijk soort inbraken: er komt zo gauw moord van.

God beschermte Zijn dienaar, de pastoor. Maar als de nood aan de man komt, is er nog altijd zijn huishoudster. Die gediensstige geesten horen zelfs nog een muis in de provisiekast en een rat in de haverkist van het pastoorspaard.

Maar er gebeurde niets. Misschien dat de goede pastoor Werden even opkeek van zijn brevier.

‘Ze zijn zeker ergens hout aan 't hakken,’ dacht hij wellicht, sloeg een kruis en verdiepte zich weer in het offer van Abraham.

En intussen was het al negen uur in de avond geworden en reeds zo donker als te middernacht.

De meid van de pastoor die Berbe heette, en Anna Sophie, de zuster van Zijn Eerwaarde, kwamen naarbuiten

om de dieren te voeren die zacht loeiden en bulkten. Als de goede herder die hij was, wilde de pastoor zijn melk- en slachtvee niet hongerig de nacht laten ingaan. Doch de andere schapen die niet van zijn schaapstal waren, verscholen zich hongerig en vraatgierig in stal en bakhuis. Die zouden hun vreten zelf wel vinden...

Maar reeds had het Blockmenneke, de ergste van de bende, zich met zijn kompaan Andries op de in hun welstand weerloze vrouwen geworpen en die door de opengelaten deur naar de keuken gesleurd, waar ze vastgebonden werden en, omdat ze weerstand boden, ook nog mishandeld.

En vooral als de meid - die dienstmeid die toch beter moest weten wie in deze onzure tijden haar meester en wie haar knecht waren - steeds weer kermde: 'Spaar de pastoor! Ach, spaar die arme paster!' kregen ze er flink van langs.

Ja, had die pastoor van haar maar wat minder gespaard, dan zouden hij en zij nu gespaard zijn gebleven!

Ten slotte moesten ze de kelder in.

De pastoor - toen hij zijn zuster zo hoorde weklagen en jammeren - klapte zijn brevier dicht. En Abraham kwam vanavond niet aan zijn offer toe. Dieven grepen in nog voor Gods hand dat doen kon.

Hij deed vervolgens iets heel vreemds, die pastoor. Hij snelde zijn zuster en zijn meid niet te hulp maar, doodsbang, zijn slaapkamer in.

De deur deed hij dicht, eerst op slot, toen op de grendel. En hij rukte het raam open, riep om hulp, luid en nadrukkelijk. De burens moesten komen om hem te redden, de geliefde herder hunner zielen, de vriend der ar-

men die nu zijn geld en zijn leven door nòg armeren bedreigd zag.

Doch reeds was de deur geforceerd.

Met een stevig stuk hout had zekere Andries - je moest hem kennen! - het slot uit het paneel gebroken.

Nu hield hij hem, samen met nog een ander, het pistool op de borst.

En aan hun gezichten zag hij dat het geladen was en dat een dode pastoor meer of minder hun niets maakte.

De pastoor - door zijn boeren in de steek gelaten, door kerkmeesters, collectanten, koorzangers, door de koster en diens vrouw zelfs die toch, van oudsher en van rechtswege, de behoeders van de kerk en haar heiligen zijn, maar nu de ogen dicht hielden en baden zoals hij hun dat geleerd had -, begreep thans dat hij op genade en ongenade aan zijn overweldigers was overgeleverd.

En weer deed hij zo vreemd als een bang man maar doen kon, die zich zelfs nog door zijn hond, die zich aan een stuk worst uit zijn eigen provisiekamer te goed deed, verlaten wist. Hij bood hun zijn beste paasbest-zondagse toog aan! En hij zei erbij dat er, behalve een echt zilveren rozenkrans, ook nog een zwaar vergulde snuifdoos in stak!

En daar zul je bij zijn en niet in lachen uitbarsten...

Voorts bad hij hun in aardige en vriendelijke woorden, zoals hij nog nooit tegen hen gebruikt had als ze lui en onverschillig achterin zijn kerk lummelden, om genade en verschoning, als had hij iets gedaan, waarvoor hij nu gestraft ging worden. En dat was zo komiek en zo echt naar het ruwe hart van de rovers gesproken dat men hem zijn goed lakense toog maar liet.

Wel namen ze hem zijn geld en zijn sleutels af en bonden hem vast met cingels en koorden en legden hem op het bed met het gezicht naar beneden, en dekten hem zó warmpjes toe, dat hij bijna stikte. Doch in elk geval bracht hij geen woord meer uit, maar God hoorde hem brommen!

En ze roofden van hem - al mocht hij zijn zondagse toog ook behouden - het vlees van een varken, het ondergoed van zijn zuster, acht tinnen schotels en drie dozijn borden, een theepot en de thee - nog duurder in die dagen dan de beste snuiftabak - een mosterdpot en de peper - die toen inderdaad nog zo duur was als zijn naam -, twee alben, een nieuwe superplie en ook een nieuwe kelk.

De vrouwen die zich bij de rovers bevonden, bonden de buit bijeen, onder toezicht van de vinnige Anne Berb, en droegen die toen naar de buurman van de pastoor, een Judas in de kleren van een notabele, echt zo'n diep binnenin vermolmde kerkpilaar. En daar werd alles eerlijk geschat en verdeeld, zodat ieder voor zijn moeite ongeveer drie rijksdaalders kreeg...

Het gesprek van de pastoor en zijn buurman de volgende dag was het afluisteren waard. 'Verdoolde zielen, naar hun verdoemenis onderweg!' zei de pastoor. 'Schavuiten!' gaf de buurman hem gelijk en liet heimelijk het geld van zijn zieleherder rinkelen in zijn zak. 'En te bedenken dat ze ook bij u hadden kunnen komen!' zei de pastoor. 'Ik zou hen getrakteerd hebben!' orakelde de buurman, en hij loog niet: een pint wijn voor elk...

En zij trokken verder, steeds verder:
naar Arret Lütgens in Bank bij Kohlscheid - opbrengst

drie rijksdaalders de man en voor de vrouwen elk een mooie dameshoed (!) -, naar Johannes Keulaerts in de Locht op de weg van Horbach naar Heerlen, naar Johann Esser in Magerau bij Merkstein, naar Anneke Sypekotter in Zweibrücken, de niet onbemiddelde weduwe van Willem Ploum, een spaarzaam man die onder een mestkar een zalige dood stierf, dan naar Schaesberg naar de pastorie waar de pastoorsmeid die, door zoveel bange geruchten verontrust, maar op één oor sliep, alarm sloeg in nachthemd en slaapmuts - zoiets is verschrikkelijk om te zien - en de rovers op de vlucht joeg; naar de Lichtenberg bij Nieuwenhagen, waar de dochter van Hendrik Dautzenberg, onopgemerkt naar de zolder van haar vaders huis geslopen, vanuit het open dakvenster de burens waarschuwde: en dat werd een roepen en schreeuwen her en der zodat de rovers maar weer wijselijk in groepjes afdropen.

En zo maar door en steeds verder, tot aan de galg...

Peter Douven, naamgenoot van diezelfde Douven die het eerst werd gehangen, en die daarna naar Maastricht was gevlucht om er eerzaam werk te zoeken en te vinden bij een bakker aan de Bospoort, keerde na een paar jaar al naar Merkstein terug.

Hij meende dat alles nu wel vergeven en vergeten zou zijn. En wat had hij eigenlijk gedaan?

De onnozele hals dacht dat men nu wel Douvens genoeg zou hebben gehangen.

Maar hij werd terstond gepakt.

Het lied van zijn droeve daden deed steeds nog de ronde in alle herbergen.

Hij was een berucht man geworden zonder het zelf te weten of te willen.

En men wees hem zolang met de vinger na, totdat het bijna levensgevaarlijk werd hem niet in de kraag te grijpen en naar de schout te slepen.

En op de pijnbank uitrustend van zijn zonden bekende hij alles wat niet te ontkennen viel en gaf, zoals zijn gewoonte was, voor de rest de schuld aan de anderen.

Hij praatte en praatte, die lafbek.

Ja, ze hadden hem gedwongen, met stòkslagen gedwongen mee te doen.

En hij noemde namen, herhaalde de namen die men hem voorzei, zei 'ja' en 'amen' en 'zeker, zo is het', alleen maar om aan een volgende faze van de tortuur te ontkomen, om zijn uitgerekte gewrichten rust te gunnen, zijn gebroken duim in de mond te kunnen steken, te voelen of zijn nekwervels nog niet voorgoed geknakt waren, of het bloed nog door zijn gemaltraiteerde benen stroomde.

De galg was zeker: een einde, kort en goed. Een sprong van de ladder, en het was gedaan. Wat daar zo zielig bengelde met ver uitgestoken en gezwollen tong, dat was jezelf niet meer.

Doch de tortuur - dat kon een lange geschiedenis worden als je niet gauw zoveel schuldigen noemde als men namen wilde horen.

Vlug! Vlug! Heel de bende moest worden opgerold!

En, ja, ze hadden hem verleid, ze hadden hem bedwelmende drankjes te drinken gegeven, ze hadden hem bedreigd en geranseld met zweepen.

Ja, en jà, Anne Berb Douven was de ergste geweest, en

die nog en die, en hij had duistere eden horen zweren, een dode hand gezien met een gewijde kaars erin, en op bokken hadden ze gereden van Venlo tot Vaals en van Zutendael naar Susteren en van Montenaken naar Montfort, ja, ja, ja!...

En dank zij Peter Douven was de bende, op de opperste leider en enkele gewiekste vogels na, er in de kortste keren bij:

een schier eindeloze processie van sjofele mannen en vrouwen, van dieven en dieveggen die zich verrijkten met drie rijksdaalders tot tien guldens plus een zij spek, en nu allen voorgoed op weg naar de dood.

En vóór allen uit Anne Berb Douven die voor de tweede maal onder de galg zou staan en nu zelf de ladder opklimmen om haar man te volgen door de hel van de doodsangst naar de hemel der eindelijke verlossing.

Wie zo arm was als zij, gezeseld, gebrandmerkt, met een handvol zilver, slechts groot genoeg om de dood voor te kopen, kon enkel maar rijker worden, zij het ook met een strop om de hals en met een arme-zondaars-hemd om daarmee de schande van het brandmerk te verbergen. Of is het wel een schande?

En zij stierf terwijl priesters baden om de rust van haar ziel, de paar burgers en de vele boeren gaapten, lachten en scholden, de griffier van de schout zijn geleerde rechtsformules prevelde, de beul royaal zijn rekening opmaakte.

Zij stierf met een vloek op de lippen en een grote vrede in haar hart.

Want God is zo onbarmhartig niet voor hen die sterven vol haat jegens het afgodsbeeld dat de mensen van Hem

in de loop der jaren hadden gemaakt!...

Jan Vincken, de herbergier, wist te ontsnappen uit de gevangenis van Herzogenrath. Een kapitein van de bokkerijders heeft zo zijn relaties!

Zijn medeplichtige - één van de velen - de smid van Hoffstadt, Arnold Paffen, pleegde zelfmoord.

Hij propte hooi van zijn legerstede tot diep in zijn keel, stikte en stierf: een verschrikkelijk einde, afzichtelijker dan de galg, en dat de boeren van een stichtelijk schouwspel, de beul van zijn loon, het recht van zijn wettelijke voldoening beroofde.

Maar dat moest goedge maakt worden! En ook de dode, die arglistige zelfmoordenaar, werd gevonnist en gestraft. Nog na zijn dood berecht!

Een vilder sleepte voor drie patacons en zes schillingen het lijk op een houten slede door de straten.

Het stonk - dat lijk - want de man was eerder klaar met zijn leven dan de rechters met hun vonnis.

Het vooronderzoek was door de dood onderbroken, maar er waren getuigen genoeg om hun schuld op een dode te schuiven.

Onder de galg werd de doodzondige smid door de vilder als een mond-en-klauwzeer-ziek varken in de grond gestopt. In een graf zonder kruis.

Toen konden de burgers hun ramen weer openzetten.

En weer, helaas, moet vader abt betalen.

Niettemin, zo tekent de vrome kroniekschrijver van Kloosterrade in zijn dagboek aan, 'keerden de schout, twee schepenen en de griffier, die hier in de abdij overnachtten, daarna uiterst voldaan naar huis terug.'

Hoe mevrouw Duyckers van haar bed werd gelicht

Te Geleen in het Raeth woonde mevrouw Duyckers, weduwe van de drossaard Gerard Duyckers, bij zijn leven een gevreesd man wiens dood - zacht en kalm in de Heer - men betreurde omdat velen hem van harte een andere hadden gegund.

Het huis van mevrouw Duyckers was groot, maar wel wat erg eenzaam gelegen voor een arme weduwnaar met geld.

Haar man, de drost, was, in andere dan de hoogste kringen, zoals gezegd niet bijzonder populair geweest. Doch de heimelijke zucht van verlichting bij zijn dood werd al gauw gesmoord toen zijn zoon Leopold Gisbert hem opvolgde.

In een streek, eerst geteisterd door een muizenplaag waardoor zelfs de luiste molenaar werkeloos werd, en toen door stroopziek langstreckende legers die bij vriend en vijand buit maken wat er aan hun aards geluk, aan hun militaire soldij en aan hun zucht tot vrolijk avontuur ontbreekt, wordt ook de arme een dief en is de drost nooit de man die men lief heeft en wordt zijn rechtvaardigheid zelden gewaardeerd als een deugd en een weldaad.

Het begon met een bijeenkomst, letterlijk bijeengetrommeld en gefloten, te Amstenrade. De tamboer en de speelman met hun trommel, hun fluit en hun vedel ontbraken nooit. En er was ook altijd een vent die niet arm scheen, een knappe kerel van goede huize - wat meer was dan men van de vilder van Hoensbroek kon zeggen -, het gezicht zwart gemaakt, de breed gerande hoed met pluim uitdagend scheef op het hoofd en gewapend met een goed rapier.

En als je in herberg of kapel, op Kollen- of Heksenberg de eed had afgelegd, kende je hem.

Je kende hem, ja, maar toch wist je niet wie hij was.

Hij was niet arm genoeg om uit nood of uit noodweer te handelen. Ook had hij niets van zo'n soldenier die in het avontuur is grootgebracht.

Zijn stem klonk gemaakt als speelde hij komedie in een derderangs-klucht, zonder nochtans bijzonder sterk in zijn rol te geloven.

Hij scheen geen verrader, want de vilder, kieskeurig in het kiezen van zijn vrienden, ging als een broer met hem om. Als een broer, ja, als een vader.

Hij kon een graaf zijn - of de knecht van een graaf die de manieren van zijn meester had afgekeken en die nu voor graaf speelde.

Soms immers schijnen lakeien koninklijker dan hun vorst en vorstelijker dan hun keizer.

En hij was meestal vergezeld van nòg zo'n kwant, van nèt zo'n soort kerel, iets jonger en verwaander nog.

Hij was er altijd bij als er ingebroken werd en hield op eerbiedige afstand een oogje in het zeil.

En was alles veilig en sloeg eenieder lustig aan 't roven

en plunderen, dan verdween hij soms voor geruime tijd met zijn fatterige adjudant en scheen altijd nog wel iets te vinden waar niemand iets zoeken zou, want was de buit verdeeld en veilig geborgen, met een grijpstuiver voor ieder, dan verdween hij weer in het donker met een of ander klein pakje onder de arm - een kleinigheid, een souvenir, naar hij zei, als een man van smaak die bij de boeren antiek zoekt en zelfs nog met een koperen koffiekkan tevreden is.

En dan was er verder dus die oude vilder met zijn vrouw, met zijn zoons en hun vrouwen. Die man, die 'afdoener', daagde de galg uit door zijn overmoed.

Hij was overal en nergens, stroopte overdag de dieren en des nachts de mensen.

En hij was zelfs wel zo goed om voor de beul die daar te voornaam voor was, die lijken in de grond te stoppen die al dood waren voordat de strop kon worden aangetrokken.

Het waren zijn medeplichtigen. Maar wie wist dat al behalve hijzelf?

En een doodgeknuppelde hond kon hij dan niet onverschilliger begraven.

Een dood paard villen viel hem nauwelijks zwaarder dan een levend paard stelen. Hij keek alleen maar naar de kwaliteit van het vel.

Altijd zat hij vol bloed. Van mens of dier? Wie zou dat uitmaken?

In één dag overschreed hij als een smadelijk zegevierend of roemrijk verslagen leger meerdere staatsgrenzen. En hij smokkelde als zo'n leger, moordde en brandde als zo'n leger, kende de streek als zo'n leger - ook zonder

stafkaart - en wist zich als zo'n leger al even strategisch terug te trekken.

Een veldheer!

Maar een standbeeld kreeg hij niet en zijn soldij nam hij zelf. En hij deed zichzelf niets te kort.

En als een vilder en een jonker er met hun mannen op uit trekken, is geen goudgulden nog zeker van zijn eigenaar, voelt geen paard zich nog zeker in zijn eigen huid, weet geen pastoor zich nog zeker van de klokken in zijn eigen kerktoren, voelt geen arme rijke weduwe zich nog veilig in haar eigen warme bed met de kruik aan haar voeten en haar testament onder het hoofdkussen.

Het bedstro heeft zo zijn geheimen, rijk als het soms is aan parels en edele stenen, aan gemunt geld en aan papieren die nóg meer waard zijn.

En toen dus de bende zich in Amstenrade had verzameld om verspreid met snaphanen en knuppels en met stevige touwen, in geval van nood, op te trekken naar Geleen, dat bloeiende dorp, zo zwak slechts beschermd door de dubbele adelaar van Oostenrijk, scheen het lot van de douairière Duyckers op het Raeth wel bezegeld, ondanks slot en grendel, decimeters dikke muren van mergel en hardsteen en smeedijzeren tralies voor ramen en vensters. Daar kon geen begerige hand doorheen.

Wie het in slechte tijden niet slecht gaat, moet op alles verdacht zijn. Maar de 'schutten' moeten ook slapen, en zelfs de ijverigste gerechtsbode heeft recht op een vrije avond en een glas koel bier, waarna de ochtend altijd nog te vroeg komt.

Haar man, toen hij nog leefde, en haar zoon, als hij niet in Heinsberg of in de bossen van Zutendael op jacht

was, maakten zich met hun geblinddoekte vriendin, Vrouwe Justitia, niet weinig vijanden. En er is geen dief zo groot, of hij acht de drost een nòg grotere. En wie heeft ooit gehoord dat de àrme de armen vervolgt? Het zijn alleen de rijken die dat doen, omdat alle tekort een gevaar is voor een teveel, omdat de armoede is als een afgrond aan de rand waarvan de rijkdom gevaarlijk wankelt. En een rijke is eerder arm dan een arme rijk wordt...

Ze trokken er dus op uit als een leger, de vilder voorop, de jonker op eerbiedige afstand, naar de grond starend als in wijsgerige bespiegelingen verzonken, de speelman-met-zijn-vedel links in de flank als een herder die zijn schapen hoedt maar daarbij geheel en al op zijn herdershond vertrouwt, en verder in de achterhoede de lanterfantende vriend van de jonker die heel zacht voor zich heen float als ging hij naar zijn liefde.

En je moest liever niet aan die arme mevrouw Duyckers denken die zo onrustig op haar lieve geldje sliep.

Die bokkerijders ook! Ze zag die in iedere dief die op advies van haar man zijn hand afgekapt kreeg of enkel maar deskundig gevierendeeld werd. In haar boze dromen zag ze die, en hun kinderen ook, en hun broers en vaders, èn hun vrouwen vooral. Vrouwen kunnen zo redeloos wraakgierig zijn, zelfs arme vrouwen die in alles wat ze krijgen, toch slechts een aalmoes mogen zien, en in alles wat hun wordt ontnomen, Gods heilige wil.

Ach, waarom laat men de kinderen van misdadigers en de moeders van die kinderen toch in leven! Met de strop die men de bandiet om de hals bindt, haalt men de strik om zijn eigen nek des te strakker toe. En wie een ander

strafft, straft zichzelf op de duur nog het meest. De bandiet sterft getroost, door zijn biechtvader en ook door de geruststellende gedachte dat hij nu nooit meer gemarteld kan worden. Maar zijn verwanten zijn minder verstandig. Die blijven maar mokken en wrokken. Voor hen is het blinde recht gelijk aan de harde ogen van de rechter, aan de gemene grijns van de beul, het honend lachen en venijnig gefluister van de omstanders, het vals gesmiespel van de burens, aan bloed dat om bloed roept, aan wraak die om weerwraak vraagt...

Een nacht, donker en zwart als pek.

Geen maan. Geen enkele ster.

Een holle weg. Een eenzaam huis.

En daar kwamen ze, van heinde en ver, als aasgieren, duister aanwiekend, dreigend en stil, op hun argeloze en weerloze prooi af:

Anna Judith Tummers, 7 januari 1686 gehuwd met Gerard Duyckers, drossaard van het graafschap Geleen en Amstenrade, moeder van twaalf kinderen, onder wie óók een drossaard, Leopold Duyckers namelijk, die zijn vader opvolgde na diens dood -.

En voor haar zwager die priester was, had zij bij haar ruime woning een kapel laten bouwen waar hij iedere week des zondags de Mis las tot niet geringe stichting van haar twaalf kinderen, hun vrijers, vrijsters en haar personeel -.

Zo'n vrome vrouw, zo'n teergeliefde moeder, zo rijk aan goed geplaatste en degelijk aan de man gebrachte kinderen en zo rijk ook aan welbesteed geld, lag daar te rillen in haar bed uit angst voor een handjevol uitvaag-

sel dat niet wist wat het kostte je stand op te houden - zoals zij niet wist wat het kostte je hand te moeten ophouden...

Maar had zij niet altijd gegeven, gul en vroom, aan de man met zijn houten been en zijn bedelnap, aan de collectant met zijn schaal, aan de heiligen boven hun offerblok, aan de pastoor in zijn nood?

Doch geen vrome overwegingen konden de legendarische Geerlingh Daniëls - en er was eveneens een pastoor die zo heette, maar dat was geen familie - en ook de zijnen niet van hun snode plan en opzet afbrengen -, zelfs de jonkers Gavarelle en Du Prez niet - en die waren géén uitvaagsel, maar naar stand en aanzien geenszins de minderen van die van Duyckers; dat waren edelen door wier aderen het blauwe bloed van de roofridders stroomde, doch die het nooit tot een kasteel en een roofburcht en tot het voorgoed met geweld veroveren van onvervreembare rechten en privilegiën hadden gebracht. Ridders. En ze gaan op roof uit.

Je zou zoiets een late roeping kunnen noemen...

O neen, geen èchte bokkerijders - als die dan al bestonden - maar veeleer edellieden die in het verleden hun kans hadden gemist en die nu met schrik en beven de schade inhaalden...

Als zulke mensen uit stelen gaan als Karel ende Elegast uit de vroege middeleeuwen, dan blijft dat zo'n beetje in de familie, dan geschiedt dat in stijl en volgens de aloude traditie.

Maar wat nu die legendarische Geerlingh Daniëls betrof die tot stelen en roven geen enkele historische bevoegdheid bezat: dat was een man zo echt naar het hart van

de vrouwen, groot en bruin verbrand door een zuidelijker zon, met zwart zwierig haar.

En hij was, naar later bleek, uit Wolfhagen geboortig. En behalve de oude vilder Ponts uit Hoensbroek die door zijn bruske en brutaal optreden voor velen als de aanvoerder gold - hij drong zich naar voren en dat was voor de mannen achter de schermen een voordeel te meer -, had hij nog vier 'afdoeners' met goedkope brandewijn en dure beloften voor de bende geronseld.

Langs de velden en over de wegen van het Limburgse land trokken zij allen dus voort, gewapend met zakpistolen, met ploegkouters en stokken en met van die grote messen waarmee men vette varkens voorgoed van hun overtollig vet geneest. En ze waren als lieden die uit vrijen gaan of van een gewaagd amoreus avontuur heimelijk terugkeren.

Kruiste iemand hun weg - en elk nam een ander - dan lachten en zongen ze als mannen die zich een zomeravond vol zondig genot herinneren en zich op een nog zondiger nacht voorbereiden.

Ook Johannes de Tamboer is van de partij en de rode speelman, zoals ze Martinke van Doenrade noemen omdat hij op kermissen en oogstfeesten vedelde als de beste, en nòg een tamboer, een échte, gedeserteerd uit het leger, zonder lust om tijdig naar een ander, zegevierender leger over te lopen. - Soldaten waren in die tijd zo trouw als dienstmaagden die hun biezen pakten als de dienst en de kost en hun heer hun niet bevielen. - Verder ook Roojansmarieman, de man van Marie dus wier vader Jan heette en rood was, en die woonde aan het Steegsken te Hullebroek; ook Reineke, de zoon van de Doenrader

speelman, die men meenam omdat men dan onder de harduinen deurdorpel geen al te groot gat behoefde te graven.

Die snaak immers was zo lenig als een boskat en kroop dan naarbinnen om netjes voor zijn vader en diens vrienden de deur te openen.

De vader had hem meegenomen, onder protest van de moeder van de jongen die het niet graag zag dat men van hem zo vroeg al een kroegloper maakte.

Die goede ziel moest eens weten, wat men inderdád van hem maakte!

Maar zij dacht niet anders, of het was naar de herberg dat Reineke door zijn ontaarde dronkelap van een vader werd meegenomen en dat de extraatjes die haar man soms meebracht, eerlijk bij het kaartspel gewonnen waren. Een keer had ze hem zelfs, toen hij na een geslaagde strooptocht in het holst van de nacht was thuisgekomen, een geducht pak rammel gegeven.

Ja, een bokkerijder is zelfs thuis niet meer veilig voor wat hem rechtens toekomt!

Doch dit keer - bij die geduchte overval op het sterke en hechte huis van mevrouw Duyckers - had de jonge Reineke gerust bij zijn moeder thuis kunnen blijven. Wijn M. (immers in tegenstelling tot de roemruchte schouten, drosten en schepenen, voor zover niet zelf als lid van de bende berecht, zagen de bokkerijders hun naam liever niet voluit de geschiedenis ingaan, en deze uit registers en oorkonden te schrappen was later het werk van hun respectabele nabestaanden en aanverwanten) - die geduchte Wijn M. dus hield niet van halve maatregelen.

Reeds had hij een raam geforceerd - zware ijzeren tralies zijn precies net zo sterk als het metselwerk waarin ze gevat zijn, en dan doet een breekijzer, mits met kracht gehanteerd, wónderen. -

En zo naarbinnen.

Omdat de een echter zo weinig van de ander afwist - behalve als het gold onder tortuur namen van vermeende medeplichtigen te noemen, omdat gedeelde smart nu eenmaal halve smart is - zou niemand, behalve de bedreigde weduwe zelf, ooit het hele verhaal weten, en wat er nu verder gebeurde nadat Wijn M. door het nu open venster klom...

Als je alleen maar op wacht stond of uit de verte oplettend toekeek en op de vlucht sloeg omdat je daartoe een duidelijke wenk kreeg, wist je nooit, of de buit zo klein was als de 'hoofdman' zei dat die was, en ook niet wat er in die onmogelijk kleine pakjes zat waarmee de jonkers Gavarelle en Du Prez heel onverstoort en met een lied op de lippen wegwandelden, de zoele nacht in, naar hun aan boom of hek vastgebonden paarden.

Die hoge heren schenen nauwelijks echt mee te doen. En als ze erbij waren, was de vangst altijd gering.

Zo ook nu.

Toen het venster dan door Wijn M. geforceerd en het jongske dan toch, geheel overbodig en meer uit gewoonte, door het gat onder de harduinen deurdorpel was doorgekropen, kwam er tumult. Men had - zoals je later hoorde - 'vreemde luyden sien naderen'...

Maar Jan het Scheuerke uit Schinnen, dagloner, landarbeider en straatarm van beroep, zag later, desgevraagd, nog juist hoe er enige gemaskerde dieven enkele pakken

uit het huis van de rijke weduwe droegen en ermee vandoor gingen.

Wel was het stikdonker, zoals gezegd, maar niettemin herkende hij de vilders en nog twee andere, met name genoemden, toen hem eenmaal door middel van de duimschroeven de ogen waren geopend.

Want het is een wonder hoe helderziende de pijn de zwakke nachtblinde mens maakt! -

Het was dus lang niet zeker of men de arme drossaardsweduwe, behalve dan dat men haar de doodsschrik op het vege lijf joeg, inderdaad die nacht van het bed lichtte om haar de juwelen en het gemunt goud dat ze met list in het bedstro verborgen had, te ontstelen.

Hoe oud ze ook zijn mag, toch is zoiets voor een vrouw, hoezeer ook weduwe en moeder van twaalf kinderen doch met een vrome, hoewel slechts aangetrouwde heerbroer en een eigen huiskapel vol heilige vaten, zeer beschamend. Een arme weduwe immers in lang kanten nachtgewaad is in het oog van onverlaten zo heel anders dan in de medische kennersogen van haar huisdokter die in het bed van een weduwe niet meer zoekt dan een uitgemergelde oude vrouw, nauwelijks in staat om haar rekening te betalen.

Doch of die dame nu al of niet van het bed gelicht, al of niet van juwelen en gemunt goud beroofd werd - misschien op de hoffelijk tactische wijze waarop de jonkers Gavarelle en Du Prez zo iets met zachte hand en zedig neergeslagen ogen aanpakken -, toch lieten er in verband met die overval tientallen het leven: veel en veel meer dan er direct bij betrokken waren.

Ja, daar zorgde zoonlief, drossaard Leopold Duyckers,

wel voor. Een schande was het dat men een arme vrouw, moeder van twaalf kinderen, des nachts nog niet eens rustig op haar paar juwelen en een handvol schamel goud liet slapen! Wat moest dat voor een erfenis, voor een boedelverdeling geven als ze eens - wat een paar jaar later al gebeurde - door haar aangetrouwde heerbroer nevenaam voorgoed de hemel werd binnengeleid?

Een ware slachting werd het. Zelfs het argeloos onder dorpels door kruipende jongske - dat juist die nacht gerust bij zijn moeder thuis had kunnen blijven - moest eraan geloven. Zoiets noemde men: het kwaad met wortel en al uitroeien.

Aan de galg met hem, samen met zijn broer Peter!

En zelfs een herroeping van alles wat die rampzalige onderdeur onder bedreiging mét en toepassing van een heel arsenaal aan martelwerktuigen bekend had, diende bij de motivering van het vonnis enkel maar als argument te meer voor zijn jeugdig kwaadaardige aard en aanleg.

Ook de vader van de jongen moest eraan geloven, nadat hij alles had gedaan om de rechters mild voor zijn kind te stemmen.

Maar na zware martelingen - en zonder iets voor zijn jongste bereikt te hebben - stierf de arme schelm in het gevang.

Het was op dezelfde dag dat zijn zoons hun doodvonnis hoorden...

Aan de kerkdeuren van Geleen en alle gehuchten, kerkdorpen en buurtschappen van het graafschap verbleekten de dringende oproepen tot aanhouding van jonker

Willem de Gavarelle en tot onmiddellijke opgave van zijn mogelijke verblijfplaats.

En weer was het een jonge vrouw, de dochter van de oude Hennix, die dronkelap, en de zuster van de misleide Reineke, de onschuldig gehangen jongen, die wraak nam.

De dag dat een vilder het lijk van haar vader, voortijdig in de gevangenis gestorven, op zo smadelijke wijze als een dood kreng naar de Raetscuyl sleepte, zocht ze in Spaubeek twee van de reeds door anderen onder tortuur verraden bendeleden op. En gedrieën trokken zij - die jonge vrouw en de twee reeds ten dode opgeschreven bandieten - met een 'lont van solver en polver' naar het huisje van Honts-Jenneke te Merkelbeek die almede reeds gehangen was. Daar troffen zij de drie zoons van de ongelukkige aan. Ook die gingen terstond met hen mee, eveneens met een lont met kruit en zwavel.

En andermaal trok men naar het huis van de weduwe Duyckers waar thans na de dood van zijn moeder haar zoon Leopold met strengheid als drost regeerde, daarbij naar best vermogen bijgestaan door drie ongehuwde zusters. - En niets wat de moed van een man zo opjaagt als de stimulerende aanwezigheid van oude vrijsters, die al wevend, breiend en bordurend lot en levensdraad van hun evenmens spinnen en zo nodig abrupt afknippen en afknopen als waren zij schikgodinnen.

Ook Leopold zelf was ongehuwd.

Een stikdonkere nacht...

Een eenzaam huis, waarvan de tralies voor de ramen hersteld en verstevigd waren en het gat onder de harduinen dorpel weer dichtgegooid met kiezel en steen-

slag, goed aangestampt - daar kwam geen kwajongen meer door - ...

Een holle weg, waarlangs het door geen vonnis en strop gekeerd gevaar onweershoudbaar naderde...

Mensen die tòch moeten sterven, vrezen de dood niet. En het huis brandde als een fakkel, dank zij de lonten, het polver en de solfer. Met een luide klap en een ijl gerinkel van glas vlogen de ruiten uit de versterkte sponningen. En door de gaten in de gevel spotten de vlammen vonken sproeiend naarbuiten. - Een vuurwerk ter ere van de landsvrouw Maria Theresia in het keizerlijk Schönbrunn kon niet mooier zijn. -

De drie ongehuwde drossaardszusters vluchtten naar het nabije Aken, daarheen al spoedig door hun kordate broer gevolgd.

Bij hun aangetrouwde heerom, Franciscus Wilhelmus Wildt, wiens belendende zondagse huiskapel voor feesten vakantiedagen mede een prooi van de vlammen werd, vonden zij een gastvrij onderdak. Hij was kanunnik van het Akense munster. En zo'n domheer leeft meestal lang en goed.

Doch de gevluchte drossaard leefde bij zijn hoogerwaarde verwant nog maar twee jaar...

De onverschrokken Jenne Marie Hennix werd na die verschrikkelijke aanslag op vier ongehuwde levens terstond gevangen genomen.

Zij wist te ontsnappen.

Het koffiekransje bij de dames Gadé

Josina en Jenne Gadé, twee genoeglijke oude dametjes, beiden ver over de zestig maar vijf, levenslustig, hoewel ongehuwd, wonende aan de Vuling te Lutterade in een groot en geriefelijk herenhuis, zijn gewoon - en dat is vóór de gebeurtenissen rond de weduwe Duyckers - des zondags na de hoogmis daar hun koffiekransje voor verwanten, goede kennissen en trouwe burens te houden. Er wordt dan een kopje koffie gezet, een koekje gegeten, daarna een glaasje gedronken; de politiek van dorp, stad en wereld wordt besproken, grondig en diep; de snuifdoos gaat rond; de vla wordt aangesneden; de dwaze hoed van de vrouw van de burgemeester komt ter sprake - dat domme mens! zo ingebeeld! - en ook de laatste misdrijven en schanddaden van die goddeloze nachtdieven en knevelaars die de landen van Overmaas en de aanpalende landstreken onveilig maken.

Zo gaat dat iedere zondagmorgen na de plechtige hoogmis in de dorpskerk waar pastoor Heimbach gepreekt heeft en waar allen - op twee na! - onder het milde oog van de heilige Marcellinus en van Sint-Pieter hun harten tot God hebben verheven en hun hoofden be-

rouwvol gebogen onder de zegenende hand van de priester. Mensen die bidden volgens rang en stand.

Soms is er een Te Deum na. Dan luiden alle klokken en is het kerkelijk jaar ten einde of er gaat een missionaris naar het verre China waar die gele mensen wonen die hunkeren naar het woord der waarheid in de grappige taal van de blanke man of naar Afrika waar de zwarte slaafjes smachten naar de bevrijding uit het wrede juk van het heidendom en van de wrede planter die ons de koffie levert, de suiker en de malse kokos.

Of de processie trekt uit en de dames Gadé die al hun vensters met bloemen hebben gesierd - en in het grootste staat een beeld van de Maagd Maria temidden van kaarsen en wasbleke lelies - snijden een tweede, een derde en een vierde vla aan, omdat het kermis is en ze bezoekers verwachten uit alle naburige dorpen en vlekken en kerspels waar het géén kermis is.

Doch nu is het een gewone zondag, en het koffiekranse is niet groter dan de naaste vriendenkring.

De eerste gasten komen. Ze zitten in de kerk allen in de voorste banken, met een goed uitzicht op het altaar en op de bloemen op de hoed van de vrouw van de burgemeester.

Die bloemen volgen gedwee de gang der seizoenen met asters in de herfst, meizoentjes in de prille lente, korenbloemen in de hittige zomer, maar altijd een tikje verflenst hoewel ze van stof en crêpepapier kunstig vervaardigd zijn. En de kleur van de hoed zelf is altijd met een fijn gevoel voor liturgie gekozen: wit voor de maagden, paars voor de vasten, rood voor de martelaren, groen voor de belijders die een natuurlijke dood stierven

en zwart voor de jaardiensten van lang vergeten schouten en schepenen. - - -

Als jonkheer Willem de Gavarelle, na zijn paard in de ruime stalling achter de grote groene koetspoort te hebben gestald, de knus gezellige salon betreedt, keurig, een en al hoffelijkheid en donkerblauw fluweel, een en al glimlach en kostbare oude kant aan hals en polsen, leven de oude dametjes zichtbaar op.

Hij weet zoveel, zo vlot, en ook zo geestig, zo boeiend te vertellen. En al hoeft het niet allemaal waar te zijn wat hij zegt, daar staat tegenover dat hij ook helemaal niet verwacht dat men hem geloven zal. Hij zweert bij Voltaire die ook zo fijnzinnig liegen kan, en bij De Chamfort die een puntig en scherp woord, mits messcherp geponeerd, hoger schat dan vriendschap en de liefde van vrouwen.

Hij krijgt de beste plaats, naast de vrouw van de griffier van de schepenbank die zelf voor ernstige zaken naar Brussel is om daar de keizerlijke regering te raadplegen. Die nare nachtdieven zijn weer aan 't werk, hoewel de drossaardsweduwe Duyckers vooralsnog des nachts rustig in haar brandschoon huis slaapt op haar juwelen en dukaten uit de tijd van Lodewijk de Veertiende.

Doch niemand weet wat de morgen brengt, zelfs de pientere dametjes Gadé niet die nu geestdriftig de jonge jonker Du Prez ontvangen die hun zoon kon zijn, zo jong is hij en zo elegant, zo gezellig en spraakzaam en zo vol hoofse vertrouwelijkheid jegens die sierlijke oude wijfjes die hij zijn tantetjes noemt.

Zijn vriend De Gavarelle die een toch nog iets waardiger en bezadigder man is en de dametjes genadig als zijns

gelijken behandelt, is een grand seigneur, hoog in aanzien bij eenieder, gelijkelijk gevreesd door schuldenaar en schuldeiser, rijk en zeer bekwaam in het doen van voordelige zaken. Zijn stamboom, naar men zegt, gaat terug tot de tijd van de roofridders die, als God het wilde, kruisridders werden om het heilige land en velerlei schatten te veroveren.

Hij laat zich nu de koffie goed smaken en ook de vla en wisselt enige vaderlijke woorden met jonker Du Prez die wat al te schielijk de cognac bij zijn koffie drinkt.

Dat De Gavarelle het met de dames Gadé zo goed kan vinden, is eigenlijk een wonder. Nog onlangs immers was er een geschil over financiën dat nochtans strikt in de familie bleef.

Ofschoon rijk had hij schulden gemaakt, gelden geleend op niet al te zekere onderpanden. En toen de vervaldag verstreek, bleek de jonkheer op reis en onvindbaar. En dat was eigenlijk jammer, want zo miste hij veel heerlijk opwindends, aangezien de nachtdieven, rovers en afpersers in de buurt van het rustige dorp weer lelijk te keer gingen:

vette varkens werden in hun eerste slaap gekeeld, arme pastoors van het penningske der weduwe en het ondergoed van hun zusters beroofd, rijke boeren gebrandschat en met geweld genoopt hun schatten aan zilver en goud eigenhandig van achter hun mesthoop op te graven...

Daarover lopen nu, zoals altijd, de gesprekken, hoewel de dametjes Gadé, vooral Jenne, de oudste, liever wat anders, wat vrolijkers horen.

't Is niet dat ze bang zijn voor die lieden die, naar verluidt, zich des nachts op bokken zeer snel verplaatsen.

Maar waar er zoveel narigheid, zoveel armoede en ellende, zoveel nood en geweld in de wereld zijn, snakt men naar een opgewekter noot zoals die door een kwinkslag gewekt wordt, vooral als men het zelf goed heeft en knus en gezellig.

Thans heeft men het ook alweer over de oorlog die nu gelukkig voorbij is. Maar een oorlog die voorbij is, begint in de herinnering steeds opnieuw. Die staat in het leven als een donkere muur, waar men niet langs en waar men niet over komt.

Te Laeffelt, ten westen van Maastricht en binnen geschutbereik van die geducht versterkte stad - maar je zult er wonen als het geschut begint te spelen! - sneuvelden juist op de feestdag van de heilige Marcellinus en Sint-Pieter vijftigduizend brave soldeniers, op één dag, tussen ochtend en avond. En de Franse troepen, hoewel niet op bokken maar op paarden rijdend, hielden in het door- en langstrekken, al moordend en plunderend, niet minder bar huis dan dezulken die men, zonder uniform, platweg gespuis noemt.

Dat met die oorlog was allemaal begonnen met het onverhoeds verschijnen van een komeet, midden in de nacht. En er was vroeger nòg eens zo'n vreemd hemellichaam in de nacht komen opdagen - ter grootte van een korenschoof die in brand stond - drie maanden lang en iedere avond. Toen was het in Geleen en de omliggende kerkdorpen óók misgegaan, met sterfte onder dieren en mensen, en een rattenplaag waardoor de toch al niet volle graanschuren vlugger leeg raakten dan de molenaar kon malen, zodat die op het laatst niets meer te malen had, zijn geweer nam en uit stropen ging.

Thans was er die oorlog gekomen om de keizerskroon die de Pruisen en de Fransen die goede moederlijke Maria Theresia van Oostenrijk niet gunden!

Doch dat was nu gelukkig ook allemaal weer voorbij, nadat de zegevierende Fransen uit het kasteel van Sint-Jans-Geleen tien vaten gerst, twaalf vette kippen, een kalkoen die geen Kerstmis meer viere zou, een ham, een heel vat bier, zestien kazen en voor vijftig gulden linnen en kleren van een armzalige pachter hadden gestolen om van de rest nog te zwijgen.

Want je kunt nooit zó arm zijn, of door zo'n oorlog word je nog armer!

Het was toen dat die van Geleen de schrik om het hart sloeg, vooral omdat, zoals te verwachten was, het niet bleef bij de kippen en die ene kalkoen en die povere kleerkast.

In allerijl droegen ze alles van waarde naar de kerk, veldvruchten en goederen. Daar zou hun bezit toch wel heilig en veilig zijn.

Maar niettemin werd er nog een zak koren gestolen, door een ontaarde scharenmaker en diens vrouw die dachten: wat anderen te veel hebben, is ruim voldoende voor ons. - - -

Jonkheer Willem de Gavarelle, bij de dames Gadé op de koffie gekomen, spreekt ernstig zijn woordje mee over zoveel onbetrouwbaarheid bij het gemene volk. Jonker Du Prez, nog zo'n beetje familie van goede vrienden van de dametjes - en juffrouw Josina is peettante van de zoon van de Gavarelle - brengt het gesprek handig op rijkdommen die zich niet laten vervreemden en die zelfs niet voor alle geld ter wereld te koop zijn, zoals

schoonheid en smaak en goede manieren.

En geen dame, al is ze honderd, zal willen ontkennen dat ze die fraaie deugden bezit als men haar die zeer complimenteus tijdens een gezellig samenzijn na de hoogmis toeschrijft.

‘En me dunkt,’ haakt jonkheer De Gavarelle terstond op de zinvol zinloze woordenkraam van zijn jonge vriend in, ‘dat ook de rest van uw schoon huis zo sierlijk gemeubeld en met zoveel schone smaak is ingericht als dit elegant salet hier.’

Elegant salet!

Eenieder kijkt om zich heen: naar de pauweveren in de vaas op de schoorsteenmantel, naar de Venetiaanse spiegel erboven waarvan de lijst vol bidprentjes van lieve doden steekt, naar die stoeltjes met hun tere kromme pootjes en dat tafeltje met vergulde rand...

De hoed van de burgemeesterse en de Oostenrijkse Successieoorlog die nu juist op de drempel van Limburg uitgevochten moest worden, zijn vergeten. En iedereen zegt nu het zijne over gobelins, Biedermeier, spiegels met geslepen rand, luie trappen, parketvloeren, hemelbedden, octagonale theekoepels en een tuinaanleg op z'n Engels of à la Lenôtre.

En eer iemand goed weet, hoe het eigenlijk zo gekomen is, lopen ze als gedweeë ganzen achter die astrante jonkheer De Gavarelle, ontvanger van de in- en uitvoerrechten op de Lichtenberg tussen Nieuwenhagen en Schaesberg, heel het huis door en komen zo maar ineens en pardoes terecht in het eerzaam en kuis slaapvertrek der ongehuwde dames...

‘O, pardon,’ zegt jonkheer De Gavarelle en leidt met

zijn jonge vriend Du Prez de aftocht tot in de keuken. Maar zijn scherpe zwarte ogen hebben intussen alles gezien, wat ze zien wilden.

Even later verlaten De Gavarelle en Du Prez met hoofse woorden en een laatste zwaai met hun gepluimde hoeden ten groet de rijke huizing waar de slaapkamer inderdaad zo rijk en mooi is als de rest.

En allen die nog wat blijven napraten in de werkelijk zeer royaal en smaakvol ingerichte salon van de dames Gadé - maar je moet van die prullen houden! - zijn het erover eens dat de beide heren, de jongste zowel als de oudste, allercharmantst zijn en een ware aanwinst voor de notabele dorpsgemeenschap waar men tussen mestkuil en molen niet zo heel veel gewend is.

't Is maandag 30 juni 1749.

Om één uur in de nacht komen er zonderling uitgedoste lieden, deels gemaskerd, deels met zwart gemaakt gezicht, bijeen op de Vuling te Geleen.

Even wordt er nog fluisterend beraadslaagd. Dan begint men met een kordate poging om de vensterstaven aan de kant van de weide uit de sponningen te breken. Omdat men daar echter, zelfs met vereende krachten, niet sterk genoeg toe is, wordt de oude list gebruikt, de altijd eendere routine gevolgd. Want altijd is er bij de bende wel een jongetje, door vaderlief ondanks het protest van moeder op avontuur meegenomen, klein en mager genoeg om onder de deurpost, via een in allerijl gegraven gat, door te kruipen en vaders vrienden binnen te laten. De poorten aan de kant van de weide en aan de straatzijde worden geopend.

Men is nu op het erf maar nog niet in het huis.

De leider van de bende - altijd een ander dan de man achter de schermen, want de armen worden nu eenmaal steeds uitgebuit, zelfs als zij stelen - gelast de voordeur te forceren.

Maar de deur gaat niet open. En daarop slaat men een raam dat op het erf uitkijkt, aan scherven. En niemand minder dan de veldwachter van Puth klimt erdoor naar binnen.

Met een jonkheer aan het hoofd wordt de bokkerijderij bijna een voornáme beweging: er ontbreekt nog slechts een hofkapelaan aan, en een schepene zal spoedig volgen, evenals een lijfarts...

Intussen zijn zulke lieden als veldwachters en veldboden zeer bruikbaar. Wat ze - van de kunst van het inbreken en zo - niet uit zichzelf weten, leren ze van hun slachtoffers, onder stompen en slagen, alvorens hen aan hun rechters en beulen uit te leveren. En als men zo'n kwieke politieman tot de bende weet over te halen, is men tenminste een verklikker te meer kwijt! Bovendien is het kereltje uit Puth bruikbaar klein van stuk, bijna klein genoeg om door het oog van de naald te glippen...

Kleine mannetjes maken zelden geschiedenis, maar ze maken de geschiedenis mógelijk!

De deur gaat open. De officiële leider van de troep dringt met zijn onderkapiteins het huis binnen. Tucht moet er zijn, zelfs onder de tuchtelozen.

Josina en Jenne slaan bij dit onverwachte en onwelkom bezoek aan 't gillen als de gekken. Een dienstbode valt flauw. En niemand brengt haar bij.

Of heeft ze onder de bandieten haar liefste ontdekt?

Op erf en weide wandelen intussen, zo rustig als schepten ze een luchtje, jonkheer Willem de Gavarelle en de jonge jonkheer Du Prez. Ze kijken naar de lucht en constateren bevredigd dat er geen maan is en geen enkele ster. Niets dan wolken waarheen ze de welriekende geur van hun mild gloeiende sigaren - uit Brazilië - opzenden.

Hun handlangers, ofschoon ze het hele huis overhoop halen, de arme dametjes allesbehalve zacht aanpakken, hen met dreigementen en liefdeloze handtastelijkheden tot afgifte van hun liefste bezittingen dwingen, bereiken niet veel: wat ringen die men de bejaarde gezusters van de schrale vingers rukt en uit de arme doorboorde bloedende oren trekt.

Maar het gouden kruis dat bij diens zondagse bezoeken zozeer de bewondering van jonkheer Willem de Gavarelle wekte, vinden ze nergens, evenmin als het geld waarmee deze edelman nog onlangs een hypotheekschuld vereffende.

En de indringers gaan weer naarbuiten, slechts een paar hunner achterlatende om te voorkomen dat de lieve oude dametjes àl te luid jammeren.

Doch die bidden hun rozenkrans, en hun geprevel komt nauwelijks uit boven het rumoer van de wind, het opgewonden gefluister van de bandieten en het gehinnik van hun paarden.

‘Ik moet eens in het bedstro zoeken,’ zegt de officiële leider van de bende, na buiten de onverstoorbaar rokende De Gavarelle te hebben geraadpleegd.

En even later heeft de jonkheer inderdaad zijn zeshon-

derd goudgulden terug, die in een damesonderlijfje genaaid blijken.

Ook de rest van de buit, voor zover bestaande uit van die kleinigheden als gouden en diamanten sieraden, wordt door de officiële leider der bende buiten in het donker aan de beide heren overhandigd.

De anderen krijgen voor hun moeite - die gering was - want oude dametjes en een bewusteloze keukenmeid zijn weerloos - vier 'specie schillingen'.

Zo betaalt een heer de slotemaker die het slot van zijn brandkast kwam repareren!

En - bovendien - is het niet zijn eigen geld dat ze hem terugbrengen - het geld waarmee jonkheer Willem de Gavarelle zijn schuld aan de dames Gadé - voorlopig - betaalde?

De schrik in het dorp is groot als de volgende dag blijkt wat de arme dametjes is overkomen.

Ineens heeft iedereen die nacht iets vreemds, iets verdachts gehoord.

Doch het wonderlijke is - zoals steeds - dat niemand iets anders deed dan zich omdraaien in bed omdat het wel de wind in de bomen geweest zou zijn of het gerucht van een aantal dronken lieden die een vriend, nòg beschonkener dan zij, zo stil en zo onopvallend mogelijk naar huis loodsten.

De 'schutten' die voor de veiligheid in het dorp moeten zorgen, de veldwachter die een oog in het zeil moet houden om de gemeenschap te beschermen tegen brandgevaar en tegen dezulken die het willens en wetens veroorzaken en al die anderen die anders overal zo nadruk-

kelijk beweren dat de tijden zó onzeker, de nachten zó onveilig, de burenen van nabij en ver zó onbetrouwbaar zijn dat een behoorlijk mens des nachts geen oog dicht durft te doen, blijken die hete juninacht, met de ramen open, als ossen te hebben geslapen.

Nu echter is het ach en wee niet van de lucht, al is eenieder heimelijk blij dat het maar die ouwe vrijsters van Gadé zijn die het geld dat ze in huis hadden, verspeelden. Die hebben kind noch kraai en bovendien elders nog geld genoeg!

Het eindigt ermee - voorlopig althans - dat niemand iets doet en alles al gauw weer zijn gewone gang gaat.

De veldwachter van Puth, hoewel klein van stuk, vangt weer stropers. De helers in Sittard hebben als steeds mooie ringen en andere sieraden te koop. Schout en schepenen komen voor de zoveelste keer bij elkaar en besluiten thans krachtige maatregelen tegen verdachte vreemdelingen te nemen - want bij zo iets kijkt men altijd opzettelijk verder dan zijn neus lang is! - En enige onschuldige Duitsers en Luikerwalen 'sullen sich uyt dese Heerligheyt hebben te retireren, en bij soo verre deselve hun in tijdt van drije maal vier en twintigh uyren niet en sullen retiren sullen deselve daeruyt met geweld worden verdreven...'

Het einde van een jonkheer - en dat kon je van tevoren weten - is niet dat van een gauwdief, een struikrover, een knevelaar of een suspecte Duitser. Voordat het bewuste bevel aan de deuren van gemeentehuis en kerk is aangeplakt, blijkt hij verdwenen.

Zijn jonge vriend, de jonker Du Prez, vertoont zich, met

de overmoed aan de jeugd eigen, nog één keer op het vermaarde koffiekranse van de dames Gadé. - Want de wereld moet vergaan, voordat er aan dergelijke achtbaar gezellige gebruiken een eind komt. - Als allen betuigt hij zijn leedwezen met het verschrikkelijke dat er gebeurd is. 'Zulke schone dames had men dienen te ontzien,' zegt hij hoofs.

Maar Josina, die er zich over verwonderde hoe goed die bandieten de weg in haar woning en vooral in haar slaapsalet wisten, kijkt hem even, heel diep, in de ogen. 'Ik geloof,' fluistert ze de jonker toe, 'dat je van onze schoonheid, hoezeer ook verwelkt, méér gezien hebt dan nette jongemannen past...'

Want wie neemt zich tijd zich zedig te kleden als er in het holst van de nacht onverwacht gemaskerde mannen met goede sigaren op bezoek komen? En diezelfde avond nog neemt de jonge jonker Du Prez, dankbaar voor de tijdige waarschuwing, de postkoets naar Brussel.

Later zal Josina Gadé, oud zestig jaren - plus enige korreltjes zout - ten overstaan van de schepenen van de Geleense bank verklaren dat zij op haar slaapkamer een man zag, gekleed met blauwe kiel en met in de hand een lamp; en toen had zij luide geroepen: 'Jezus, Maria!' Deze man, zo verklaarde zij verder, gaf haar eerst een slag in het gelaat, bond daarop haar handen op de rug met een servet bijeen en boeide daarop ook haar benen, waarna zij, met het gezicht in het kussen, op haar bed werd omgedraaid...

Haar zuster, Jenne Marie Gadé, 'oud in de zestig', verklaarde twee mannen te hebben gezien, één hunner met een pistool gewapend.

Men sloeg haar bewusteloos, ontrukte haar de gouden oorbellen en ook haar ringen en haalde van onder haar matras een onderlijfje - waarin genaaid een som van zeshonderd gulden in goud. Vervolgens had men al hun kleren uit kisten en kasten genomen en - nota bene - op de mesthoop gesorteerd, waarop de slechte en minder modieuze bleven liggen...

De oude dametjes hebben de adellijke gasten van hun koffiekraansje niet verraden.

Ook al hadden ze hen herkend, ze konden blijkbaar hun ogen niet geloven!

Jonkers sterven niet aan de galg - in die tijd niet, later, ten tijde van de grote revolutie wèl, maar toch bij voorkeur onder de guillotine -. En al stierf jonkheer Willem de Gavarelle in de gevangenis en al lieten de schepenen hem onder de galg te Treebeek begraven, toch was een protest van de familie bij de hoge autoriteiten te Brussel voldoende om hem te laten opgraven en te Amstenrade als boetvaardige zondaar met wierook en gezang ter aarde te doen bestellen.

Het laatste lied van de Speelman

En er is altijd een speelman, o ja, zoals er ook altijd een beul is, een rechter, een galg.

Jacques Dujardin, in een Parijse achterbuurt geboren, weet nauwelijks wie zijn ouders waren.

Hij zwierf door de wereld als een hond die zijn meester zoekt, want waar een meester is daar is ook brood voor een hond.

Maar ook slaag! Maar ook trappen!

En als een hond werd Jacques Dujardin bij vele meesters weggetrapt, liep hij bij vele meesters weg, uit angst voor slaag en erger, en op zoek naar nieuwe meesters en naar de kans op een stuk brood, een glas wijn, een avontuur met willige vrouwen in het zacht en zoel geurende hooi. Want Jacques Dujardin, zwart als een zigeuner en met gitzwart haar en grote fonkelende ogen, heeft zo z'n manier met vrouwen.

Hij kijkt hen aan, van onderop, als smekend.

En dan geven ze hem gul, wat hij hun woordeloos vraagt, en meer soms, nog véél meer.

Op zijn omzwervingen door de wereld - in dienst van de keurvorst van Hessen die legers levert aan iedereen

die oorlog spelen wil, in dienst van de Staten, in dienst van Spanje, van Oostenrijk, van Frankrijk, in dienst van koningen die niet al te vast meer op hun troon zitten en van koninginnen die hun dochters aan de verkeerde man kwijt raakten en die nu hun macht en zelfs hun leven door de boze schoonzoon bedreigd weten -, op zijn zwerftochten van legerkamp naar legerkamp, van gelagkamer naar hooizolder, van een bed van zijde naar een koele legerstee van vochtig gras onder een hemel van onverschillige sterren, heeft die Jacques Dujardin - hoe kon het ook anders? - zo van alles geleerd.

Hij spreekt alle talen, wat niet moeilijk is, want hij heeft om te vechten, te plunderen, om buit en vrouwen te veroveren zoveel woorden niet nodig.

Hij kan goochelen.

Ja, wat hij niet allemaal uit een weelderig gewelfd vrouwenkeursje te toveren weet!

Hij kan viool spelen als de zigeuner die hij lijkt.

En als hij dan berooid, gezocht als deserteur of ontslagen zonder soldij of gevlucht van het slagveld onder een stapel lijken vandaan, in het Limburgse komt, dat land van niets dan grenzen, waar men zelfs smokkelen kan door in hetzelfde huis van de ene kamer naar de andere te gaan, speelt hij voor de onschuldige marskramer, gaat met strikjes en lintjes en goedkope reukwatertjes in flesjes van boerderij tot boerderij.

En 's avonds is de boerin een mooie onderrok of een kleurige hoofddoek rijker en een ham en een koppel worsten armer.

Hoe raakt hij bij die nachtdieven en struikrovers terecht, van wie het bijgeloof meent dat ze op bokken rijden en

sneller dan de postkoets van Luik naar Aken door de lucht van Weert naar Vaals en weer terug zeilen?

Er is geen herberg zonder ronselaar. En Geerlingh Daniëls die men de kapitein noemt, maar die zijn bevelen van hogerhand ontvangt zoals iedere andere arme sloeber, kan zo'n vent als die Goochelaar, die Keukelaer, zoals het volk zegt, goed gebruiken.

Die kent iedereen, maar niemand kent hem - niemand kent hem zoals hij in werkelijkheid is: een avonturier met het onschuldigste gezicht van de wereld en de argeloze streken van een kwajongen, een zwierig danser die de dood - die eeuwige partner van landloper en bedelaar - altijd één behendige sprong vóór geweest is en die niet laffer is dan de vermaardste veldheer, een marskramer die blindelings en op de tast de weg naar iedere achterdeur weet.

Hij en Geerlingh drinken een glas. En is het de een of de ander, die huichelachtig over dat verschrikkelijk moorden en branden van die roekeloze bende begint?

Is het de een of de ander die zegt: 'Maar jij hebt niet veel te verliezen?'

Is het de een of de ander die peinzend langs zijn pezige hals strijkt en fluistert: 'Nee, alleen maar m'n nek!'

'Je speelt viool!' zegt Geerlingh en bekijkt de versleten kist, waarin het glanzende instrument van roodbruin gevlamd hout als een kostbaarheid rust.

'Ja, dansmuziek, op kermis en jaarmarkt en als het oogstfeest is,' antwoordt Jacques Dujardin, genaamd de Keukelaer. 'En ik ben al vaak de dans ontsprongen,' voegt hij er fluisterend aan toe.

'Ik weet een wijsje,' begint Geerlingh weer en fluit het

hem zachtjes voor, ‘en als je dat speelt, daar en daar, dan en dan’ - en hij noemt plaatsen en tijden - ‘dan hoef je voor die lelijke kerels, die ze bokkerijders noemen, niet bang meer te zijn, maar krijg je nog geld toe.’

En de speelman krijgt een voorschot, als hij daar en daar en dan en dan voor de eerste keer met zijn gefiedel de bende bijeen heeft geroepen en onder veel geheimzinnig gedoe met dode handen met kaarsen erin en doodskoppen die grijzen omdat ze nog al hun tanden hebben, bloedige eden gezworen heeft op het weinige wat een verlopen landloper nog heilig is.

Sedertdien trekt de speelman over velden en wegen en langs hagen en heggen. Hij speelt een dartel verliefd paartje dat onder de sleedoorn doet wat de bloemen zoveel rustiger en stiller doen - al lijkt het meisje, slank en blozend als ze is, ook meer op een bloem dan op wat anders - zijn schalks guitige wijsje voor. En niemand die het niet wist, zou kunnen raden dat die onbezorgde jongemensen ook tot de bende behoren, en dat, als die bloem van een meid de broek aan heeft, erger kan zijn dan de rest - erger zelfs dan die argeloze bokkerijdersvrouw die haar man, nadat hij de hele nacht op roof was uit geweest, des morgens vroeg, toen hij op zijn tenen zijn huis binnensloop, met een talhout afroste, omdat hij natuurlijk weer al die tijd in de kroeg gehangen had!

Lief en leed heeft Jacques de Keukelaer met de losse jongens en lustige meiden van de bende gedeeld.

Het is als vanouds, toen hij met zijn kapitein en diens troep door 's Heren landen trok, altijd ver vooruit of heel ver achteraan, al naargelang de krijgskansen, en nooit te dicht bij de plaats waar de kanonnen speelden of scherp-

schutters elkander vanuit een hinderlaag beschoten.

Maar er is altijd het zekere weten dat eens het einde komt: de verdwaalde kogel uit het geweer van een dronken vijand of van een verstrooide vriend of de welgemikte kogels van het vuurpeloton dat altijd zo gauw voor deserteurs bijeengetrommeld is.

Bij de bokkerijders is het niet anders.

Alles gaat goed - gaat járen goed.

Nog voordat het gevaar er is, ben je gevluucht, zonder laatst vaarwel aan de vrienden die er dit keer voorgoed bij zijn.

Je houdt je aan je kapitein die wegen en sluiptwegen kent. En dan doet je eigen onschuldige gezicht wonderen.

Wie verdenkt er nu een clown, een nar, een dwaas?

Als je maar bij iedere nieuwe inbraak, elke brand het hardste 'ach!' en 'weel!' roept en het eerst met emmers water sjouwt. En als ze je zien met een breekijzer in de hand, dan wou je juist die gemene bandieten, die nachtdieven en inbrekers, die straatrovers en brandstichters met je 'ijzerken' de hersens inslaan.

De waakzame speelt zijn loon nooit kwijt!

Zonder uniform weet niemand of je vriend of vijand bent. En het signaal dat je zo vrolijk op je viool speelt of achteloos fluit, klinkt nooit dreigender dan een opgewekt danswijsje. - - -

Een lentenacht in het jaar 1750, van de vierde op de vijfde maart.

In het Stamener bos temidden van zware beuken speelt Dujardin zijn lied.

Een zwarte schaduw die al gauw van andere duistere

schimmen gezelschap krijgt...

Een samenzwering.

Het doel: inbraak ten huize van Hendrick Petri, genaamd De Waal, te Puth-Schinnen.

De kapitein - hij heeft het gezicht zwart gemaakt en noemt zich Peter - deelt de bevelen uit, slechts half verstaanbaar, omdat de onderste helft van zijn gelaat achter een rode zakdoek schuilgaat.

Men begeeft zich in verspreide groepjes op weg. De posten worden uitgezet. Zekere Nol C. die aan de kapitein verplichtingen heeft, want vaak bedelde hij Op het Eynde in Geleen, een stuk brood bij hem en warmde zich daar in de keuken bij het vuur, wordt tegen wil en dank - maar bedelaars hebben geen keus - op wacht geplaatst aan het huis van Daniël Meyers met de vertroostende woorden:

‘Blief hier staen, mantjen; du sols ouch wat kriegent!’

En wat krijgt hij, die Nol, die trouwe jongen?

Als hij wil vluchten, trekken de kapitein en Antoon H. hun messen en dreigen hem te vermoorden.

Hij moet fluiten ‘so hy onraet hoorde’, maar voor het geval dat het hem in de zin komt te fluiten zonder iets anders te horen dan het bange hameren van zijn eigen hart, dan zullen ze het arm jongske doodslaan.

Zo zeggen ze tenminste. En hun ogen gloeien kwaad genoeg om dat te menen ook!

De trouwe jongen heeft spijt van ieder stuk brood dat hij ooit bij kapitein ‘Peter’ in diens keuken genoten heeft.

En hoe kon hij weten dat het vuur, waaraan hij zich bij hem warmde, voor hem nog eens het vuur van de hel zou worden?

Petri, de ‘Waal’, die niet ver van de rijke Daniël Meijers woont, ligt intussen op geen kwaad verdacht, met zijn vrouw in bed.

Dan hoort hij de deur opengaan, ineens klaar wakker, doch spoedig weer gerustgesteld. Hij meent immers dat het zijn zoon Joannes is die er vanmorgen op uittrok met de kar en naar de ‘coel’ om kolen is gegaan.

En dus roept hij, met de opgewektheid van de onbezorgde vader:

‘Jan, bist du het?’

Doch reeds stormen er vijf man tegelijk naarbinnen.

En Petri, nu met geheel andere stem, roept ontdaan:

‘O Heer, wat is dit?!’

Vol schrik trekt hij de slaapmuts ver over de oren. Maar toch hoort hij de stem die antwoordt:

‘Wier sullen diech noe hebben!’

Ja, het taaltje dat je als bokkerijder gebruikt - met verdraaide stem - is zelden zuiver Nederlands en nooit behoorlijk dialect. Niemand hoeft te weten, of je uit Lutterade, uit Geleen, uit Meerssen of uit Merkstein komt.

Wat er verder gebeurt, zullen de protocollen later als volgt melden:

Een gezet persoon, in het blauw gekleed, met donkerbruin gekruld haar, springt bovenop het brede bed der echtelieden en slaat de vrouw met een ‘yserken’ bewusteloos. En ze had dood kunnen zijn.

De vier anderen grijpen de man Petri, binden hem handen en voeten vast. En dan wordt hij door een persoon van de Wintraak, de reeds genoemde Antoon H., bij de haren verder in bedwang gehouden, en aldus wordt hij van het bed getrokken en ‘soodaenigh met een yzeren

boom geslagen dat het wel seker scheen dat men hem doot wilde maeken. Doch hij hadde het geluck sijn hoofd te konnen salveren onder het bedt.’

Doch een van de onverlaten houdt hem een brandende kaars aan zijn achterste en vraagt hem met uiterst pijnlijke aandrang, waar het geld is.

Petri evenwel houdt zich wijselijk stervende - wat hem, gezien de doodsangsten die hij uitstaat, niet moeilijk valt... En lijken sterven niet.

Intussen is ook Jacques Dujardin van Hommert ingekomen. Doch deze schijnt ‘enkelst maer oghen te hebben’ voor het geweer dat aan de muur van de echtelijke slaapkamer hangt.

Dit ‘ondersoeckt hy eens terdeghe en hing het toen om de hals en gingh ermede naarbuyten...’

Dan hoort Petri vele anderen binnenkomen. - Het is vreemd maar een bang man verneemt altijd het naderen van hele legers ook als het slechts een peloton is dat behoedzaam nadert! - Hij ‘hoort zoeken in alle kameren. En van de nachtdieven hadden enighen het aengesicht swert gemaekt en alle spraken Hoogduyts alsof ze uit Duytsland kwamen, maar allen met een tonghval dewelcke hunne Limburgse afkomst verriet.’

Doch waarom die affectatie, want Petri zal later voor schout en schepenen verklaren dat hij ‘docht dat men hem en sijne vrouw doot waende...’?

‘Menende alleen te sijn vroeg bedoelde huysvrouw eindelyck, uit hare verdoving langsaem ontwaeckende 2 à 3 mael: Henri leeft ghij noch?’

Maar haar trouwe Henri dorst hierop niet antwoorden, vresende inderdaad doot te sijn so hij sulx dede. -

Als dan alles gestolen is, wat er te halen valt, komt er een van de nachtdieven in de slaapkamer terug om - heel gedienstig - het licht uit te blazen. Men moet geen olie onnodig verspillen!

En nu is het Henri Petri die bezorgd vraagt:

‘Marie, leeft ghij noch?’

En zij - natuurlijk - antwoordde:

‘Ja, Henri. Ghij ook?’

Wat stellen bange mensen elkaar toch rare vragen!

Maar enkele dagen na die brutale inbraak, waarbij voor de zoveelste maal de ‘trouwe jongen’, op straffe van een paar fikse oorvijgen en een rase dood, op wacht heeft gestaan, gaat er al het dwaze gerucht rond dat Jacques de Keukelaer aan die schendinge braak medeplichtig geweest zou zijn.

Dus stapt hij naar de vrouwe van Ter Borgh in Schinnen. En wat doet hij, die slimme vogel?

Hij geeft zich aan.

Hij zegt dat hij inderdaad meegedaan heeft aan de diefstal met braeck ten huuse van Petri, bijgenaemt ‘de Wael’. Ja, dat heeft hij.

En terwijl hij die verschrikkelijke woorden uitspreekt, draait hij hulpeloos en met een onnozel gezicht zijn hoed tussen zijn rappe speelmansvingers rond.

Maar de vrouwe van het Huys Ter Borgh antwoordt en zegt hoofdschuddend:

‘Gaank doe mèr, Chjäkske, doe en deits soe get neet!’

En toch - op grond van zijn onschuldig gezicht door de hoge vrouwe zelf op eigen verzoek vrijgesproken - komen ze hem halen.

Hij wordt gevangen gezet in de kelders van hetzelfde Huys Ter Borgh, waarvan de milde châtelaine hem tot niets ergers dan dagdieverij in staat achtte.

Nu blijkt hij ineens een echte nachtdief te zijn!

En samen met de man van op de Wintraak, de schoenlapper en bedelaar Antoon H., broer van de veldwachter van Puth, is hij niet waard het licht van de dag nog ooit te zien.

Hoe kasteelvrouwen zich toch zo kunnen vergissen!

Die Antoon H. blijkt al dadelijk na de eerste tortuur niet wat men een deftig man noemt. En het feit reeds dat Sjaakske de speelman en goochelaar hem kent, spreekt duistere boekdelen.

Hij bekent dan - die bedelende schoenlapper -, hoe hij eens een vrouw heeft aangerand om haar te beroven. Doch hij had moeten vluchten, omdat zij zo gilde. En later heeft hij toen vernomen dat genoemde vrouw niemand minder was dan de dochter van de schepen Paes Limpens van de Tiendhof te Gracht-Oirsbeek.

Ook heeft hij, die Antoon H., '4 jaren getrouwt sijnde, later nog eens een vrouw uit Hoensbroek gearresteerd en echtbreuk gepleegd met de vrouw van Thewis de M.'

Die Thewis speelde in de herberg met de kaart. En toen nam de bedelaar-schoenlapper - dat komt ervan als men zijn bedelaar niets geeft en zijn schoenmaker niet betaalt: dan komt deselve van quaet tot erger! - toen nam dus die Antoon H. de aan het huys verborgen opgehangen sleutel van Thewis de M. z'n woning. En daar had hij toch werkelijk niets verloren!

Hij nu trad binnen bij de vrouw van zijn gebuur als was hij haar eigen man.

De tweede keer pas dat hij met haar hetzelfde wilde doen - hij liet galant in het midden wat hij dan die eerste keer wel met haar gedaan had - werd hij door haar herkend... En ze wees hem de deur.

Ja, die vriend van Jacques de Speelman, biechte getrouw alles op: zijn hele leven van riemen-snijder-uit-ander-mans leer.

Maar je zult op de pijnbank liggen met de Spaanse stevelen aan, of aan een balk van de zoldering hangen met loodzware gewichten aan je voeten met scheurende pezen en krakende gewrichten!

Doch hoe wordt eerst die arme Keukelaer gemarteld... De rechters wijken vanwege zijn halsstarrigheid van de toch al niet malse voorschriften af, omdat 'hy steeds maar ontkennen blijft'. En dit 'geschied op advys van twee kundige rechtsgeleerden'.

Hun raad komt de schepenen die dit kostbaar rechtskundig advies inriepen - maar vooral toch de arme Sjaakske - duur te staan.

Men zet hem, om te beginnen, de duimschroeven met de Spaanse stevelen op. En hij 'verweert zich so fel dat hij het hoofd tegen de muur soude hebben stuck gestoten als de scherprechter het niet omlaegh hadde gehouden'.

Hij krijgt daarna een nacht om wat op verhaal te komen. En de rechters hoopten nu maar dat 's anderendaeghs sijn geheughen opgefrist soude sijn'.

Doch 'dit niet het geval en sijnde werd hy met syn strack gebonden armen omhoog getrokken'.

Bijna een uur, met zware gewichten aan de voeten, blijft hij zo als gevoelloos hangen.

'Ende het scheen wel dat hy sliep...'

Maar, zie, hij ontwaakt weer, en zwijgt!

Op 17 december 1750 wordt hij, gestoken in zijn ijzeren dwangbuis, nog eens voorgeleid, riekend naar de diepe en muffe kelder waarin hij zo lang opgesloten gezeten heeft, samen met de ratten.

Men snijdt hem de haren af, waarop hij altijd zo trots is geweest. En hij, zo kaal nu als een biljartbal en terecht het ergste vrezende, vraagt 'toch gene artificiën aan te wenden doch enkelt maer christelijke middelen'.

En hij, christelijk ook van zijn kant, begint zonder iemand te verraden zijn avonturen bij het leger te vertellen, breedspakig, wat snoeverig, maar niet onamusant. Waarop men hem, 'niet veel wyser wordende, opnieuw tortureerde' - van 7 uur 's morgens tot ¼ voor 8 des avonds. En dan bekent hij zich schuldig, althans medeplichtig, aan de diefstallen bij 'de joffers Gadé te Lutterade en Henri Petri, bijgenaemt de Wael te Puth', doch hij verraadt ook thans niemand.

Op 6 februari 1751 wordt hij dan, een intens gemarteld maar ondanks alles zijn vrienden getrouw man, tot de galg veroordeeld. -

Drie dagen daarna wordt hij opgeknoopt, op de Danekerberg, langs een fonkelnieuwe ladder opklimmende naar een fonkelnieuwe galg.

Maar Antoon H., de inbrekende en echtbrekende bedelaar-schoenlapper, die de voorafgaande weken en maanden in de kelders van Huize Ter Borgh het kermen en spoken en razen van de hels gemartelde Jacques Dujardin hoorde en het niet langer kon uithouden - want ook zijn beurt zou weer komen -, slaagde erin uit zijn gevangenis te ontsnappen.

Later vindt men in de kelder zijn ‘harnas’, zijn stevig stalen dwangbuis, waarvan drie kluisters waren gebroken. Ook ontdekt men dat de plank van het ‘secreet gebroken was’. Wanhoop maakt sterk!

Na eerst door het privaat-riool gekropen te zijn is hij door de kasteel-vijver gegaan en blootsvoets tot Munstergeleen gelopen, alwaar hij een paar schoenen kreeg en toen naar Stadbroek ging, waar hij bij een vriend verbleef, die te vertrouwen was.

Er waren wachters, vier in getal, om een dergelijke gewaagde vlucht te voorkomen.

Enigen speelden kaart in het wachthuis bij de ingang van het kasteel, de rest sliep. En de schoenlapper vluchtte, op zoek naar schoenen...

Er worden disciplinaire straffen uitgedeeld, brieven met verzoek om aanhouding van de sluw rappe Antoon naar alle schepenbanken verzonden.

Hij blijft voorgoed verdwenen.

En men maakt van stro een pop die enigszins op hem lijkt en die men de kleren van de gevluichte schoenlapper aantrekt.

Dan wordt met veel vertoon en onder machtig tromgeroffel die pop opgehangen, langs een splinternieuwe ladder, aan een splinternieuwe galg. En iedereen vindt het ‘net echt’, behalve de voortvluchtige Antoon H. als hij ervan hoort en danig in zijn vuistje lacht...

De waarde van de bij de verdwenen Antoon geconfisqueerde goederen bedraagt 1200 gulden.

Na aftrek van de justitiekosten - want zelfs een stroman hangt men niet voor niets - blijven er zeven- à achthonderd gulden over die men ter hand stelt aan de hoog-

schout en commissaris de Limpens, een zeer kundig rechtsgeleerde...

...zodat, met de schoenlapper gevlucht en toch gehangen en het recht beloond, het abrupt afgebroken lied van de speelman toch nog een blij einde neemt.

De ‘trouwe jongen’

Je zult zelf bokkerijder geweest zijn en op je oude dag terugdenken aan die tijd.

Wat bezielde je toen, wat de wereld nù, onder de voet gelopen door de grote revolutie, in Frankrijk begonnen en met bloed bezegeld, *niet* bezielt?

Maakt het zoveel verschil, wat een handjevol mensen doet of wat een heel volk, door andere volken bewonderd en nagevolgd, moordend en brandend op touw zet?

Of was ook jij in je jeugd niet op gelijkheid uit, op vrijheid, op broederschap? - En op je eigenbelang, nèt als de officieel revolutionaire wereld van vandaag?!

En als je aan jezelf denkt zoals je toen was, arm, berooid, op buit uit, dan denk je aan de ‘trouwe jongen’, even misleid, al even jong, dom en dwaas maar zoveel wreder aan zijn eind gekomen, zoals wij al weten, - en nèt tijdig ontsnapt zoals die schoenlapper.

Voor de schepenbank van Schinnen heeft Nol C. op 22 december 1750 alles trouwhartig aan de heren verteld. - En de heren die er nu zetelen, allen leden van het ‘Comité du Salut Publique’, door dr. Guillotin tot een heilzaam respect voor de kleine man bekeerd, zouden hem terstond

vrijgesproken en met een Phrygische muts gesierd hebben...

Ook vertelde hij, hoe hij in de bende werd opgenomen - en hij pas achttien jaar!

Hij werd in 1731 in Nagelbeek geboren als zo'n echt nette, keurig bráve jongen, op wie nooit iets te zeggen viel, zich gedwee schikkend in de armoede waartoe hij opgroeide, met de pet beleefd in de hand voor eenieder die rijk was en macht had, en met een hoofd leeg van opstandige gedachten.

Niet bijzonder schrander, niet eerzuchtig, de koeien melkend en zich vergenoegend met de wei en de karnemelk... Zo vergingen de jaren, zonder dat het leven van de armen hem een zier wijzer maakte of zijn eerbied voor de rijken hem een zier minder arm.

Toen - in 1749 - 'zijnde op het pleyke gen wei kwam op een zondag na de hoogmis zijn nonkel Geerlingh Daniëls uit Wolfshagen bij hem en nodigde hem uit wat bij hem te komen plenken...'

En wat is 'plenken' in die streken anders dan wat gezellig praten bij het vuur, over de goede oude tijd en het nieuws van de dag, met een grap ook, een kwinkslag zo nu en dan?

En te Wolfshagen 'by syn oom gekomen vond hij by deselve vergaderd Scheperkens Rut en Richterkens Nöltjen, beyden uit Schinveld, de Cnyn van Amstenrade' en nog enkele anderen, met al even schilderachtige namen en een woest en geducht voorkomen.

De brave Nolke had bij zijn kordaat mannelijke oom die altijd even keurig in de kleren stak, voornamer gezelschap verwacht. Wat deed bijvoorbeeld het Cuyperke uit

Schinnen hier? - Al die armzalige mannekes! Wat konden ze anders doen dan zijn ooms brandewijn drinken en hun vuile pijpen stoppen uit zijn fraai porseleinen tabakspot, vol goede varinas?

Of Nolke ook een glaasje meedronk?

En oom vroeg het zo vriendelijk, dat hij niet wilde weigeren.

Het was zijn eerste glaasje, maar zijn laatste zou het nog lang niet zijn.

Nee, een pijp rookte hij niet. Die rook hing nu al veel te dicht onder de lage zoldering. De trouwe jongen moest ervan hoesten.

Of was het van de brandewijn die hem brandde diep in de keel?

‘Gelijk wordt door gelijk genezen,’ orakelde oom Geerlingh Daniëls. En hij schonk het glaasje van de trouwe jongen nog eens vol.

In de kortste keren raakte de jongeman beneveld.

Wat vertelde zijn oom daar toch allemaal?

Er was onrecht in de wereld...

De rijkdom van de machtigen was gestolen goed, door de ene dief van de ander geërfd...

En hun macht was de overmacht van een kleine klik... Die hielden elkaar de hand boven het hoofd...

De iets minder rijke was de dienstwillige dienaar en slaaf van de iets meer rijke...

En stelen was geen stelen als men het van een dief deed. Nolke knikte zoals hij dat altijd gedaan had als zijn oom hem iets zei. Ouderen weten alles beter. En zijn oom was voor hem als een vader.

Toch spookte het door zijn hoofd dat stelen altijd zonde

was, net als liegen, dat had hij zo op school en later ook van meneer kapelaan en van meneer pastoor geleerd.

Oom Geerlingh Daniëls knikte wijs en schonk de glazen nog eens vol. Zijn pijp walmde als een brandoffer.

‘Ja, ja, maar is zonde altijd kwaad? Is de duivel ooit zo slecht als men hem uittekent?’

Had Nolke de duivel weleens gezien als hij kwaad deed? Nolke werd rood. Hij had nooit kwaad gedaan, en daar schaamde hij zich nu over.

Op school had de meester hem geprezen omdat hij zo braaf was, maar de andere jongens hadden hem geslagen, juist dáárom.

Hij had met zijn braafheid niet veel bereikt. Hij had met zijn petje in de hand langs de weg gestaan als meneer de schout of de heren schepenen of de hoogedelachtbare heer drossaard met zijn freule voorbij kwamen rijden in rijtuigen met twee, vier, zes paarden ervoor. En de enige dank die hij ooit voor zoveel jeugdige eerbied kreeg, was het stof dat hij hapte als het in wolken opsteeg van onder de rijtuigraderen, of een tik met de zweep van de koetsier dat hij uit de weg moest gaan.

Altijd had hij zijn petje afgenomen, ook voor zijn voornaam geklede oom uit Wolfhagen. En dat deed hij ook thans, want noonk Geerlingh Daniëls moest wel gelijk hebben - een zoveel oudere man als hij -; hij moest wel gelijk hebben als hij beweerde dat stelen van een dief het met geweld terugnemen van wettig eigendom is. Dat was op school ook zo gegaan: had een jongen brutaalweg iets van je afgenomen, dan probeerde je het terug te krijgen, met vuistslagen, desnoods met een klomp in de hand.

Alleen was het hem nooit gelukt omdat hij daar te braaf en te schuchter voor was en omdat niemand zijn partij koos, zodat hij altijd verloor - en niet alleen wat ze hem afnamen, maar ook de vechtpartij die ontketend werd als hij een schuchtere poging deed het verlorene terug te winnen.

Van die ziekelijke lafheid nu hoopte oom Geerlingh Daniëls hem eens en voor al te bekeren.

Dat de jongen nu al een stevig glas meedronk, pleitte voor de goede afloop.

Dat hij langzaam begon in te zien dat de armen maar alleen dáárom arm waren, omdat ze in de loop der eeuwen door de rijken weerloos waren bestolen, was een tweede winstpunt.

Wat leerden ze zo'n jongen op school? Niets dan verhalen, vervelend van eentonigheid, over graven die graven, vorsten die vorsten en keizers die keizers versloegen om hun land en volk of zelfs hun vrouw af te nemen om daarna nog lang en gelukkig bij de gratie Gods en tot heil van hun onderdanen en op hun kosten over hun onrechtmatig verkregen goed te regeren.

Met een kroontje op je hoofd mocht je alles, ook al had je het eerst van een ander afgekaapt, waarna deze dan als Karel de Kale of Jan zonder Land een duistere toekomst tegemoet ging.

Na de nodige glaasjes brandewijn, waarin ongetwijfeld een werkzaam pulvertje gemengd was, zag de brave jongen nu zelfs in zo'n onappetijtelijke verschijning als de Cnyn van Amstenrade een vriendelijk en hartelijk man, van wie hij hoopte dat die eerlang zijn goede vriend zou worden.

En ook dezulken die hun gezicht zwart hadden gemaakt of een masker droegen, joegen hem geen schrik meer aan, doch deden hem veeleer denken aan een genoeglijk Sinterklaasfeest of een carnavalszitting, aan een bijeenkomst van prettige en gezellige lieden, waarvan deel uit te maken een eer en een genoegen was.

En toen vroeg Geerlingh Daniëls hem op de man af, ‘of hy wilde onder syn compagnie syn’.

‘Die daar,’ zo zei hij, op de anderen wijzend, ‘zijn er ook bij. Wij gaan gezamenlijk erop uit om te stelen, wat ons rechtens toekomt. Wij hebben al sinds lang gestolen en ons is niets gepasseerd.’

Terstond stemde Nolke toe, want hij had een heidens respect voor zijn oom en was zo beneveld dat hij zelfs de duivel nog vriendschappelijk de hand gedrukt zou hebben en hem gevraagd hem de kortste weg naar de hel te wijzen.

Het was hier trouwens al bijna nèt zo warm.

‘En Geerlingh schreef hem op in zijn boecxken. Hierop gebood deze aan allen het vertrek te verlaten om dan een voor een weer binnen te treden.

‘Op syn beurt binnenkomende zag Nol op een banxke staen twee cleene brandende keertzkens, een crucifixke, een cleen steene Moedergodsbildt, synde dat banxke bekleed met eenen witten doek waerop oock lagh eene doode handt in een plagge gedraeijs, ende daer neffens een cleen doosken.

‘Geerlingh Daniëls, doen gecleet met blaeuen jas met rooden kraag en koperen knopen heeft hem - de trouwe jongen - doens den eedt vorgelezen en hem daernaer van woordt tot woordt voorgeseyt, en hy hem naer-

gesproken en gedaen heeft mits opstekende de twee eerste vingeren met den duijme sijner rechter handt:

‘dat hij Godt met de heijlige Moedergodts afsweere en den duivel *toe...*’

Die dure eed liet hem zijn oom zweren, zoals hij getuigde voor zijn rechters die met hun instrumenten van tortuur zelfs nog uit hem gekregen zouden hebben dat hij op een bok naar de hel gevaren en weer terug gereden was!

En hij vertelde verder onder het knarsen van de raderen en het kraken van zijn jong en zwak gebeente: en zijn rechters aan 't schrijven in hun curieus klerkentaaltje:

‘In cas hy daernaer gevanghen werd hij sigh eerder moeste laeten dootd pijnigen als eenen van hen verraeden offte in cas hij hen verraedde ende daernaer uitquaeme sij met hem soudon doen gelijk het diegheene soude gaen die alsoo gevanghen werden...’

Maar die verschrikkelijke eed belette de trouwe jongen niet alle namen te noemen die men hem voorzei, alle gruwelen te bekennen die men hem voorlas, geloof voor te wenden in alle bijgeloof dat men hem in de schoenen schoof.

Hij hoefde niet voor de wraak van de bokkerijders te vrezen, zo zei men hem.

Nee, dat hoefde hij niet...

Hij werd gehangen en overleefde zijn trouwhartige bekentenis niet:

een bekentenis die niet meer waard was dan het papier, waarop een nijvere klerk die met veel sierlijke krullen en overbodige halen van zijn ganzepen noteerde.

In kreten, onder hijgen, met bittere tranen van water en bloed gedictieerd laat dit alles zich nu lezen als voor altijd

geboekstaafde onmenselijke en beschamende geschiedenis. En toch: wat zou een door drank bedwelmde jongen zich al kunnen herinneren van dure eden die hij zwoer, van dode handen, van geheimzinnige doosjes, van met onheilige bedoelingen voor Mariabeelden gebrande kaarsjes en verstikkende wierook?

Nu aanbidt men op ontlusterde altaren de godin van de rede in haar rose en blanke glorie; en weer zitten in de voorste banken de notabelen van weleer, blij de dans te zijn ontsprongen die zij eertijds anderen met de strop om de hals aan de hoogste boom lieten dansen, blij te zijn ontkomen - zoals destijds in Putbroek geschiedde - aan het lot van die arme stakker, die als een hond aan een paal gebonden, rondrende door een rondom aangestoken vuur van takkebossen totdat hij er ten slotte verschroeid en verkoold bij neerviel, tot grote en algemene bevrediging van het door het stelen van een handvol zilver gekwetste rechtsgevoel.

Maar er school een schone symboliek in die straffen: de voor een meened opgestoken hand werd eerst afgekapt, voordat je het schavot op ging, of de tong waarmee je God en Zijn heiligen had gelasterd werd uitgerukt. Maar waarom ze je uiteindelijk wurgden, was nooit helemaal duidelijk, hoewel het 't beste was, want hoelang leeft een mens zonder tong, zonder handen, gek van de pijn en kreupel van het radbraken en soms nog gegeseld en gebrandmerkt bovendien temidden van zijns gelijken die, recht van lijf en leden, al niet aan de kost komen?

En als je er thans een rechtsgeleerde over aanspreekt die leed en lot der mensen, keurig in paragrafen gerangschikt, uit dikke boeken tovert, in rundsleer gebonden,

dik onder het stof, door de eeuwen vergeeld maar niet uitgewist, dan zet zo'n geacht jurist zijn bril recht en bladert en hoest en spreekt heel geleerd van de 'Lex Carolingis' die stamt uit de tijd van Keizer Karel de Vijfde, toen er nog Moren vermoord en ketters verbrand werden en zijn zoon Philips II de Tachtigjarige Oorlog nog verliezen moest.

Maar wat doet zo'n mens-en-vorst-onterende martelwet in deze verlichte eeuw, waarin men zich beroept op de rede en op het gezond verstand, waarin koningen sloten maken en keizers arme muzikanten waarderend op de schouder kloppen?

Of zijn dergelijke wetten, zonder respect voor de mens en zijn redelijk verlangen naar een heel klein beetje geluk, enkel nog goed genoeg voor die domme boeren in Limburg die nooit leerden meer te vragen dan zij kregen, die als trouwe jongens met hun petje in de hand altijd maar weer langs de weg gingen staan als meneer de baron of meneer de graaf - of alleen maar meneer de jonker of mejuffrouw de freule - in wolken van stof voorbijreden in glanzende koetsen met twee, vier of zes paarden ervoor, of door edele jachtlust gedreven dwars door de rogge, de haver, de tarwe stoven, nobel nonchalant méér vernielend dan de regen en de hagel van een heel jaar?

En wat kunnen de domme boeren die dat en érgers overkomt, anders doen dan bokkerijder worden - om zich dan nog grondiger te laten uitroeien dan de rogge, de haver, de tarwe en het wild?

O ja, er waren er die protesteerden, die luidkeels herriepen wat men op de dorsvloer van de tortuur uit hen geranseld had aan voorgezegde leugens en koortsfantasieën.

Daar was die booswicht - we komen hem ook tegen in de vrome kroniek van Kloosterrade - die 'al op de plaats der terechtstelling gekomen met luider stemme en seer toornig sijnde, met de voet op de gront stampende den griffier toeriep: 'Alles wat ghy daer voorleest, is vals; ik herroep alles wat ik tegen mij en ten laste van anderen verklaard hebbe; ik ben onschuldig...'

En 'hij wierp zich zonder berouw op het gereed liggende kruis en liet zich gewillig het hoofd afslaan'.

Maar niemand die de beul een teken gaf, hem tegenhield, last gaf tot een nieuw proces, een herziening van het vonnis.

We weten het: de biechtvader die de man op berouw en boetvaardigheid moest voorbereiden, had zijn werk slecht gedaan.

Een ziel was onverzoend met haar Schepper, ter helle gevaren.

En nu de Franse revolutie gekomen is en rentmeesters, met adelstitel en al, over het gestolen, zwart goed van hun geuillotineerde meesters regeren, nu er zelfs priesters de eed aflegden op een goddeloze grondwet - een eed, heel wat zondiger, heel wat zwaarder, heel wat authentieker ook dan de legendarische bokkerijderseed -, laat men de opgejaagde nachtdieven en rovers, die misschien niet meer deden dan op wacht staan toen een jonker en een gravenzoontje uit stelen gingen, aan hun verdoemenis en hun schande over, laat men hun gebeente rotten aan de galg, waaraan het hing of in het massagraf op het galgeveld, onverlost en onverzoend als ze niet van tevoren eerst alles berouwvol en rouwmoedig bekenden, zoals die trouwe jongen deed:

een schande voor Limburg, ook al herriepen ze alles, ook al waren ze onschuldig, of niet schuldiger dan de eerste de beste die om hun martelingen en dood lachten en de laatste brokken wegsleepten van hun armzalig erfdeel.

En zij die nù dansen om de vrijheidsboom en luidop het lied zingen van de vrijheid, de gelijkheid en de broederschap, schamen zich steeds nog over hen, die hun met armoede en gebrek, onder levensgevaar en achtervolgd door alle gevaren van de nacht en van de geniepig wrede wraaknemingen van het in zijn veiligheid bedreigde recht der rijken, voorgegaan zijn naar de broederschap des bloeds, de vrijheid van de dood, de gelijkheid van het massagraf.

Geen goed woord voor de bokkerijders van Limburg, want men zegt dat ze stalen toen ze honger hadden, dat ze schuld bekenden toen ze gemarteld werden en dat ze aan de galg der schande stierven in plaats van eerzaam in hun bed, met een klein vermogen onder hun hoofdkussen en een handvol juwelen...

De verscheurde preek

Men vertelt van een pastoor die tijdig voor een heiligschennende overval door de bokkerijders gered werd, omdat hij net nog het klokketouw wist te grijpen.

Alle kerkklokken begonnen te luiden. En de kapitein met zijn bende nam ijlings de vlucht.

Er waren in de loop van de achttiende eeuw verschillende benden die elkaar opvolgden als de golven van de zee als het stormt.

En welke bende het was - de eerste die volgens de geschiedenis louter uit landlopers en armoedzaaiers bestond, de tweede waarin ook de meer gegoeden op een deel van de buit aasden, of de derde die, door het intellect van één man geleid en gesteund door het kapitaal van twee anderen, duistere politieke oogmerken nastreefde - dat vermeldt het verhaal niet.

Maar hoe het ook zij, de pastoor die in zijn hart een vroom en goed man was, ging nadenken over het gebeurde, diep en grondig.

Hij wist zo ongeveer wel, wie het op hem gemunt hadden. Zijn huisvrienden waren het niet!

En hij schaamde zich als gewijd volgeling van de Armste

der armen dat men hem over één kam schoor met de rijke boeren uit zijn parochie en met de paar adellijken van de kastelen in de buurt die de meeste tijd in Brussel en in Parijs een leven leidden dat wel zeer verschilde van wat hij hun als kinderen tijdens de catechismusles had voorgehouden.

Was hij dan werkelijk zoveel rijker dan het een arm priester betaamt?

Wekte zijn levensstijl nu heus de begrijpelijke begeerlijkheid van de arme sloebers in zijn dorp?

‘Laten we vandaag maar eens geen vlees eten,’ had hij als eerste gevolg van zijn vruchtbare overpeinzingen tegen zijn huishoudster gezegd.

‘Maar het is toch geen vrijdag!’ had die bits opgemerkt. ‘Bovendien hebben we zoveel vlees dat het bederft als we het niet opmaken!’

Ja, en hoe komt een arme pastoor aan zoveel vlees?

Heeft hij ooit om meer gevraagd dan hij nodig heeft?

Is hij soms zo walgelijk dik als sommige abten van kloosters waar Sint-Franciscus uitgemergeld, tot een beeld van Christus vergeestelijkt, als patroon en martelaar der armoede boven het hoogaltaar prijkt?

Maar tussen de pastoor en zijn jeugdideaal van heiligheid staat zijn huishoudster, mede met hem verbannen in de eenzaamheid en het zelfbeklag van het celibaat.

En als hij bidt, dan klaagt zij.

Zij jammert, als hij zich versterft.

Geeuwt hij van de honger - of alleen maar van de slaap -, dan rent ze de boeren af om bloedworst, balkenbrij, zijden spek, een lamsbout.

En meestal wint bij de boeren de vroomheid het van hun

erfelijk gebrek aan vrijgevigheid. Of wellicht sussen ze hun geweten door aan één te geven wat ze aan vele anderen weigeren?

Een goed pastoor bemoeit zich niet met de keuken en eet braaf, wat men hem voorschotelt.

Zet hij met Kerstmis het voorsnijmes in een kalkoen die hij nooit eerder in zijn pastorietuin zag, dan vraagt hij niet, vanwaar dat goed gemeste dier op zijn tafel belandde.

Hij prijst de goedheid der mensen en eet, wat hij op kan, en bewaart de rest voor Sint-Stefaansdag.

Zo voelt de pastoor het droge brood van de armen nooit korrelig en schraal knarsen tussen zijn tanden.

Wil een pastoor verhongeren, dan moet eerst de wereld vergaan...

Nu waren dus de bokkerijders, of hoe ze die stakkers noemden, in het holst van de nacht op zijn schamele tienkamer-pastorie afgestormd, verlokkt door het gerucht dat hij rijk was, welvarend, welgesteld, terwijl het hem toch alleen maar niet slechter ging dan de meeste arme pastoors van doodarme parochies.

En had hij niet tijdig naar het klokketouw gegrepen - wat een zegen was en een geluk, zoals zijn huishoudster hem met bevende stem had gezegd - dan hadden ze zich zèlf van zijn armoe en gebrek kunnen overtuigen.

Ja, dan waren ze voorzeker óók afgetrokken, bekeerd en beschaamd en als betere mensen.

Of niet soms?!

Het was over die vraag dat de pastoor diep en zwaar en uren achtereen peinsde en piekerde.

En voor een zondag - het was het feest van zijn naam-

en kerkpatroon - bereidde hij een preek voor, een moedige, een éérlijke preek.

Tot laat in de nacht brandde er licht in zijn werkkamer, zodat de boeren die het zagen als ze nog laat uit de herberg kwamen en de 'schutten' als ze hun ronde maakten en de 'veldbode' die de zorg had voor de veiligheid op akkers en weiden, want het stelen van veldvruchten is een gruwelijk vergrijp, des anderen daags tegen elkaar zeiden:

'Onze pastoor is bang. Die goede man durft nauwelijks nog te gaan slapen!'

Maar de pastoor die niet bang was, behalve voor de stem van zijn eigen geweten, schreef en schreef: een preek die moest klinken als een klok en luider nog dan de klok die hij geluid had om zich de bokkerijders van het lijf te houden.

En op zekere nacht waakte de dienstmaagd omdat zij de stem van haar meester hoorde, luid en krachtig als stond hij al op de kansel en sprak hij zijn kudde vermanend en overtuigend toe.

'Hij oefent zijn preek,' dacht de maarte. 'Het zal wel weer tegen de onkuisheid gaan.'

Maar toen spitste ze haar nieuwsgierige oren.

Neen, tegen de onkuisheid ging het niet, zelfs niet tegen de duivel.

Maar het ging tegen de rijken en hun hovaardij.

'Beminde gelovigen,' zo hoorde ze hem zeggen, 'ons dorp, ons gewest, heel ons land wordt door een verschrikkelijke plaag geteisterd, door wolven in schaapskleren die het ten gronde willen richten uit naam van het recht, in naam van onze hoge soeverein in naam zelfs van God.'

‘En natuurlijk denkt ge, hier veilig bijeen in Gods huis, aan hen die wij bokkerijders noemen, aan onze dwalende en afgedwaalde broeders in Christus, van wie er weer zovelen in de gevangenis smachten, in de gruwelkamers worden gemarteld om daarna te worden opgehangen en als ziek slachtvee in de grond te worden gestopt door de vilder en zijn helpers.

‘Ik weet het: tot in het verre Brussel waar zij wonen die ons thans regeren, draagt men in de hoofdkerk van de heilige Goedele plechtige smeekdiensten op om van die ‘landplaag’ zoals zij zeggen, te worden verlost.

‘Maar is die landplaag niet veeleer een verdiende straf? En moesten niet veeleer wij gestraft en gelaakt worden om onze gierig beschermde rijkdom, om onze hebzucht, om ons schandelijk gebrek aan medelijden met de armen, met de hongerlijders, met hen die in God noch gebod geloven omdat voor hen God nooit mens is geworden en alle geboden die òns beschermen zich enkel maar tegen hèn keren?’

‘Wee hen, die ergernis geven. Zij eten vlees driemaal per dag, en de arme heeft zelfs geen droog brood. Hij zwoegt op akkers waar het graan wast dat voor hem niet wordt gemalen. Hij velt en kapt het hout dat hem en zijn vrouw en zijn kinderen niet verwarmt. En onze naastenliefde reikt niet verder dan de wanden van ons huis en van onze hoeve, dan de wallen en de slotgracht van slot en kasteel...’

De pastoor, proefprekend voor zijn spiegel, raakt thans pas goed op dreef.

En zijn huishoudster ligt te huiveren in haar bed, nu niet van angst voor die duivelse bokkerijders, maar voor wat

haar heer zich daar voor rampen afroept over zijn hoofd. Als dat de bisschop hoort of de graaf!

Maar reeds verneemt zij de stem weer van haar pastoor, en die stem zwelt aan als een onweer.

‘Wee hen, die valselijk getuigenis afleggen en die anderen op de martelbank daartoe dwingen! Wee hen, die hun bezit trachten te verdedigen door het gerechtelijk ombrengen van onschuldigen, van onschuldig verleiden, van drie en meer keer zoveel verdachten als er schuldigen zijn...’

Dat grenst al aan waanzin, meent de huishoudster. En zij staat op en gaat zich aankleden.

‘Op deze feestdag van sint-Franciscus, de apostel van de armoede, die de heiligheid predikte van het zich alles ontzeggen, die gelijkheid voor het oog van de Heer, van de arme met de rijke, van het voorrecht te mogen geven dat het enige geldige privilege is van hen die rijk en machtig zijn, wil ik u die warm en welvarend op uw hoeven en veilig en beschut op uw kastelen woont, oproepen ter bekering, tot het zuiverende inzicht dat de dief die thans steelt, voordien de bedelaar was die de hand uitstreekte naar wat hem werd onthouden.

‘Het is het dørre hout dat brándt. En waar de weldadigheid heerst, waar de arbeider zijn recht op een rechtvaardig loon niet onthouden wordt, waar de christenen door hun gedrag de armen en zichzelf de zaligheid van het weldoen gunnen, daar woeden geen bokkerijders...’ En dan verschijnt de huishoudster, de blaker met de brandende kaars in de hand, als een spook in de werkkamer van haar heer.

‘Maar, meneer pastoor,’ jammert ze, ‘als de vrouwe van het kasteel u zo hoorde! Haar gehele familie, tot vijf eeuwen terug, gedenkt zij in plechtige gezongen jaardiensten! En meneer de baron! Nooit schiet hij een ree, of hij brengt ons de rug. En van iedere vijf hazen zijn er twee voor ons...’

Met glazige ogen kijkt de pastoor haar, niet begrijpend, aan. Wat wil die dwaze vrouw?

‘Hoor je dat kermen?!’ hijgt hij. ‘Hoor je dat schreeuwen als van een ziel in nood?!’

Maar de goede maarte hoort niets, behalve de wind die zucht in de bomen, en de haan op de toren die knarsend zich wendt om zijn as.

‘Daar, in de kelders van het kasteel, worden ze weer gemarteld...,’ mompelt de pastoor als verdwaasd. ‘Die hebben van de baron geen reerug gekregen, geen hazen, geen patrijzen. Misschien heeft de een een schapebout gestolen en de ander vijftig gulden. Of wellicht ook hebben ze alleen maar op wacht gestaan, toen het gebeurde.

‘Maar nu moeten ze eraan geloven. Meneer de schout trekt zijn beste pak aan en de beul beraamt zijn kosten. En van wat hun dood kosten gaat, hadden die stakkers gemakkelijk een heel jaar kunnen leven.

‘Doch, helaas, men gooit zijn goede geld niet aan levende schelmen weg...’

De dienstmaagd staat met haar brandende kaars in de sidderende hand als aan de grond genageld.

Zo spreekt geen priester die op het kasteel een geëerde gast is en aan wie de boeren het beste deel van hun vette varkens offeren.

Voor hem is de staart van de os als die geslacht wordt,

en de tong ook, en een flink stuk van wat er tussen ligt. De bisschop en de abt van het klooster noemen hem hun vriend, prijzen zijn voorzichtigheid, zijn wijsheid en zijn wijn, roemen zijn rechtvaardigheid.

En gaat hij die nu verraden, al die vrienden van hem? Zal hij de schout beledigen die nooit een goede bourgogne koopt zonder hem er een anker van te sturen, en die hem altijd in geuren en kleuren komt vertellen wat voor goede vangst aan gemene bandieten hij nu weer heeft gedaan? En voor het uitgebreide feestmaal na een geslaagde executie wordt hij steevast als biechtvader van de slachtoffers mede uitgenodigd.

Als hij nu zo preekt, zal hij worden verbannen.

Verdwijnen naar een ver en streng klooster zal hij, haar heer, haar goede meester, als hij het waagt dergelijke opruiende woorden van de kansel te verkondigen.

En dáárvóór hebben ze hem die kansel, kunstig gebeeldhouwd en op een zwaar voetstuk geplaatst, heus niet gegeven, en ook die communiebank niet met de Goede Herder in goud en de volgzame schapen in zilver, en die godslamp en de kostbare olie ervoor.

En vergeet hij dan de grafelijke doopvont, en de kelk van de hereboer en de ciborie van de drossaard en al die mooie kazuifels en koorkappen van de boeren en hun vrouwen?

Heel de kerk verkondigt hun roem, getuigt in glasraam na glasraam van hun deugd en rechtschapenheid en hun offervaardigheid.

De in het zilver geharnaste Sint Joris in glas en lood achter het hoofdaltaar die met zilveren speer een draak met zilveren schubben en een robijnrode muil vol wijn-

rode vlammen te lijf gaat, is van de brouwer die met zijn bier zoveel echte vrolijkheid aan het dorp schenkt.

En de heilige Agnes met haar lang golvend haar van gesponnen goud en voor de rest van kunstig, in natuurlijke kleuren beschilderd perehout, werd geschonken door een Agnes uit het dorp die onverwacht naar het Luikse verdween om daar een rijke heer te trouwen die wapens levert aan alle legers die strijden voor een rechtvaardige zaak, en aan iedereen die verder nog een goed pistool of een nooit missend geweer nodig heeft.

Ja, dit alles houdt de huishoudster haar pastoor nu voor, de ene hand op de arm van haar meester die nog van emotie en heilige verontwaardiging natrilt, met de andere hand de blaker met flakkerende kaars hoog houdende, die het verwrongen gezicht van de pastoor tot in zijn diepste rimpels verlicht.

‘En wat zal monseigneur zeggen?!’ herhaalt ze nu. ‘En moet u het hart breken van de goede kasteelvrouwe? Bent u dan vergeten, heer, dat die onverlaten er met haar beste paard en de helft van het varken vandoor gingen, waarvan u aan spek en worst en balkenbrij het beste deel kreeg? Dat deden ze toch zeker niet uit armoede of omdat ze zo'n honger hadden! Bij bakkers stelen die schavuiten niet. Daar maken ze alleen maar schuld!’

De arme pastoor voelt, bij die woorden, de moed in zijn schoenen zinken.

‘Sint Franciscus...,’ begint hij.

‘Maar dat was een heilige!’ roept ze verontwaardigd.

En daarmee is voorgoed het vonnis over haar goede pastoor geveld.

‘Ga slapen,’ zegt hij met matte stem.

Maar de volgende dag vindt ze de snippers van zijn verscheurde preek half verbrand in het smeulende vuur van de haard.

‘Bidt voor de arme bokkerijders, o God!’ is het enige dat nog goed leesbaar is. -

--

Maar pastoors bidden niet voor de bokkerijders, niet in het openbaar tenminste, tenzij die zich bekeren, hun dood aanvaardend als hun verdiende loon, waarna de wereld en de parochie veilig voor hen zijn.

Dàn gunt men hun graag de hemel.

Macht is recht. En onmacht is de dood.

Neen, de pastoors preken niet zó, dat je er wakker van schrikt, zelfs niet in de vasten.

En hoe kunnen ze eigenlijk ook iets voelen voor die bokkerijders die weliswaar doen wat ieder leger doet - roven, plunderen, brandschatten en soms zelfs raak schieten en per ongeluk iemand doden - maar die dit niet doen voor een vorst die een ‘Te Deum’ bestelt voor iedere geroofde stad en een ‘Requiem’ voor elke veldheer die dood gaat - meestal in zijn bed, van de schrik, of van ouderdom en een overmaat aan oude bourgogne.

In plaats van voor hun zogenaamd op bokken rijdende en daarop zeer ver afdwalende medebroeders te bidden, in plaats van hun lijden onder de tortuur van het zogenaamde recht te verlichten, schrijven ze er boeken over: zoals die pastoor van Schaesberg - God hebbe zijn ziel! - eens gedaan heeft, die niet onderdook toen de Fransen met hun revolutie kwamen maar blééf, de nieuwe heren dienend die heel wat meer schanddaden op hun geweten

hadden dan het handjevol arme schelmen dat hij in zijn boekje vereeuwigd en niet als de voorlopers van hen, met wie hij nu samen de ‘Marseillaise’ zingt, maar als een waarschuwing voor eenieder die niet braaf en trouw het gezag dient, of dat gezag nu Spaans, Staats of Frans, Turks of Paaps is.

En die pastoor maakt in dat boekje van hem bijzonder veel ophef van de zogenaamde bokkerijderseed die toch wel niet zeer veel verschild zal hebben van de eed die de pastoors, op straffe van gevangenneming en erger, op de goddeloze grondwet van de revolutie moesten afleggen - een onwaardige eed van trouw, waarvoor de manmoedige pastoor van Kanne, de Zeer Eerwaarde Heer Henricus Germeau, zich in de gangen onder de Sint-Pietersberg verschool om daar in het geheim voor zijn gelovigen te blijven zorgen, terwijl andere kranige priesters, die revolutie-eed weigerend, naar het Duivelseiland Cayenne werden verbannen en daar ellendig om het leven kwamen, liever martelaars dan meinedigen.

Doch niet zó de schrijver van ‘Oorsprong, Oorzaeke, Bewijs en Ontdekking van een godlooze bezwoorne Bende Nagtdieven en Knevelaers binnen de landen van Over Maeze en aenpallende landstreeken ontdekt met een nauwkeurig getal der Geëxecuteerde en Vlugtelingen door S.J.P. Sleinada.’

S.J.P. Sleinada zo noemde zich - voor alle veiligheid, en zijn ware naam kunstig omkerende - Arnold Daniëls, Pastoor in Schaesberg.

Deze zo vrome pastoor, sterk in het discrimineren van rassen, begint zijn kort bericht met de Turkenkrijg tijdens dewelke vele Egyptenaren en Tartaren uit Tartarye,

Polen en Hongarye verbannen ende geëxileerd werden en zich alsdan verspreidden over de Nederlanden, en welk volkje zijn kost won - onder de dekmantel van waarzeggerye - in roven en stelen.

En veel van die tartaren ofte taters werden gegeseld, gebrandmerkt of ter dood veroordeeld, niet om de waarheid die zij zegden maar wegens de leugens die men hen op de ongemakkelijke stoel van de tortuur liet zeggen.

Daarna - o wonder! want zij werden immers gehangen - werden zij passanten en sloten zij zich tot een bende aaneen, na het afleggen van een dure eed.

‘Hiertoe hadden zy verkozen verscheyde capellen: de capelle van Sint-Leonard bij 's Hertogenrade, de kapel van Sint-Rosa omtrent Sittard, eene capelle gelegen omtrent Urmond aen de Maese, eene gelegen binnen de heerlyckheit Schaesberg in 't bosch.’

En je moet zelf een zogenaamde bokkerijder - en niet uit Egypte, Tartarye of uit Hongarije - geweest zijn om te weten hoe kostelijk van bijgelovigheid en hoezeer ook verwant aan de toenmalig zich breed makende vrijmetselarij met haar liefde voor geheimzinnigheid, geheimhouding en hokuspokus de daarop volgende beschrijving wel heten moet.

‘Aen het altaer in de capelle stond eenen gekleed met een langen tallaer of toga; in het zwert neffens hem eenen tweeden met eenen boek in zijne handen; op dat altaer stonden twee brandende kertsen; op den voet ofte vóór het altaar lag een crucifix of ook somtyds een held van Maria de allerheiligste Maget en moeder Gods; den zweerder ofte dengenen, die zijnen eed moest afleggen, quam te ruggewaerts naar de capelle en dan weird hem

gevraagd van den getallaerden naer synen naeme, qualiteit, ouderdom en wat dies meer sy...

‘Alsdan moeste hij opsteken de twee vingeren van de slinke hand met synen regten voet staende op het op den vloer liggende crucifix ofte Beld van de alderheiligste Maget Maria en sweeren in alles getrouw te sijn aen de bende...

‘Oock moest hij sweeren van hem naer den uytwendigen schijn te draegen als een oprechten christenmensch volgens zijne Religie, dikwaels te biechten gaen en de H.H. Sacramenten te ontfangen edoch noyt ofte nimmer aengaende de bende aen synen biechtvader het minste ontdekken...

‘Voorts dan moest hij sweeren van op zijn zelven geene inbreuken ofte gequalificeerde dieveryen te begaen, van ook niemand op publieke weegen als een straatroover ofte struyckdief aen te doen...

‘Dan wierd hem eenen drank van warme waters ofte brandewijn gegeven; eenige moesten op dat crucifix spouwen en daarmede naar hunnen naem in Benen boek geschreven ofte geteekent te hebben, was dese goddeloosheyd geeyndigd...’

Doch met het verspreiden van dit zielzorgelijk bijgeloof over de zogenaamde ‘bokkerijders’ waren naar alle kanten de wegen tot verdachtmaking, onverhoedse arrestaties, het martelend verhoor van onschuldigen geopend.

Ja, door het verspreiden van die misleidende naam ‘bokkerijders’ alleen al!

Doch daaraan had geen pastoor maar, als men een jezuiet mag geloven, een notaris schuld.

Volgens de hooggeleerde pater Von Feller die een tijdlang

op het terrassenkasteel Neerkanne logeerde - hetzelfde lustslot waar ook Czaar Peter verbleef, die zichzelf zó overtuigend de Grote noemde dat men het hem uiteindelijk nazei - schreef in zijn 'Dictionnaire Historique et Littéraire' dat zekere notaris Pelt te Heerlen voor de grap rondvertelde dat 'loesje Katrien', een oud wijfke, op een bok door het dorp naar de gerechtsplaats zou rijden om daar te worden verbrand.

En waar eden worden gezworen en kruisen vertrapt, waar men op bokken rijdt en waar het licht van gestolen kerkkaarsen in verlaten kapellen op ten onrechte gedragen togen valt, daar heersen de duivel en zijn trawanten, en daar is ieder middel goed genoeg om die te bestrijden en te vuur en te zwaard en met galg en rad uit te drijven. Waar benden zijn, waarvan de leden zich door niets van anderen onderscheiden - door een opvallend gebrek aan vroomheid niet, niet door nalatigheid in het biechten, noch door het gaan naar kerk en kluis - kan men eenieder ervan verdenken erbij te zijn, al is het maar met zijn sympathie of zelfs maar met zijn gedachten, of door angst gedreven.

Op de pijnbank met hem! En wat hij dan moet zeggen om de genade van een goede en snelle dood waardig te worden, dat leest men hem dan wel voor van een briefje. 'Heb je die en die eed gezworen?'

'Ja, ik beken, als jullie me maar niet meer martelen!'

'Heb je op een bok gereden?'

'Ik...? Op een bok...? Ja, ja, ja!'

En dan weer die litanie van namen, waar je nooit eerder van hoorde, En: 'ja!' zeg je, 'ja, ja ook die was erbij, en die, en die!'

Zo perst de beul met zijn duivelse werktuigen, bijgestaan door de chirurgijn die de ergste schade weer wat oplapt - want een dode getuige is een ontijdig gesloten dossier - uit één man een heel leger van medeplichtigen.

Die stond op wacht.

En die schoof brandbrieven onder deuren.

En aan die inbraak moet ook de marskramer meegedaan hebben, want hij liet er zijn ellestok achter, waarmee hij voor de boerinnen kant en lint placht af te meten.

Maar daar is de pastoor van Brunssum - of was het die van Grevenbicht? - die om een stapeltje ondergoed vermoord werd.

En dat was net groot genoeg om er de kinderuitzet van te maken voor het kind van een 'bokkerijdsters' die op wat stro moest bevallen.

En toch: dat die arme parochieherder het lieve leven liet, was immers alleen maar omdat een kalmerende slag met het 'yserken' - waarmee de onvermijdelijke vilder in de sacristie de kast met paramenten had willen openbreken nadat hij in de pastorie met beter gevolg de schamele linnenkast openkreeg - wat àl te hard was aangekomen... Verbijsterender nochtans dan de verbijstering om die gruwelijke en heiligschennende doodslag was het groot aantal complicen dat zich mede aan het warme ondergoed van Zijn Eerwaarde bleek te hebben vergrepen! Ja, het was alsof iedereen die een borstrok droeg, daardoor al verdacht was.

Maar het is dan ook wel heel erg zich op een pastoor te wreken.

Een moord op een pastoor!

Zoiets maakt indruk.

Zoiets gebeurt niet per ongeluk.

Dat kan nooit een gewone inbraak - met noodlottige gevolgen voor de bestolenen - geweest zijn.

Daar moet al een heel leger onverlaten aan te pas zijn gekomen.

Geen wonder dus dat die andere pastoor die zijn tijd een revolutie vóór was, zijn preek verscheurde om zich te buigen voor het hoger inzicht en het groter gezag van zijn huishoudster.

Velen zijn geroepen maar blijken dan, helaas, tot iets anders uitverkoren.

En als in Margraten en elders de noodklok luidt, dan is het niet om de nood van de armen, van de misleiden, van hen die ten onrechte in de moordende macht van het recht geraakten.

Maar dan is er een arme zielenherder bezorgd om zijn spaarcentjes, om zijn vrome leven, om zijn arme ondergoed, om de verjaarde deugd van zijn dienstmaagd...

Notaris op water en brood

Je kunt van notaris Looymans denken wat je wilt, maar in elk geval was hij een van die kordate kerels die het er niet bij lieten zitten.

Paulus Martinus Looymans dan werd omstreeks 1709 geboren, was dus oud genoeg om zo het een en ander meegemaakt te hebben, van oorlogen en roverijen, van ellende en onrecht.

Hij was met een veel oudere vrouw getrouwd, namelijk met Maria Corten, die te Schinnen geboren werd op 24 oktober 1697 als dochter van de Heer Severinus Corten en Elisabeth Debets, achtbare namen nog steeds - en terecht - in heel Limburg en daarbuiten.

In 1730 werd Paulus Martinus Looymans door de Souvereine Raad van Brabant, zetel Brussel, als notaris geadmitteerd.

Maar het werd juli 1745 voordat hij zich, helemaal vanuit Antwerpen, te Schinnen kwam vestigen ten huize van Christiaan Peusens te Wolfhagen.

Doch Looymans was in Limburg geen vreemde.

Voor zijn vertrek naar Antwerpen immers had hij enige tijd ten huize van mejuffrouw Klöcher in Vaesrade ge-

woond - in eer en deugd trouwens, zoals uit een brief van de aldaar biddende en boetende kluizenaar Joannes Nutten blijkt. -

Overigens was de heer notaris niet zo'n notaris als men in Limburg gewoon was, met sluitjas en gouden bril, de borstzak vol documenten, de ganzeveer achter het oor, de pruik vol met het stof der eeuwen.

Hij was veeleer, zoals men zich toen uitdrukte, een 'olijke kwant' - en daar maken de volksmond en de overlevering al gauw een 'losse kwant' van.

Immers bij vonnis van de zeventiende maart 1746, dus nog geen jaar na zijn vestiging aldaar, in de schaduw van het hoge Huys ter Borgh, werd hij door de schepensbank van Schinnen met tien goudguldens beboet ter oorzaak van het schandelijke en van 'eenen obstructieven geest getuyghende feit' dat hij, dienende als procureur, met een hem ter hand gesteld schependecreet met permissie 'synen aers hadde afgevaagd'.

Zoiets zet kwaad bloed. Zoiets werd reeds toenmaals niet graag gezien.

Zoiets was provocatie en erger en zeker met tien goudguldens nog veel te goedkoop betaald.

Toen gebeurde er iets merkwaardigs.

Men had een zekere Mathias Sw. op zondag 21 september 1750, dus juist op zijn naamdag, bij het uitgaan van de hoogmis, te Schinnen door de schout met een brigade schutten, die op het kerkhof temidden van de betreurde en achtbaar in de Heer ontslapen doden in gelid stonden opgesteld, gearresteerd, aangehouden, aan handen en voeten gekluisterd op het Hoge Huys ter Borgh gevangen gezet. En toen hadden enkele ingezetenen van Schinnen,

met aan het hoofd notaris Paul Maarten Looymans, van de souvereine raad in het verre Brussel gedaan weten te krijgen dat de arme Mathias die met de ratten in het vuile stro van een vochtige kelder zijn naamdag vierde, tegen een behoorlijke borgstelling op vrije voeten werd gesteld.

Genoemde Mathias Sw. zag omstreeks het jaar 1700 te Klimmen het levenslicht, was woonachtig te Puth, waar hij gehuwd was met Anna Daniëls, die - naar alle waarschijnlijkheid - geen nicht was van de pastoor van die naam, die zulke schone boekskens over de 'bokkerijders' opendeed, maar wel van de geduchte Geerlingh Daniëls, onzaliger nagedachtenisse.

En hij was, toen hij gevat werd, vader van vier minderjarige kinderen.

Bepaald arm was hij niet, die Mathias, met een eigen bescheiden landbouwbedrijf, met paard, veestapel en een stukje grond.

Niets om kastelen op te bouwen. Niets om groot op te gaan. Niets om met een wagen met vier paarden ervoor omheen te rijden.

En waarom hij verdacht werd en op zijn naamdag gevat en in de kluisters gesloten?

Vernemende dat de Keukelaar - Jacques Dujardin die bij Henri Petri, genaamd de Waal, een jachtgeweer weggenomen en zijn ellemaat achtergelaten had - met zijn complices was gevangen, had Mathias de gehele dag over de velden rondgezworven, overal vragend, overal rondsluipend als het klassieke beeld van het slechte geweten, bang en bleek.

En wat vroeg hij allerwege?

Wat wist hij zo graag?

Wat de geïncrimineerden wel uitgezegd mochten hebben, wat voor namen zij noemden, wat voor feiten zij bekenden onder het kraken en piepen van de martelwerktuigen, onder het pijnlijk scheuren van pezen, het naargeestig kraken van gewrichten.

En de schepenen - ze rolden weer eens een bende op ter versteviging van hun gezag en ter vergroting van hun inkomen - koesterden argwaan tegen de man die al net zo nieuwsgierig was als zijzelf.

Dus werd Mathias gevangen na het 'Ite missa est' en onder de volle tonen van het orgelnaspel, en hij werd op zijn beurt getortureerd en zei grif ja, op alles wat ze hem vroegen.

Maar notaris Looymans kreeg hem vrij, zodat de man in leven bleef en het eigen landbouwbedrijf, het paard, de veestapel en het stukje grond niet rechtens aan de schepenen, de beul en de bedienaars van de galg vervielen.

En ook zoiets doet de naam van een respectabele notaris van onbekende herkomst, hoewel met de dochter van een notabele gehuwd, geen goed.

Waar bemoeide die man zich mee? Welk belang had hij erbij een gekwelde evenmens te redden?

Zoiets was verraad van de goede zaak en kon slechts eigenbelang zijn.

En wat gebeuren moest, gebeurde ook.

Het kon nu eenmaal niet uitblijven.

Op de achtentwintigste mei van het jaar 1754 diende de officier der Heerlyckheit Schinnen, geassisteerd ende gesusteneerd door de procureur-generaal over alle die landen van Limburg ende Overmaes, een aanklacht in teghen

de notarius Looymans wegens vervalsing van geschriften ende het opmaken van valse akten, 'wegghens het behoren tot ene bende gaauwdieven ende nachtrovers' en mede weghens adulterye ofte overspel, met de bede te willen decreteren tot aprehensie van genoemde Looymans ende tot sequestratie van sijne goederen.

De schepenbank also bij decreet daertoe besloten hebbende, trocken de dertiende juny 1745, synde Sacramentsdag, te seven ure in de namiddag de schout De Limpens met de schepenen al te gader, synde de Heren Hendrick Pijls, Nicolaes Campo en Dirck Coumans, alsmede de griffier J.H. Dullens, aan het hoofd van een groot getal manschappen ende schutten naer den Velterweg.

Looymans hadde immers het huys moeten ruimen dat hij van Jacobus Schaepen in huyr hadde, dewelcke dit gekocht had van Jacobus Yvens. Maar de notarius, dese notoire Paulus Martinus Looymans, maakte sich toen een huyrcontrakske door van een volmacht, door Schaepen getekend, de naam, met voldoende wit papier overblyvende, af te snyden om daarop eene huurovereenkomst te schryven: een list sedertdien door menighe filou met goet gevolg herhaeld.

Ende men nam Looymans gevangen en ze brachten hem op de borcht, terwyl 25 manschappen onder commando van een rotmeester des nachts het huis met den inboedel moesten bewaeken.

Doch toen des anderen daags het archief van de notarius moest worden in beslagen genomen, ontnam de echtgenoot van notaris Looymans sonder een woort den gerechtsbode den sleutel, waarop dezen de kast met een yserken stuck sloeg.

De gevonden pampieren werden doen op twee karren geladen en op Ter Borg gebrocht. En van alle de meubels wiert inventaris opgemaect.

Op den 17den juny 1754 tekende de notaris Looymans protest aan tegen het schendige feit als dat hy, contrarie den stijl in materie criminele zaken, gevanghen genomen wiert juistelyk op Sacramentsdag...

Een stipt man, die Looymans, vroom en nauwgezet, met meer eerbied voor wat gepast, recht en billijk is dan voor de heren schepenen en hun presumpties:

hetgeen hem weinig helpt.

Nu komt er ook een notaris op de pijnbank, zoals later nog een schepene...

De 'bokkerijders' - òf zij die hen vervolgen -, zoeken het steeds hoger op.

Gaan zij nòg hoger, dan zullen het geen 'bokkerijders' meer zijn maar revolutiehelden...

Een chirurg presenteert zijn rekening

Maar voorlopig is het recht nog aan de rechters en is iedereen die beschuldigd wordt, schuldig.

En voorlopig is ook iedereen die protesteert, verdacht.

Als je zelf 'bokkerijder' geweest bent - trouw tot aan de dood van je laatste makker - gaat het niet aan om uit de school te klappen, maar òòk niet om alles goed te praten wat zij deden, al staat het vast dat ze veel minder deden dan er lasterlijk van hen werd beweerd.

Eén pastoor werd vermoord. Dàt is zeker.

Per ongeluk? Uit zelfverdediging?

Dat zou, zoals wij reeds zagen, wat al te veel zijn gezegd. Maar hij stierf niet als martelaar, niet omdat hij zijn geloof, maar alleen maar omdat hij zijn eigendom wat al te hittig verdedigde.

Later stierven er veel meer pastoors, fier en moedig en om hun geloof. Maar dat was tijdens de Franse revolutie die zo glorieus verliep en een keizer op de troon hielp.

De bokkerijders echter brachten het nooit verder dan een min of meer vage kapitein. En die ging eraan - niet verbannen en nòg eens verbannen - maar eerloos en vol schande op een schavot.

En de schout die hem hing, kreeg een standbeeld.

Men kan het nog zien, in een mooi stadje in het Vlaamse land, want ook daar kwamen de bokkerijders.

Misschien dat die schout het wel verdiende dat hij voor eeuwig versteende.

Die laatste, zogenaamde Meerssener bende, ging in het roven en stelen al heel geslepen te werk en kwam zelfs in Eupen, onder aanvoering van ‘meneer’ Frans van Roosbeek, aan wie het voorrecht ten deel viel in het deftige Den Haag gehangen te worden.

Dat heb je ervan als je je als bokkerijder ‘meneer’ noemt! Maar wat te denken van de brief van de gravin douairière baronesse Beissel de Gymnich?

Daarin schreef zij ‘dat de rechters en schepenen zich de gelden uit de verkoop der geconfiscieerde goederen der veroordeelden ‘sous prétexte de salaires’ hadden toegeëigend...’

Maar in Kloosterrade ging intussen de vrome monnik door met in zijn dagboek zijn geloof in het goede, oude gezag te belijden. ‘Van de in Herzogenrath gedetineerde dieven werd de ongelukkige N. Willems, koster te Weltz, een man van zeer goede familie en van een voortreffelijke klassieke en filosofische ontwikkeling, die echter tot zijn eigen verderf door andere booswichten op ellendige wijze verleid was, aan het verhoor en de foltering onderworpen. Edoch, hij en legde geen bekentenis af...

‘Deze rover die tijdens de foltering zelfs niet in onmacht was gevallen en zich daarna tamelijk goed en krachtig scheen te voelen, stierf plotseling na het verstrijken van de nacht, nadat hij des morgens vroeg tot versterking van zijn krachten 2 à 3 lepels soep tot zich genomen had.

‘Daar het vermoeden rees dat hij gif had genomen, werd zijn lijk in presentie van de rechter en de schepenen door de chirurg opengesneden.

‘Aangezien men hierbij nu vaststelde dat zijn onverwachte dood òfwel ten gevolge van een tot verstikking leidende katarrh òfwel ten gevolge van een te grote versnelling van de hart- of longenwerkzaamheid was veroorzaakt, werd gelast dat het lijk in een groeve in de nabijheid van het kasteel zou worden begraven. De rechter Corneli gebruikte het middagmaal in de abdij...’

En wat is nu mysterieuzer:

het plotselinge einde van die klassiek en wijsgerig geschoolde, van alles betichte maar niets bekennde koster, die tot het einde toe braaf at wat men hem voorzette? òf de eetlust van de rechter na het aanschouwen van een doodgepijnigde en toen deskundig opengesneden evenmens?

Maar die schepene, over wie reeds gesproken werd en die zich rechtstreeks en niet langs een omweg verrijkte, hoe ging het daarmee?

Dezelfde monnik vertelt het ons, met iets van meewarigheid nu, omdat - na de classici en de filosofen - nu ook de juristen van de rechte weg naar de goed gedekte tafel van vader abt waren afgeweken.

‘Heden, de zestiende april van het jaar Onzes Heren 1772, werd in het gebied van Limburg de ongelukkige schepene N. Neulens van het gerechtshof aldaar aan één been opgehangen. Hij had op de dertiende dezer onder de tortuur bekend dat hij tot die goddeloze roversbende had behoord, en ook nog andere diefstallen en misdaden toegegeven, waarover men hem voor het gerecht onder-

vraagd had. Op de 14de van deze maand werd hij echter dood in de gevangenis gevonden; hij had zich met een touw dat hij uit stro ende hooi hadde gemaakt, opgeknoopt.

‘Goede God! Waartoe komt niet de ongelukkige mens door eigen besluit, wanneer hij door zijn zonden van Gods genade is beroofd!’

Je kunt er om lachen. Je kunt er om huilen.

Een schepene die aan één been dood aan een galg hangt.. Maar booswichten waren het, of het nu schepenen waren of gewone schavuiten, kosters om den brode of goddelozen uit nood...

Daar is de beestachtige manier waarop die ene ongewenste en ongewilde getuige uit de weg werd geruimd. Men kan dat niet edel, men kan dat niet goed, men kan dat, zelfs als arme bokkerijder, niet eerlijk vinden.

Het betrof die ongelukkige Lambert Philippens die in het Naenhoverbos vermoord werd.

Dit gebeurde in 1751 of daaromtrent, toen men in de heerlijkheid Schinnen alleen al voor 3270 goudgulden bij de bokkerijders buit maakte aan ‘mobilaire ende immobiliaire goederen’, fluks in beslag genomen namens schout en schepenen aldaar.

Philippens dan werd in het bos, toen elders het tortureren en confisceren al goed op gang was, door een voorbijganger gezien, toen hij daar met Huub P. in het veld enkele garven stal.

De vrees alleen al dat die Philippens de genoemde Huub P., die van de bende was en nog heel wat meer had gedaan dan enkel wat aren roven, aan de rechters verraden zou, deed bij deze laatste het plan opkomen hem, nog

voordat het eerste onvertogen woord kon vallen, van kant te maken.

Had de schuldige Huub P. zijn onschuldige handlanger bij het ongeoorloofd arenlezen misschien te veel verteld? In ieder geval werd de argeloze arenlezer al spoedig door zekere Sch. van Thull in het diepst van het bos gelokt, waarheen de op niets kwaads verdachte Philippens hem gedwee volgde.

Wellicht dacht hij dat zij niets ergers van plan waren dan samen het middagbrood onder het lommer van de bomen te delen?

Hij wilde iets vragen, daar in het donker onder de dichte blaren.

Maar reeds was hij gekneveld, 'met rauw geweld' en toen door Huub P. en zekere Lins Kn. doodgeslagen 'beurtelings en met zware houten', zoals zo schilderachtig in het achteraf opgemaakte protocol staat opgetekend.

Want ook die Lins Kn. ging eraan, evenals die Huub P., die zo bang voor verraad was.

De geheimzinnige voorbijganger had dan toch vermoedelijk meer gezien dan de arme vermoorde had kunnen vertellen...

Maar een moord was zeldzaam onder bokkerijders, hoe grote booswichten het ook waren.

Het is te zeggen: het waren geen nètte lieden.

Ze stalen een paar schoenen en een klot boter, terwijl de scherprechter ten huize van de schepen Coumans te Puth in 1751 alleen al voor 233 goudgulden en 15 koperen stuivers verteerde.

De ziekte die diefstal heet, begint in de maag, naar wij weten, en het enige geneesmiddel was de galg:

die maakte voorgoed een einde aan de honger, zowel van de beul als van de gehangene.

Met vrije en goede kost en inwoning verdiende de beul meer dan een dokter.

In de heuvels boven Geul ligt de Eykskensweg.

Daar stonden de galgen, de een na de ander.

Men heeft vandaar een schoon uitzicht op dorp en omgeving en de groene Maas.

En ze stonden in Hoensbroek, in Puth-Schinnen, in Reekhem, Merkstein, in Geleen, ja overal in Limburg, en ook in het aangrenzende Duitse en Vlaamse land.

De gerechtelijke bedrijvigheid, waarmee de HoogEdelGestrenge Heer Poyck destijds met een zo gevoelig verlies voor de kasmiddelen van vader abt begon, bracht steeds meer winst op.

En zelfs de 'schutten', wier hulp gerekwireerd werd bij het vastnemen van schelmen, bij het ophalen van criminelen buiten het rechtsgebied - die levendige smokkelhandel van 'galgeaas' van de ene grillige grens de andere over -, bij het beschermend begeleiden van de gehate scherprechter en ook bij de uiteindelijke executiën, kwamen niets te kort.

Weliswaar kregen zij voor die goede diensten in het algemeen belang, zoals dat door publieke personen vertegenwoordigd wordt, geen geldelijke beloning. Maar ze kregen bier. Ze kregen véél bier.

Alleen al bij de terechtstellingen in de Heerlijkheid Schinnen in 1751 consumeerden zij 19½ tonnen.

De timmerman, Michiel Vrouwenraedts in Schinnen, die tien dagen werkte om galg, ladders en 'andersints' te maken, kreeg voor zijn moeite tien gulden en tien stuiver, en

voor het gebruikte hout nog eens vijftwintig gulden extra. De smid Michiel Kisters, die de 'kettenen, nagelen ende klammen' smeedde, ontving achttien gulden en negen stuiver. En een tweede smid kreeg voor het vervaardigen van 'de kluysters' twee gulden en tien stuiver.

Voor een gevangene die 142 dagen in een mufte gevangeniskelder de kost kreeg, werd vijfendertig gulden en tien stuiver berekend.

De martelingen, waarop men hem onthaalde, kostten veel en véél meer.

Alleen het demonstreren aan zo'n arme schavuit van de geduchte werking van het marteltuig leverde de beul tien goudgulden op.

En na een terechtstelling met voorafgaande tortuur ging de scherprechter Tillenborgh met tweehonderdzeventig goudgulden strijken.

Het werd een hele industrie - dit vangen, galg-klaar maken en ophangen van arme Limburgers, dit stelselmatig uitroeien van een terecht of ten onrechte opstandig geachte bevolking.

En dan waren er de maaltijden, met inbegrip van wijn, voor de geestelijken:

'drij geestelycken drij daeghen gespijst jeder dagh twee maeltijden ende elk een kan wijn: 27 gulden.'

En dit alles omdat de een of ander 'gestolen hadde een vrouwerok, een lijfken van sargie en één vrouweschoen, hetwelk hij alles overgaf aan zyne byzit, die hem doorgaands de helpende hant bij syne schanddaden leende!...' Maar, ja, 'op verschillende plaatsen stalen de onverlaten ook snodelyck neteldoeken, vrouwplakken en ook negen treckmutsen...'

Niet altijd echter verliep dit goedlopend bedrijf - dat van een gestolen vrouwemuts tot een best betaalde martelpartij en een galg die zijn gewicht aan goud waard was, leidde - even vlot en gesmeerd.

Het einde van de geduchtste bokkerijder van allen, de fameuze Geerlingh Daniëls, bewijst dit.

Die werd gepakt, op 23 januari 1751, te Landsraad-Gulpen. Daar woonde zijn zoon.

Hij had zich op de zolder van diens huis verscholen.

Doch wie lang genoeg vergeefs naar de vader zoeken, kloppen uiteindelijk ook bij diens zoon aan.

Maar de gerechtsboden hadden goed kloppen: er deed niemand open. En toen forceerden zij met bijlslagen de voordeur.

Zoiets doe je niet bij een kasteel als de kasteelheer belet heeft en het personeel zich op hoog bevel doof houdt. Maar bij een eenvoudig boerenhuisje komt het heus zo nauw niet...

Binnen vonden ze niemand, behalve een onvriendelijke hond en een bange kat.

Dus probeerde men met behulp van een ladder de zolder op te klimmen.

Wie zich op een zolder verschuilt, is niet zo gediensstig om de ladder bij het valluik te laten staan. -

Doch de eerste gerechtsbode die zijn hoofd door het zolderluik stak, kreeg 'sulcke forse slag dat hij voor doot ter aerde tuimelde'. En toen kreeg tot overmaat van ramp de goede schepen Justenius ook nog een kogel door het hoofd.

Hij viel - ook hij - en bleek eilacie levensgevaarlijk gewond.

En eerst toen er versterking kwam van een vendel schutten - het duurde altijd enige tijd voordat men die bijeen had, want er moesten wapens gepoetst en uniformen uitgeborsteld worden - wist men, na een beleg van uren, Geerlingh Daniëls te overmannen.

Deze probeerde zich eerst nog van het leven en van het vooruitzicht op een lange en pijnlijke tortuur te beroven door zichzelf met een mes twee diepe sneden in de buik te geven, 'sodanigh dat hem de dermen uit het onderlyf puylden'.

Met zijn schoondochter werd hij op het kasteel Neubourg in de gevangenis gesloten.

'Wegens opblasinghe' konden eerst de volgende dag Geerlingh's darmen weer op hun plaats teruggeduwd worden 'door een bequaem chirurgijn' die hem ook verder gereedmaakte voor de nu volgende tortuur.

Toen kwam de schutterij van Schinnen in het geweer. En ze brachten de enigszins opgeknapte Geerlingh in plechtige optocht naar het kasteel Ter Borgh.

Voorop liep, zoals de geschiedenis meldt, Hendrick Pijls, de dienstdoende schepen; daarna kwam de knappe chirurgijn Francis Kerkhoffs en daarachter de gerechtsbode Thewis Claessen die later zijn loon zou opeisen voor 'het bedienen van de gevangene'.

En Geerlingh werd heel goed bediend, naar de eis getortureerd, en toch bekende hij niets, noemde geen medeplichtigen, wenste geen priester te zien en overleed - behalve aan de tortuur - aan de wonden die hij zichzelf had toegebracht.

Hij werd - en dat zagen we al zó vaak, dat het bijna op een oud dorpsgebruik leek - dood en al door een vil-

der als een gekrepeerd rund door het dorp gesleept en opgehangen ‘anderen tot exempel’.

Men moest de betrokken vilder uit Aken ontbieden, omdat de meeste vilders uit de buurt al zelf als bokkerijder waren gehangen.

Doch al met al had de beruchte Geerlingh Daniëls toch maar aan de vernederende dood aan de galg weten te ontsnappen, de goede zorgen van de bekwame chirurg Francis Kerkhoffs ten spijt...

Dan was zijn ‘bijna naamgenoot’ en confrater, Joseph Kerkhoffs uit 's Hertogenrade, toch nog bekwamer - althans in het begin.

Hoewel bekend werd dat hij twee broers bij de bokkerijders had, maakte hij bij het leger een snelle carrière als heelmeeester.

Het slagveld is één grote operatietafel en Kerkhoffs weerde zich als een held.

Een langdurig verblijf als chirurg in Brussel, die verre voorstad van Parijs, gaf hem gelegenheid kennis te nemen van de geschriften en meningen van hen die de grote revolutie voorbereidden.

Maar hij wilde terug naar huis.

Was het heimwee?

Of was het 't verlangen het zaad van de revolutie ook in de landen van Overmaas te zaaien?

Had niet een bokkerijdstster - ze had de broek aan en stond haar mannetje - ongevraagd verklaard dat de hele beweging, ontdaan van alle bijgelovigheden en spokerij, door twee eminente heren in het geheim werd geleid, te weten door de bankier Le Haen en door baron Glazenapp, woonachtig in Maastricht maar met relaties

in het nabije Luik dat wapens leverde en geld voorschoot? En zou het uiteindelijke doel niet geweest zijn - volgens die loslippige Bertha althans - om, als het leger bokkerijders eenmaal op drieduizend gebracht zou zijn, de macht over deze gewesten gewapenderhand over te nemen in naam van de broederlijke gelijkheid?

En met de 'macht over deze gewesten', zoals die zich tot dusverre nog breed maakte op schepenbanken, van kapittel tot kapittel, van kasteel tot kasteel, had genoemde Kerkhoffs nog een rekening te vereffenen.

Zei men niet dat hij herhaaldelijk onenigheid had gehad - hij was toen al op grond van loffelijke getuigschriften tot chirurg in zijn geboorteplaats benoemd - met de toenmalige hoog-drossaard van 's Hertogenrade, graaf Hoen de Cartiels?

Genoemde heer zou eens een rekening van de chirurgijn voor bewezen diensten voor de rechtbank tot de helft hebben teruggebracht!

En al gauw ging het gerucht - dat aanvankelijk niemand geloofde -, dat wat er verder nog aan schanddadens door zogenaamde bokkerijders gepleegd werd, onder de leiding en op aanstichten van die alom geachte medicus bedreven was. - - -

Toen kwam hij ook zelf op die wreedste van alle operatietafels - de martelbank -.

Hij stierf, zwijgend, als een held:

een vroegtijdige revolutionnair of toch een onschuldige? Of was hij het slachtoffer van een hoog politiek spel dat hij niet doorzag, en waarbij het erom ging, wie de beul zou zijn en wie de gehangene?

Je bent erbij geweest. Je hebt het allemaal beleefd. Je hebt op wacht gestaan en de buit gedeeld. Van bende tot bende ben je gevluht. Je bent gesnapt en zelfs gemarteld. Je was trouw uit onwetendheid, en je nam de kans waar, die Paulus J. je schonk, de gerechtsbode en boswachter in Elsloo, op aanbeveling van Comtesse Douairière de Hoensbroek, née Baronne de Zievel in hoogst eigen persoon benoemd, en je ging er vandoor, overlopend naar een andere meester die misschien dezelfde was.

En wellicht was alles alleen maar een boze droom, want was er wel een uur van de dag of van de nacht dat je niet beneveld was - van de drank of van de pijn?

En het laatste woord in deze droeve zaak die nu nog haar schaduw werpt op de goede naam van zoveel eerlijke, noodlijdende, ongelukkige Limburgers en van hun tot in de derde en vierde graag gesmaad nageslacht, is aan de onverdachte getuige, Louis André Pélerin, luitenantvoogd in het Staatse land van Valkenburg, die in zijn brieven aan de machthebbers in Den Haag klaagt over het ongelukkige lot van die arme stakkers, onbewust door anderen tot diefstal verleid en toen aan de galg opgeknoopt voor vergrijpen die thans met luttele dagen opsluiting gestraft zouden zijn.

‘C'est une bande qui a fait beaucoup de bruit et peu de mal, une bande qui n'a rien réellement d'effrayant que le grand nombre de complices dénoncés...’

‘Een bende die veel gerucht heeft gemaakt en weinig kwaad deed, die niets schrikwekkends heeft behalve het aantal van hen die als medeplichtig werden aangegeven...’

Geraadpleegde literatuur

Voor het schrijven van dit boekje raadpleegden we, behalve enkele waardevolle bijdragen van de bekwame historicus, dhr. Van de Venne, onderstaande werken, ons welwillend in bruikleen afgestaan, door het volijverig stadsarchief van Maastricht:

Dr. Wilhelm Gierlichs Rolducs Jaarboek 38 (Land van Rode, periode 1735-1745).

Dr. Wilhelm Gierlichs Rolducs Jaarboek 39 (Land van Rode, periode 1768-1777).

Henry Pijls, oud burgemeester van Schinnen 'De bokkenrijders met de dode hand', Schinnen.

Pastoor Kengen 'Uit Geuls verleden'.

Arthur Schrijnemakers 'Gedenkboek Geleen'.

Josef Russel 'De roversbenden in de landen van Overmaas' (ook Meerssenerbende enz.).

Van Pelt 'Bokkenrijders in de Kempen'.

'Nieuwe Limburger,' Art. Quaedvlieg over Heerlense bokkenrijders met repliek van v.d. Venne.

Ave Hallemon 'Meerssener Bockreiter'.

Ludwig Kaplen 'Chirurg und Rauberhauptmann'.